

TÜRKİYE'DE TERCÜME MÜESSESELERİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Ali ARSLAN

Hazırlayan
Taceddin KAYAOĞLU

İSTANBUL 1996

ÖNSÖZ

Bir başkasına tesir etme veya ondan etkilenme insan da fitrî bir özelliktir. Sosyal bünye içerisinde yaşayan her şahıs mutlaka belirli ölçüler içerisinde çevrenin etkisi altında kalacaktır ve kabiliyeti nisbetinde aldığı şeyleri kendi içerisinde sindirdikten sonra toplumun faydası adına yine onları yeni bir anlayış, yeni bir ifade ve üslupla istifadeye sunacaktır.

Bir başka ferdin, toplumun veya milletin etkisi altında kalanlar ekseriyetle ya ona karşı koyacak güçte değillerdir, yada kendi güçlerinden bîhaberdirler. Millet olarak asırlardan beri hep bu ikinci şıkkın etkisi altında yaşamış ve iyiye doğruya, fazilete... ait ne varsa hepsini dışımızda arar olmuşuzdur. Bu bir özden uzaklaşma, kendine ve milletine yabancı hale gelmenin ifadesidir. İşte ciddi etkileşimler ve yabancılaşma nerede başlamıştır, bu seyir devam ediyor mu, ediyorsa ne zamana kadar devam edebilir? Bir kültür erozyonuna maruz kalan neslimizin hali ve ortaya konulması gereken hal çareleri üzerinde mütalaalarda bulunurken mesele dallanıp budaklanarak bizi toplumların birbirlerini anlamada ve etkilemede kullandıkları tercümeye götürdü. Mevzuyla ilgili literatürle meşgul olmaya başladığımızda bu sahada yapılmış kayda değer fazla bir çalışmanın ortaya konulmadığını gördük.

Yine ferdi ve özel teşebbüsler hakkında bazı yapılmış çalışmalar vardı. Fakat resmi olarak faaliyet gösteren Tercüme müesseseleri hakkında yapılmış istisnai bir çalışmadan başka bir şey yoktu. Onun için bu mevzuda yeni birşeyler ortaya koyabilirmiyiz? Sonradan bu sahada çalışacak olanlara yardımcı olabilirmiyiz? düşüncesiyle konu üzerinde çalışmaya karar verdik.

Çok geniş bir zamana yayılan bu faaliyetlerin hepsini bir yüksek lisans tezi çerçevesinde ortaya koyabilmek mümkün değildir. Onun için evvela dönemleri tesbit ettik ve mümkün merteye bu dönemdeki müesseselerin; gayelerini, üyelerini, faaliyetlerini ve neticelerini ortaya çıkarmaya çalıştık. Çalışmanın Giriş bölümünde Lale Devrinde heyetler halinde yapılan tercüme üzerine durduk. Birinci bölümde, kültür tarihimizde önemli bir mevkie sahip olan ED’i ele aldık. Konu üzerinde tek ve geniş çaplı yapılan istisnai eser Kenan Akyüz’ün yazmış olduğu “Encümen-i Daniş” kitabından ziyadesiyle faydalandık ve mümkün merteye konuyu arşiv vesikaları ve diğer bilgilerle de desteklemeye ve

genişletmeye çalıştık. İkinci bölümde, 1865 yılında kurulan Tercüme Cemiyeti'nden başlayarak Osmanlı Devletinin son zamanlarına kadar belirli aralıkla kurulup lağvedilen Tercüme Daireleri/Cemiyetleri üzerinde durduk. Konu ile ilgili çalışma yapılmadığından arşiv vesikaları, devlet salnameleri ve kütüphane kataloglarından faydalandık. Üçüncü bölümde, TBMM ve Cumhuriyet Hükümetleri dönemi Telif ve Tercüme Heyetleri (encümen)'leri incelemeye çalıştık. Bu dönemde de konu üzerinde herhangi bir çalışma yapılmadığından, maarifle ilgili kitaplardan, Heyetlerle ilgili talimatname ve nizamnamelerden, özellikle de en fazla bilginin olduğu gazetelerden yararlandık. Geniş çaplı bir araştırmayla ancak tahlil edilebilecek ve Tercüme hareketlerinde de yepyeni bir dönemi ifade eden 1940 Tercüme müessesesini ise dördüncü bölümde kısaca noktalar halinde vermeye çalıştık. Daha önceki dönemle bir bağıntı kurmak için kısaca anlatılan 1940 ve sonrası tercüme çalışmaları ancak geniş çaplı bir incelemenin konusu olabileceği düşünceyiyle tezimizi bu tarihte noktaladık.

Bu vesileyle lisans ve yüksek lisans dönemlerinde ilminden istifadeye alıştığım Prof. Dr. Mehmet Saray'a, bu çalışmamı baştan sona kadar okuma zahmetinde bulunarak gerekli görüş ve değerlendirmelerini esirgemeyen Doç. Dr. Cezmi Eraslan'a, çalışmalarım esnasında fikri mütalaalarda bulunduğum Dr. Mustafa Budak ve Muhammed Erat'a şükranlarımı sunuyorum.

Bilhassa tez konumun tesbitinden sonuçlanmasına kadar çalışmalarımın her safhasında kontrol eden, uyarıcı ve aydınlatıcı düşünceleriyle beni yönlendiren danışman hocam Yard. Doç. Dr. Ali Arslan'a teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Taceddin Kayaoğlu

İstanbul 1996

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	I
İÇİNDEKİLER	III
KISALTMALAR	VII
GİRİŞ	1
Tercüme	1
Tercüman	2
1821 Tercüme Odası	6
Lale Devrinde Heyetler Tarafından Yapılan Tercüme Faaliyetleri	7
I. BÖLÜM	
ENCÜMEN-İ DANİŞ	
ENCÜMEN-İ DANİŞ	17
A - KURULUŞU (Açılış Öncesi Faaliyetler)	17
B - AÇILIŞI	23
M.M. ve M.M.U. Raporlarının Muhteviyatı	25
1. Meclis-i Muvakkat Raporu	25
2. M.M.U.'nin M.M. Raporu üzerinde yaptığı değişiklikler	27
C - ENCÜMEN-İ DANİŞ'İN KURULUŞ GAYESİ	28
D - ÜYELERİN SAYILARI, VASIFLARI VE SEÇİM USULLERİ	29
1. Üyelerin Sayıları	30
a - Dahili Üyeler	30
b - Harici Üyeler	32
2. Üyelerin Vasıfları	33
a - Üyelerin Müşterek Vasıfları	33
b - Dahili Üyeler	34
c - Harici Üyeler	34
d - Başkanlar	34
3 - Üyelerin Tayin ve Seçim Usulü	35
a - Dahili Üyeler	35
b - Harici Üyeler	35
c - Başkanlar	35
d - Üyelik Bildirimi	35
4 - Üyelerin Ücret Durumu	36
5 - Katip ve Musahhihler	36

E - ENCÜMEN'İN ÇALIŞMA ŞEKLİ VE YAPACAĞI HİZMETLER	36
1. Encümen'in Erken Hizmete Girmesinin Sebepleri ve Geçici Çalışma Yeri	
2. Eser Telif ve Tercümesinde Takibedilecek Yol	37
3. Eser Telif ve Tercümesinde Uyulması Gereken Kurallar	38
4. Encümence Hazırlanacak Eserlerin Masraflarının Nasıl Karşılanaacağı	38
5. Eserlere Verilecek Mükafatlar	38
a - Eserlerin Önem Derecelerinin Tesbiti	38
b - Mükafatlandırma Yöntemi	39
6. Encümen'in Toplanma Usulü	39
F - ENCÜMEN'İN FAALİYETLERİ	40
G - ENCÜMEN BİR AKADEMİ MİDİR?	48
H - ENCÜMEN'İN BAŞARISIZLIK SEBEPLERİ VE ETKİLERİ	50
1. Başarısızlık Sebepleri	50
2. Etkileri	53

II. BÖLÜM

OSMANLI MAARİF-İ UMUMİYE NEZARETİ'NE BAĞLI TELİF VE TERCÜME MÜESSESELERİ

I - 1865 TERCÜME CEMİYETİ	55
A - KURULUŞU	55
Meclis-i Maarif ve Meclis-i Vala Raporlarının Muhteviyatı	56
1. Meclis-i Maarif'in Raporu	56
2. Meclis-i Maarif Raporu ve Hazırladığı Tercüme Cemiyeti Nizamnamesi Üzerinde Meclis-i Vala'nın Yaptığı Değişiklikler	58
B - KURULUŞ GAYESİ	58
C - ÜYELERİN SAYILARI, VASIFLARI VE VAZİFELERİ	59
1. Üyelerin Sayıları	59
2. Üyelerin Vasıfları	61
a - Reis ve Mütercimler	61
b - Musahhihler	61
3. Üyelerin Vazifeleri	61
a - Reisin Vazifeleri	61
b - Mütercim ve Musahhihler	61
4. Reis, Mütercim ve Musahhihlerin Ücret Durumları	62

D - CEMİYET'İN ÇALIŞMA ŞEKLİ VE YAPACAĞI HİZMETLER	62
1. Telif ve Tercüme Edilecek Kitapların Vasıfları ve Belirlenmesi	62
2. Telif ve Tercümede Uygulanacak Yol	62
3. Eserlere Verilecek Mükafatlar	63
4. Cemiyetçe Hazırlanacak Eserlerin Masraflarının Nasıl Karşılanaacağı	64
5. Cemiyetin Çalışma Yeri ve Şekli	64
E - CEMİYET'İN FAALİYETLERİ	65
II - 1869 MUN VE MECLİS-İ KEBİR-İ MAARİF	65
•1870 Telif ve Tercüme Nizamnamesi	69
1. Müsabakaya Konulan Kitaplar	71
2. Sipariş Olunmadığı Halde Dışarıdan Getirilen Kitaplar	74
3. Bir Bedel Tayiniyle Telif ve Tercüme Ettirilen Kitaplar	75
III - II. ABDÜLHAMİD DEVRİ	77
A - 1879 TELİF VE TERCÜME DAİRESİ	77
B - TELİF VE TERCÜME DAİRESİ'NİN İLGASI VE ENCÜMEN-İ TEFTİŞ VE MUAYENE'NİN KURULMASI	81
IV - II. MEŞRUTİYET DEVRİ	83
A - 1912 TELİF VE TERCÜME HEYETİ (M.K.E'E BAĞLI)	83
B - 1914 TELİF VE TERCÜME DAİRESİ	84
III. BÖLÜM	.
TBMM VE CUMHURİYET HÜKÜMETLERİ DÖNEMİ	
TERCÜME MÜESSESELERİ	98
I - TBMM HÜKÜMETLERİ DÖNEMİ	98
A - SAMİH RIFAT BEY BAŞKANLIĞINDAKİ TELİF VE TERCÜME ENCÜMENİ	101
1. Gayesi	102
2. Faaliyetleri	102
B - AKÇURAOĞLU YUSUF BEY BAŞKANLIĞINDAKİ TELİF VE TERCÜME HEYETİ	103
1. Azaları	103
2. Telif ve Tercüme Heyeti'nin Almış olduğu İlk Kararlar	104
3. Faaliyetleri	105

C - SAMİH RIFAT BEY BAŞKANLIĞINDAKİ TELİF VE TERCÜME HEYETİ	106
1. Gayesi	107
2. Azaları ve Seçim Usulü	107
a - Azaları	107
b - Reis ve Azaların Seçimi	107
3. Heyetçe Oluşturulacak İhtisas Encümenleri	107
4. Eser Kabulü	108
5. Maarif Vekaleti'nden Heyet'e Gönderilen Eserler ve Heyetin Çalışma Şekli	108
6. Telif ve Tercüme Edilecek Veya Müsabakaya Konulacak Eserler	109
7. Heyet'e Takdim Edilecek İlmi Raporlar	109
8. Heyet'in Toplanma Zamanı ve Açık Oturumlar	109
9. Heyet'in Yurtdışı İlmi Toplantılara Katılması	110
10. Eserlere Verilecek Mükafatlar	110
D - ZİYA GÖKALP BAŞKANLIĞINDAKİ TELİF VE TERCÜME ENCÜMENİ	114
1. Üyeleri	117
2. Faaliyetleri	118
E - KÖPRÜLÜZADE MEHMET FUAT BAŞKANLIĞINDAKİ TELİF VE TERCÜME ENCÜMENİ	124
II - CUMHURİYET HÜKÜMETLERİ DÖNEMİ	125
A - ABDÜLFEYYAZ TEVFİK BAŞKANLIĞINDAKİ TELİF VE TERCÜME HEYETİ	130
1. Üyeleri	130
2. Faaliyetleri	131
3. 1926 Telif ve Tercüme Heyeti'nin Kaldırılması	140
IV. BÖLÜM	
İNÖNÜ DÖNEMİ TERCÜME BÜROSU	146
A - Gayesi	152
B - Vazifeleri	152
C - Üyeleri	153
D - Tercümede Uygulanacak Usul ve Şartlar	153
E - Faaliyetleri	153
NETİCE	162
EKLER	
BİBLİYOGRAFYA	165

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.md.	: Adı geçen madde (Ansiklopedi)
bkz.	: Bakınız
BEO	: Bâb-ı Ali Evrak Odası
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
c	: Cilt
CDTA	: Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi
DF	: Darü'l-Fünûn
DH	: Dahiliye
ED	: Encümen-i Dâniş
EDN	: Encümen-i Dâniş Nizamnamesi
İ	: İrade
İA	: İslâm Ansiklopedisi
İÜ	: İstanbul Üniversitesi
M	: Madde (Talimatname, Nizamname v.s.)
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MMU	: Meclis-i Maarif-i Umumiye
MUN	: Maarif-i Umumiye Nizamnamesi
s	: Sayfa
TCN	: Tercüme Cemiyeti Nizamnamesi
TD	: Tercüme Dergisi
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TTEAHT	: Telif ve Tercüme Edilecek Âsâr Hakkında Talimatname
TTHT	: Telif ve Tercüme Heyeti Talimatnamesi
TTN	: Telif ve Tercüme Nizamnamesi
TV	: Takvim-i Vakayi
Yay. Haz.	: Yayına Hazırlayan

GİRİŞ

İnsanoğlu yaratıldığı günden beri hep topluluklar halinde yaşamış ve belirli ölçüde birbirinden etkilenmiştir. şahsiyet, kültür ve düşünce dünyasının gelişmesinde, çevre kültürlerin insan üzerinde yaptığı derin tesir bilinen bir gerçektir. Toplum içerisinde yaşayan insanların daima birbirlerine ihtiyaçları olduğu gibi, makro planda bir fert olan milletlerin oluşumunda ve gelişip boy atarak meyve vermesinde iç dinamiklerin yanında bir dış tesire de ihtiyaç vardır. Yapılan araştırmalar kadim zamanlardan beri yaşamış bütün medeniyetler üzerinde diğer medeniyetlerin etkilerini ortaya çıkarmış ve kendi içerisinde doğup, büyüyüp, gelişerek tekemmül etmiş hiç bir medeniyetin olmadığını ortaya koymuřtur¹.

İşte bu sebeple milletlerin dirilme dönemlerinde en fazla muhtaç oldukları hususlardan biri de tercümedir. Çünkü “tekamülü yapan karşılıklı tesirdir (...) Kendi içine kapanan ve herşeyi kendinde arayan cemiyetlerin yeni bir şey yaratmasına, tek ve büyük medeni açılış yoluna girmesine imkan yoktur. Çıraklık devresi geçirmeden usta olunamaz. Bütün tesirlere kapısını genişçe açmasını bilmeyen yeni bir şey yaratamaz. Yaratmak, temsil etmek ve usviyete karıştırmak demektir.” Tarihi süreç te bu görüşü doğrular niteliktedir ve zaman içerisinde gelişen bütün medeniyetlerin temelinde tercümenin önemli bir yeri vardır. Eski Yunan’ın temelinde; Anadolu, Fenike, Mısır tercümeleri, Uygur Türklerinin temelinde; Hint, İnan, Nesturi tercümeleri, İslâm dünyasının gelişmesinde; Yunan (Nestûrî, Yakubî), Hint tercümeleri ve Renaissance devrinin oluşmasının temelinde de İslâm (Türk, Arap, Acem), Yahudi ve Yunan tercümeleri vardır². Daha sonraki dönemlerde Avrupa uygarlığının oluşmasında da yine tercümenin en mühim amillerden biri olarak karşımıza çıktığını görürüz. İşte batı toplumu da bir devrede kapılarını sonuna kadar zengin bir tercüme faaliyetine açtıklarından bugünkü seviyeyi yakalayabilmişlerdir.

Peki o halde tercüme nedir? Çeşitli şekillerde tarif edilen fakat genellikle aynı manayı ifade eden tercüme; dar anlamıyla, bir eseri şekil ve anlam olarak

¹ H. Ziya Ülken, **Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü**, İstanbul 1935, sayfa (s). 12 v.d.

² Ülken, Adı geçen eser (a.g.e.), s. 19; Nedim Gürsel, “Uygarlık ve Çeviri”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi** (CDTA), İstanbul , Cilt (c). 2 , s. 320.

yazıldığı dilden bir başka dile aktarma; geniş anlamıyla da, bir kültür ürününü, başka bir kültürün nazarlarına sunma, hatta bu ürünün çevirisi yapılan kültür içerisinde bir yer edinmesine, o kültür içerisindeki diğer eserlerle hesaplaşmasına zemin sağlamadır³. Milletlerin ihya hareketlerinde en büyük amillerden biri, güzeli ve faydalıyı bünyeye uydurma faaliyeti ve nesilleri ve milletleri birbirine bağlayan bir köprü olarak tavsif edebileceğimiz tercüme; “Bir yaratış, Tercüme bir fetih, yalnız dili değil, düşünce ve hassasiyetin girift dünyasını da zenginleştiren bir fetih”⁴ tir. 1827 yılında Kunsts Und Altermum dergisinin bir yazısında tercüme meselesi ile de sıkı bir surette alakası bulunan “Weltliteratür” (Dünya Edebiyatı) kavramını ortaya atarak aşağı yukarı bütün münevverlerin düşünce dünyasında silinmez bir iz bırakan Goethe⁵ de tercüme hususunda;⁶ “Bir milletin, yabancı eserleri kendi diline çevirmesi onun en önemli kültür adımıdır” ifadelerini kullanmaktadır. Çeşitli mülahazaların serdedilebileceği bu meseleyi burada kısa keserek diğer mevzulara geçmek istiyoruz.

Bizim asıl mevzumuz; Osmanlı Devleti’nin ilim sahasında (ferdi ve özel teşebbüsler hariç) tercüme heyetleri / müesseseleri / encümenlerine ihtiyaç duymasının, batıdan ve doğudan kitap transfer etmek istemesinin gerçek sebepleri nelerdir, kurulan bu müesseselerde kimler çalışmışlardır, kurulma gayeleri nelerdir, hepsinin de hedefi aynı mı olmuştur, faaliyette bulunabilmişler midir, bulunmuşlarsa hangi eserleri ortaya koymuşlardır, başarılı olabilmişler midir, olamamışlarsa sebepleri nelerdir... gibi soruların cevaplarını aramaya çalışacağız.

Tercüman; Türkçede terceman veya tercüman şeklinde kullanılan bu kelime Arapça t-r-c-m kökünden gelmekte ve; bir dilde söylenen bir sözü başka bir dile sözlü olarak çeviren kimse, amacı anlatmaya yarayan araç⁷, birinin maksat veya meramını anlatmaya veya birşeyi tasvir ve ifadeye akt ve vasıta olan⁸ gibi manalara gelmektedir. Ş. Sami, Tercüman ile mütercim arasındaki farkı, Tercümanın ağızdan, mütercimin ise kalemle tercüme edenler için

³ Nedret Pınar Kuran, **Kültürlerarası İletişim Aracı Olarak Çeviri**, İstanbul, 1993, s. 1.

⁴ Cemil Meriç, **Bu Ülke**, İstanbul 1994, s. 117-8.

⁵ Dean Camborde, “Tercüme ve Dünya Edebiyatı”, **Tercüme Dergisi**, (TD) 1940, sayı - 3, s. 283.

⁶ Gürsel Aytaç, **Goethe Derki**, Ankara 1982, s. 98.

⁷ Pars Tuğlacı, **Ansiklopedik Sözlük**, c. 9. İstanbul 1980.

⁸ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, İstanbul, 1989.

kullanıldığını belirtmektedir. Ayrıca Türkçenin çeşitli lehçe ve devirlerinde tercümanın karşılığı olarak “dilmaç” kelimesi de kullanılmıştır⁹.

Tercümanlar çok eski zamanlardan beri devletlerarası ticarî ve siyasî münasebetlerde etkili birer memur olarak vazife almışlardır. İslâm öncesi dönemlerde hükümdarların yanında yabancı dil bilen tercümanlar bulunduğu gibi Hz. Peygamber (SAV)’in de dış münasebetlerde İbranice, Süryanice, Farsça, Rumca, Kubtice, Habeşçe gibi dillere vâkıf elçi ve tercümanlar bulundurduğunu biliyoruz¹⁰. Daha sonraki Emevi, Abbasi, Mısır Memlûkluları ve Anadolu Selçuklu Devletlerinde de tercümanlar mühim bir yer işgal etmişlerdir. Tercümanlık kesin bir memuriyet olarak Abbasiler zamanında ortaya çıkmıştır¹¹. Osmanlı Devleti de ilk dönemlerinden itibaren bu hususa büyük ehemmiyet vermiştir. Fakat bu müessese veya memuriyetin ne zaman ihdas edildildiği ihtilafli bir konudur. Genelde araştırmacılar bu memuriyetin (Divan-ı Hümayun Tercümanlığı) Fatih Sultan Mehmet devrinde tesis edildiğini ifade etmektedirler¹².

16. Asırdan itibaren büyük bir gelişme kaydeden ve devlet teşkilatının bazı hususlarda vazgeçilmez bir unsuru haline gelen tercümanlık müessesesini dört kısımda incelemek mümkündür. Bunlar;

1. Divan-ı Hümayun Tercümanları
2. Eyalet Tercümanları
3. Askeri ve Eğitim Müesseselerinde Kullanılan Tercümanlar
4. Yabancı Konsolosluk Tercümanları

Konumuz gereği bunlardan Divan-ı Hümayun tercümanlığına kısaca bakmak gerekiyor. Divan-ı Hümayun tercümanlarının hemen hemen hepsi 16 ve 17. Yüzyıllarda, hıristiyan iken Müslümanlığı kabul etmiş kimselerden oluşmuş ve kendilerine maaş yerine tımarlar verilmîşti¹³. Fakat bu durum sonraları değişmiş, 18. Asırdan başlayarak 19. Asrın ilk yarısına kadar Divan-ı Hümayun

⁹ Cengiz Orhonlu, “Tercüman”, Milli Eğitim Bakanlığı (MEB), *İslam Ansiklopedisi (İ.A.)*, c. 12/1, s. 174.

¹⁰ Abidin Sönmez, *Resulullahın Diplomatik Münasebetleri*, İstanbul 1984, s. 34-36.

¹¹ Orhonlu, *a.g.md.* s. 175.

¹² Orhonlu, *a.g.md.* s. 175; İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti’nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara 1988, s. 173; Osman Engin, *Türk Maarif Tarihi*, c. 1, İstanbul 1977, s. 68.

¹³ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 71.

Tercümanlığı Fenerli Rum ailelerinin elinde kalmıştı. Bu aileler; İskerletzâde, Yanakizâde, Dorakozâde, Kalmakizâde, İpsilantizâde, Mihalzâde ve Sarıbeyzâde idi. Ancak bu ailelerin en ünlüsü İskerletzâde ailesi olup, aile 18.yy. ortalarına yakın zamana kadar tercümanlık vazifesinde bulunmuştur¹⁴.

Tercümanların vazifeleri;

a - Sadrazamın yabancı devlet temsilcileriyle yaptığı görüşmelerde bulunarak konuşmaları karşılıklı olarak tercüme etmek.

b - Yabancı bir devlet elçisi DH.'a veya padişahı ziyarete geldiğinde onlara rehberlik etmek ve konuşulanları tercüme etmek.

c - Dışardan gelen her türlü evrakı Türkçeye tercüme ve gidecek evrakı da yabancı dillere tercüme etmek. Yalnız Türkçe ve Arapça olarak gelen evrakları görmezler, bunlar direkt olarak sadrazama ulaştırılırdı.

Ayrıca tercüman zaman zaman İstanbul'daki elçiliklere giderek elçilerle bizzat konuşur ve yapılan konuşmaları bir "takrir" ile sadrazama bildirirlerdi¹⁵. Tercümanlara bu kadar hak ve selahiyetin tanınması onların Osmanlı Devletinin en gizli esrarına vâkıf olmalarını sağlıyordu.

Tercümanlara diğer hristiyan halka tanınmayan sakal bırakmak, kendilerinin ve ailelerinin yaşamlarına karışılmaması, ata binmek, kürk giymek, dört hizmetkar almak ve cizyeden muaf olmak gibi ayrıcalıklar tanınmıştı¹⁶. Bu ayrıcalıklar Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde daha da arttırılmıştı. Nitekim 15 seneden fazla Divan'da tercüman olarak bulunan İskerletzâde ailesinden Aleksandr 1740 yılında Avusturya ve Rusya ile yapılan muahede esnasında, devletin sırlarını karşı tarafa söyleyerek casusluk ettiği gibi, Avusturya ve Rusya

¹⁴ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 73.

¹⁵ Orhonlu, a.g.md.; Uzunçarşılı a.g.e., s. 71.

¹⁶ Yabancı devletlerin konsolosluk tercümanlarına da aynı haklar, hatta bazı dönemlerde daha fazla imtiyazlar tanınmıştı. Geniş bilgi için bkz. Kemal Çiçek, "Osmanlı Devletinde Yabancı Konsolosluk Tercümanları" **Tarih ve Toplum**, Şubat 1996, c. 25, sayı 146, s. 17-23. Tercümanların kendilerine has giysileri vardı. Frederic Hitzel tercümanların giyimleri konusunda "Tercümanlar, saten zıbın ve lâl rengi kumaştan içi samur kürklü cübbe ile, kalpak denilen çok güzel kürk başlıklar giyiyorlardı. (...) Tercümanlar ayrıca sarı pabuçlar giyiyorlardı. Bu renk yalnızca Türklere ve frenklere mahsustu. 17.yy. sonunda yaşamış bir seyyahın yazdığına göre Ermeniler kırmızı, Rumlar mor, Yahudiler ise siyah pabuç giyiyorlardı. (Frederic Hitzel, **Dil Oğlanları ve Tercümanlar**, İstanbul 1995, s. 53-54). Ermeni asıllı olup, İsveç tabiiyetine girerek İsveç'in istanbul elçiliğinde tercümanlık yapan D'ohsson da; yabancı devlet tercümanlarının sarık taşımaya müsade edildiğini ifade etmektedir. (M de M. D'ohsson **18.yy. Türkiyesinde Örf ve Adetler**, [Çev: Ferhan Yüksel], tarihsiz, s. 84).

murahhasları tarafından söylenen şeyleri de gizlemişti. Ayrıca Avusturya ile yapılan antlaşmanın bazı yerlerini de değiştirmiş ve bu husus hudutların tesbiti esnasında ortaya çıkınca idam edilmmişti. Bundan başka 20 seneye yakın tercümanlık eden Kostantin de yabancı devletlere casusluk etmişti¹⁷.

18. Asrın ikinci yarısından itibaren gelişen milliyetçilik akımlarının etkisi, Osmanlı Devleti üzerinde gittikçe artan Rus, İngiliz ve Fransız çıkar politikaları DH. tercümanları üzerinde de derin bir tesir icra etmiş ve herkes kendi düşüncesine göre bir tarafın menfaatine uygun davranmaya başlamıştı. Özellikle Rusya'nın Osmanlılara karşı giriştiği 1768-1774 savaşı ile Bizans'ı tekrar ihya etme politikası çerçevesinde Rumları Osmanlılara karşı isyana teşvik etmesi Rum tercümanları da etkilemiş ve 1774 KüçükKaynarca Antlaşması ile Rusya'nın Osmanlı ortodokslarının hamisi durumuna gelmesi Divan tercümanlarının daha fazla Rusya tarafına meyiletmesini sağlamıştır¹⁸. Diğer devletler de bu durumdan kuşku duyarak görüşlerini elçilik vasıtasıyla Bab-ı Ali'ye iletiler. Fakat Bab-ı Ali çaresizdi. Çünkü Osmanlı Devletinin yabancı devletlere göndermiş olduğu elçileri arasında bile yabancı dil bilen yoktu ve bunların yanına birer DH. tercümanı verilmesi zaruri idi. Onun için Osmanlı dış politikasının odak noktaları olan elçilikler tamamen Rum tercümanlarının insafına terkedilmiş oluyordu. III. Selim tarafından daha önce bazı önemli başkentlere gönderilen yabancı dil bilmeyen bu elçiler geri çekilmiş ve yerlerine daha küçük diplomatik memur olan maslahatgüzarlar vazifelendirilmmişti. Genellikle Rumlardan oluşan bu maslahatgüzarlar milliyetçilik düşüncesiyle 1821 Yunan isyanında Bab-ı Ali'ye yanlış bilgi göndermişler ve bu mesele anlaşılınca görevlerinden azledilmişlerdi. Hatta Divan-ı Hümayun tercümanı Costantine Mourouzi, Bab-ı Ali'nin, ileri gelen Rum beylerine isyandan vazgeçmeleri hususunda yazmasını istediği mektubun tam tersine, ayaklandırmayı özendirici yazılar yazınca durumdan haberdar olan Bab-ı Ali, Costantine'i idam etmiştir¹⁹.

Bu şekilde çok zor durumda kalan Osmanlı Devleti Rumca ve Fransızca yazışmalarda tercüme işlerine bakmak üzere Mühendishane-i Berri Hümayun

¹⁷ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 72.

¹⁸ Cahit Bilim, "Tercüme Odası, Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi (OTAM) Yıl. 1, sayı. 1, Ankara 1990, s. 32.

¹⁹ Bilim, a.g.m., s. 34.

hocalarından Yahya Efendi ile oğlunu Bab-ı Ali'ye getirtti. Birkaç haftalık denemeden sonra işlerin çokluğu ve eleman azlığı nedeniyle bir başarı sağlanamadı. Devletin, Müslümanlardan yetişmiş tercüman'ı olmaması nedeniyle iş yine Rum tercümanlarına kalmış, Fenerli'lerden olmamak kaydıyla tarafsız bir Rum tercüman aramış ve Stavraki Aristarchi mevcutların en güvenilir olduğundan geçici olarak DH. tercümanlığına atanmıştır. Stavraki'nin yaptığı tercümeleri de Yahya Efendi denetleyecekti²⁰.

Daha sonra (1822) Stavraki de Rumlarla anlaştığı gerekçesiyle görevinden azledilerek yerine Yahya Efendi tercümanlığa atandı. Stavraki'den sonra tercümanlık görevine hiç bir Rum atanmamıştır²¹. Bu olaylardan sonra DH. Tercümanlığı Müslüman türk memurlarla doldurulmaya çalışılmıştır. Edinilen tecrübeler dürüst ve güvenilir eleman ihtiyacı için müesseseleşmek gerektiğini ortaya çıkarmıştır. İlk aşamada devlete gerekli tercümanların yetiştirilmesi için Yahya Efendi'nin Bab-ı Ali'de dersler vermeye başlaması ile **Tercüme Odası** fiilen kurulmuş oldu²². Ancak burada yapılan çalışmalarla 1833 tarihine kadar başarılı olunamamış ve sadece Mehmet Namık Paşa ile Yusuf Halis Efendi muvaffakiyet gösterebilmiştir²³.

Osmanlı ordularının Mehmet Ali Paşa ordularına yenilmesi, Rusya ile yapılan Hünkar İskelesi Antlaşması ve devletin içinde bulunduğu kriz nedeniyle dış ilişkilerin çoğalmasıyla Oda'ya yeni bir düzen vermek mecburiyetini ortaya çıkarmış ve yeni memurlar alınarak Tecelli Mehmet Efendi'ye de dersler verilmeye başlanmıştır. 1841 yılına gelindiğinde Oda gerek kadro ve gerekse teşkilat yönünden mükemmel denecek dereceye gelmişti. Bu sene içerisinde Odanın mevcudu DH. tercümanı ile birlikte 30 kişi olmuştu²⁴. Dış ilişkilerin çoğalması ile Hariciye Nezareti'ndeki gelişmeler ve işlerin artması Tercüme Odası'nın da işlerini artırmış, bu şekilde düzenli ve ayrıntılı bir hal alan Oda'da 1846 yılında yeniden esaslı bir düzenlemeye daha gidilmiştir. Fransızca sınıfının

²⁰ Orhonlu, **a.g.md.**, s. 178.

²¹ Bilim, **a.g.m.**, s. 35.

²² Ali Akyıldız, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform, (1836-1856)**, İstanbul. 1993, s. 74.

²³ Akyıldız, **a.g.e.**, s. 75.

²⁴ Orhonlu, **a.g.md.**, s. 178; Akyıldız, **a.g.e.** s. 76; Bilim, **a.g.m.**, s. 39.

yanında bir de İngilizce sınıfı açıldı ve buraya Emin Efendi ile Tiryaki Bogos Efendi hoca olarak atandı. Bu şekilde yeniden düzenlenen Odanın nizamnamesi de hazırlanarak tam bir lisan okuluna dönüştürülmüştür.

Tercüme Odası çalışmalarını 1871 yılına kadar sürdürdü. Bu tarihte dış işlerinde yapılan bir düzenlemeyle Tercüme Odası bakanlığın bir bürosu haline getirildi²⁵ ve daha sonraki günlerde çalışmalarını bu şekilde sürdürdü.

Müslümanların yabancı dil öğrenerek diplomasi alanında faaliyette bulunmaları ve stratejik noktalarda istihdam edilmeleri için devlet mekanizmasına işlerlik kazandırılmak amacıyla kurulan Tercüme Odası amacına uygun olarak çalışmalarını sürdürerek, kısa zamanda Osmanlı Devletinin hem dahili, hem harici, hem de dil ve düşünce sahasında bürokrat ve fikir adamlarının yetişmesinde bir okul vazifesi görmüştür. Buradan yetişerek Türk siyaset ve düşünce dünyasında önemli mevkilere gelen zevattan bazıları şunlardır; Ali Paşa, Fuat Paşa, Safvet Paşa, Namık Kemal, Ahmet Vefik Paşa, Sadık Rıfat Paşa, Agah Efendi, Ziya Paşa, Münif Efendi, Ethem Pertev Paşa²⁶.

Osmanlı Devleti'ndeki tercümanlar ve 1821 yılında Hariciye'de kurulan Tercüme Odası, mevzumuzla dolaylı olarak irtibatlı bulunduğu her biri başlı başına ayrı birer araştırma konusu olacak kadar geniş olan bu birimleri kısaca özetlemek mecburiyetinde kaldık. Şimdi asıl mevzumuza geçiyoruz.

Lale Devrinde Heyetler Tarafından Yapılan Tercüme Faaliyetleri

İslâm dünyasında Beyte'l-Hikme ve Beyte'l-İlim'den sonra sistemli bir tercüme çalışması ilk defa Osmanlı Devleti zamanında Lale Devri'nde yapılmıştır.

1699 Karlofça Antlaşması'ndan sonra Osmanlı Devleti hem fikren hem de fiilen batı karşısında yenilgiyi kabul etmek zorunda kalmış ve Avrupanın sanat ve kültüründen istifade etmek üzere kendisine küçük dahi olsa bir pencere açmak suretiyle batıyı daha yakından tanımının yollarını araştırmaya başlamıştır²⁷.

²⁵ Bilim, a.g.m., s. 42.

²⁶ Bilim, a.g.m., s. 40-41.

²⁷ Bu meyanda batıyı daha yakından tanımak ve Fransa'yla iyi ilişkiler kurmak üzere Yirmisekiz Mehmet Çelebinin elçi olarak bu ülkeye gönderilmesini zikredebiliriz. Konu hakkında güzel bir değerlendirme için bkz. Bekir Karlığa, "Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin Yeni Bulunan Bir Fizik Kitabı Tercümesi ve Onsekizinci Yüzyılın Başında Osmanlı Düşüncesi", **Bilim, Felsefe, Tarih (B.F.T) Dergisi**, sayı. 1, s.

Başta padişah olmak üzere devlet ileri gelenleri siyasî sahada devamlı savaşlar yüzünden yıpranan devlete bir nebze olsun nefes aldirabilmek için çabalarken, devrin ilim adamları da fikrî sahada çözümler aramaya koyulmuşlardı. 1718 (H. 1130) yılında imzalanan Pasarofça Antlaşması'yla kısa bir süre için de olsa barış dönemine giren Osmanlı devlet ve toplumu, aynı zamanda tarihte Lale Devri diye de bilinen bir döneme adım atmış oluyordu. Bu dönem 1730 (H. 1143) Patrona Halil İsyanı'na kadar devam edecektir.

Sultan III. Ahmet (1703-1730)'in saltanat zamanında sadaret mevkiine getirilenlerden biri, belki de en mühimmi Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'dır. 1718 yılında sadrazamlığa getirilen İbrahim Paşa (öl.1730/1143) selefleri gibi kaybedilen toprakları geri alabilmek için sefer peşinde koşacak mücadelecî bir yapıya sahip değildi. Ancak faal ve teşkilatçı bir yapıya sahip olan Paşa daha çok iktisadi, ictimai ve kültürel meselelerle uğraşmak istiyor ve Osmanlı Devletinin harplerden uzak bir sulh havası içerisinde yaşatmanın özlemini çekiyordu²⁸.

III. Ahmet döneminde on yıldan fazla bir zamana damgasını vurmuş olan İbrahim Paşa, Çırağan, Sadabat ve diğer mesire yerlerindeki eğlenceleri, helva sohbetleri, şüara meclisleri ve musiki meclisleri vs. hususlarla zamanını geçirdiği gibi, diğer taraftan da ulemayı, şair ve sanatkarları himaye etmek, kültürel faaliyetlerin gelişmesi için matbaa tesis etmek ve hem İstanbul'u hem de Anadolu'yu, özellikle kendi memleketi Nevşehir'i imar etmeyi de ihmal etmemiştir. İşte bu kültürel faaliyetler çerçevesinde bir de önemli eserlerin tercüme yoluyla Osmanlı toplumuna kazandırılması için devrin önemli şahsiyetlerinden mürekkep tercüme heyetleri oluşturulmuştur. Ne yazık ki bu dönem üzerinde çalışma yapan araştırmacılar devrin zevk-ü sefasını, eğlencelerini ön plana geçirerek nazarlara arz ettikleri için, hiçte küçümsenemeyecek derecede bir mahiyet arzeden kültürel faaliyetler ikinci planda kalmış ve gerekli ilgiyi bulamamıştır.

Şimdi sırasıyla bu devrede heyetler tarafından tercüme edilen eserleri incelemeye çalışalım;

277- 327, İstanbul 1991, Ayrıca bkz. Faik Reşit Unat, **Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri**, Ankara 1992 (Tamamlayıp yayınlayan; B. Sıtkı Baykal), s. 53-57.

²⁸ Münir Aktepe, "Damat İbrahim Paşa (Nevşehirli)", **Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) İA**, c.8, İstanbul 1993, s.441

1. Sahaifü'l-Ahbar Fi Vekayi'i'l-A'sar (Camiü'd-Düvel):

Lale devrinde bir heyet tarafından tercüme edilen ilk eser Müneccimbaşı Şeyh Ahmed b. Lutfullah El Mevlevi (D. 1041/1631-32; Öl. 29 Ramazan 1113/27 Şubat 1702)'nin Hz. Adem'den 1673 yılına kadar cereyan eden hadiseleri nakleden Arapça eseridir. Eserin tercümesi için teşkil edilen heyette şu zatlar bulunmuşlardır;²⁹

1. Ahmet Nedim Efendi, 2. Seyyid Vehbi Efendi, 3. Müstakimzâde Mustafa Vefa Efendi, 4. Sırkâtibi Hıfzı Efendi, 5. Raşid Efendi, 6. Neyli, 7. Ruhi, 8. Kara Halilzâde, 9. Razi, 10. İlmi, 11. Subhi, 12. Reis Mustafa ile diğer bazı ulema ve haccagan.

III. Ahmet devrinin ilim, sanat ve kültür hareketlerinin belli başlı temsilcilerinden oluşan bu heyet, eseri yazılmasından otuz sene sonra İbrahim Paşa'nın isteği üzerine tercümeğe başlamıştır. 1132 Cumadelahirinde (Nisan-Mayıs 1720) tercümesine başlanılan eser, 1142 senesi Şevval'inin 25'inde (13 Mayıs 1730) tamamlanmıştır³⁰. Sahaifü'l-Ahbar veya diğer adıyla Camiü'd-düvel'in tercümesi şair Nedim'in başkanlığındaki bir heyete tevdi edilmiş ise de bazı yazarlar eserin başındaki ve sonundaki Nedim'e ait ifadelerden yola çıkarak eserin sadece Nedim tarafından çevrildiği zehabına kapılmışlardır³¹. Halbuki Nedim kitabın ilk kısmını tercüme etmiştir³². Camiüddüvel tercüme olunduktan sonra aslını uzun müddet unutturmuş ve ilim alemine bu eser hakiki değeriyle ancak Hammes'in yaptığı çalışmalar neticesinde tanıtılmıştır. Bundan sonra, yapılan çalışmalar neticesinde tercüme edilen nüshayla asıl nüshalar karşılaştırıldığında tercüme hatalarının ve eksikliklerinin olduğu görülmüştür. Heyet eserin, umumi tarih kısmını bir hayli kısaltmış, önemli gördükleri yerlerin (Abbasiler ve Osmanlılar dönemleri gibi) yer yer tamamına yakını, yer yer de bazı kısaltmalar yapmak suretiyle aynen tercüme etmişlerdir³³. Bu şekilde pek

²⁹ Ahmet Ağırakça, **Müneccimbaşı Ahmet B. Lutfullah, Camiüddüvel, Osmanlı Tarihi (1299-1481)**, İstanbul 1995, s. 38; Salim Aydüz, Nevşehirli Damad İbrahim Paşa ve Lale Devrinde yapılan Tercüme Faaliyetleri (1718-1730). (Yayınlanmamış bu makale çalışmasını bana verme lutfunda buldukları için kendilerine teşekkür ederim).

³⁰ Ağırakça, **a.g.e.** s. 38.

³¹ Hasibe Mazioğlu, **Nedim**, Ankara 1988, s. 18, 26.

³² Tayyip Gökbilgin, "Müneccimbaşı", **MEB İ.A.**, cilt 8, s. 804, İstanbul 1979.

³³ T. Gökbilgin, **a.g. md.**, s. 804; Ağırakça, **a.g.e.**, s. 39.

sathi ve muhtasar bir şekilde tercüme edilen eser, asıl ilmî kıymetini yitirmiş ve araştırma yapacak olanların mutlak surette Arapça aslına müracaatlarını gerektirmiştir³⁴.

Bu dönemde heyetler halinde yapılan tercümelerde ihtisas meselesi gözönünde bulundurulmuş ve Arapça eserlerin tercümesi genellikle kadılık ve müderrislikten mazul kimselere, Farsça eserlerin tercümesi ise edip, haccan ve şeyhlerden seçilmiş kimselere tevdi edilmiştir. Mazul kişilerin seçilmiş olması, tercüme için daha fazla boş vakit ayırma imkanlarının bulunmasından kaynaklanmaktadır³⁵. Tercümelerde dikkat çeken bir husus da, tercüme heyetinde bulunanların herbirinin nereyi çevirdiği isimlerini yazmadıklarından dolayı tam olarak bilinmemesidir. Bilinenler ise tercüme ettikleri kısmın ya başına veya sonuna kendi isimlerini yazmışlardır.

Camiüddüvel 1285 (1868) yılında Matbaati Amire'de üç cilt halinde basılmıştır³⁶.

2. Kütübü's-Semaniye Fi Simai't-Tabii

Lale devrinde Damat İbrahim Paşa'nın emriyle, bir heyete havale edilerek tercüme ettirilen ikinci kitaptır. Eser, Aristo'nun sekiz bölümlük Fizik kitabının ilk üç makale (bölüm)sinin şerhi ile birlikte, son beş makalesinin de sadece metnin özeti olarak Grekçeden Arapçaya yapılmış tercümesidir³⁷. Tercüme çalışması Yanyalı Esad b. Ali b. Osman Efendi (Ö: 1736) ve onunla birlikte çalışan ve sayısı tam olarak belli olmayan bir heyet tarafından yapılmıştır.

1. Esad b. Ali b. Osman El Yanyavi
2. Karabet veledi Spatroti
3. (Bu şahsın) iki oğlu ve köleleri

³⁴ İ. Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, III. Cilt, III. Kısım, Ankara 1988, s. 549. Heyetin, tercümede yer şahıs isimelir ve tarihlerde yanlışlıklar yapmasının yanısıra devlet adamlarına yönelik tenkitleri de tamamen çıkarmıştır. Ancak tercüme yanlışları müellife mal edilerek tenkidine sebep olurken, diğer yandan tercüme esnasında bazı yanlışlıkların da düzeltildiği hususunda geniş bilgi için bkz. Ağırakça, a.g.e., s. 40.

³⁵ Mehmet İpşirli, "Lale Devrinde Teşkil Edilen Tercüme Heyeti'ne Dair Bazı Gözlemler", **Osmanlı İlmî ve Mesleki Cemiyetleri (OİMC)**, I. Türk Bilim Tarihi Sempozyumu, 3-5 Nisan 1987 -Bildiriler-, (yay. Haz. Ekmeleddin İhsanoğlu). İstanbul 1987, s. 37.

³⁶ Sahaiful Ahbar nam tarihin bir nüshası takdimine dair bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). İrade (İ). Dahiliye (DH). 40678, 24 Şaban 1285/10 Aralık 1868, Maarif, lef.

³⁷ Mahmut Kaya, **İslâm Kaynakları Işığında Aristoteles ve Felsefesi**, İstanbul 1983, s. 145; İ. H. Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, cilt IV, Kısım II, s. 538-539, 610.

4. Karmina veledi Spandonioğlu

kimlikleri belirlenebilen heyet üyeleridir.³⁸

Karaferye'li İoannis Kuttinius (Öl. 1658)'un Fizika şerhini esas alarak tercüme gerçekleştiren Esad Efendi, yaptığı açıklamalarla eseri açıklamalı tercüme şekline dönüştürmüştür. Aristo'nun tefsircilerinden olan Albertus Magnus, Seotus Erigena ve St. Thomas d'Aquinas gibi filozoflardan da faydalandığını kitabın mukaddime kısmında zikreden Esad Efendi, hem konu hakkındaki derin vukufiyetini ortaya koymuş hem de bilhassa islâm dünyasında ilk kez bu şahsiyetlerden bahsetmiştir. Ayrıca doğuda İbn-i Sina ve Farabi'nin Aristo felsefesi üzerine yaptıkları şerhleri eleştirerek, İbn-i Rüşd'ün şerhini takdir etmiştir. Fakat mütercim İbn-i Rüşd'ün Arapça şerhlerini elde edemediğinden latincelerinden istifade yoluna gitmiştir³⁹.

1721 yılında tercümesine başlanan ve direkt olarak Yunancadan Arapçaya tercüme edilen bu eser Türkiye'de doğrudan doğruya Yunanca metin ve açıklamalardan yapılmış ilk çeviridir⁴⁰.

3. İkdü'l-Cuman Fi Tarihi Ehli'z-Zaman:

İbrahim Paşa'nın tercüme edilmesini istediği bu eser Buhari ve Hidaye şarihi İmam Ayni⁴¹ diye maruf, Antep'li Ebu Muhammed (Ebu's-Sena) Bedrüddin Muhammed b. Ahmed b. Musa b. Ahmed el Ayni (Öl. 855/1451)'nin umumi dünya tarihine dair İkdü'l-Cuman Fi Tarihi Ehli'z-Zaman adlı eseridir. Bu tarihin bir nüshası Mekke-i Mükerrreme kadısı Muid Said Ahmed Efendi'nin metrukatından ortaya çıkmıştır. İbrahim Paşa'nın kethüdası bu eseri sadrazama takdim etmiş, sadrazam da beğenince eserin III. Ahmed adına tercüme edilmesini istemişti. Ancak 19 ciltten mürekkep bu eserin tercümesinin çok uzun bir süre alacağı düşünülerek zamanın tanınmış kadı, müderris ve diğer liyakatli kimselerinden müteşekkil bir heyet oluşturularak eser cüzler halinde bu heyete

³⁸ Aydüz, a.g.m.

³⁹ Karlığa, a.g.m., s. 301, dipnot, 62; Adnan Adıvar, **Osmanlı Türklerinde İlim**, (Yay. Haz. Aykut Kazancıgil-Sevim Tekeli), İstanbul 1991, s. 160; Kaya, a.g.e., s. 145-146.

⁴⁰ Adıvar, a.g.e., s. 160.

⁴¹ Ayni, 12 cilt civarında olan Sahihi Buhari şerhinin ismini "Umdetü'l-Kari Fi Şerhi'l-Buhari" koymuştur. Kırktan fazla esere sahip olan müellifin diğer eserleri için bkz. Adile Abidin, "Ayni'nin İkdülcuman Fi Tarihi Ehli'z-zaman adlı Tarihinde Osmanlılara Ait Verilen Malumatın Tetkiki", **İstanbul Üniversitesi (İ. Ü.) Edebiyat Fakültesi Tarih Semineri Dergisi** II. İstanbul 1938, s. 133-4; Ali Osman Koçkuzu, "Ayni Bedreddin", **TDV, İA**, c. 4, s. 272.

taksim edilmıştır. Eserin bazı yerlerinde imla hatalarının olması, bazı yerlerinin de bozuk olması hasebiyle tercümesinin zor olacağı düşünülerek Padişahın iradesiyle Edirne Sultan Selim Camii Kütüphanesindeki nüsha İstanbul'a getirilmiştir⁴².

Eserin tercümesi için 1725 (H. 1138) tarihinde teşkil edilen kalabalık heyette şu şahıslar bulunmuştur;⁴³

1. Mirza Efendi zâde Mehmet Salim Efendi, İstanbul Kadılığından mazul
2. İshak Efendi, İstanbul kadılığından mazul
3. Medhi Efendi, Şam kadılığından mazul
4. Mestcizâde Abdullah Efendi, Selanik kadılığından mazul
5. Razi Abdullatif Efendi,⁴⁴ Yenişehir Kadılığından mazul
6. Ahmed İlmi Halis Cinan Efendi, Halep kadılığından mazul
7. Kara Halil Efendizâde Mehmed Said Efendi, İzmir kadılığından mazul
8. Neyli Ahmed Efendi, İzmir kadılığından mazul
9. Ömer Efendi, Fetva emini
10. Esad Efendi, Galata kadılığından mazul
11. Mustafa Efendi, Galata kadılığından mazul
12. Arapzâde Hasan Efendi, Süleymaniye Camii şeyhi
13. Ali Efendi, Sultan Mehmet Camii şeyhi⁴⁵
14. Yekçeşm İsmail Efendi, Müderris
15. Recebzâde Ahmed Efendi, Müderris
16. Turşucuzâde Efendi, Müderris
17. Seyyid Vehbi Efendi, Müderris⁴⁶
18. Nedim Efendi
19. Arapzâde Salih Efendi
20. Tezkereci Halil Efendi
21. Şami ahmed Efendi

⁴² Ahmet Refik, *Alimler ve Sanatkarlar*, (Yay. Haz. Vahit Çabuk), Ankara 1980, s. 275.

⁴³ *Tarihi Çelebizâde Efendi*, İstanbul 1153, s. 90; İpşirli, *a.g.m.*, s. 36.

⁴⁴ Mehmet Tahir bu şahsin ikdulcuman'ın 8 cildini tercüme ettiğini söylemekte bkz. Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri* 3. Cilt. İstanbul 1975, s. 120.

⁴⁵ Uzunçarşılı'ya göre bu şahıs fatih camii şeyhidir. Bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/1, s. 153.

⁴⁶ Öl. 1224 M. Tahir, *a.g.e.*, s. 356-7.

22. Şakir Hüseyin Beyefendi
23. Darendeli Mehmed Efendi
24. Razi Efendizâde
25. Çelebizâde Asım Efendi
26. Hacı Çelebi, mülazım
27. Şeyhi Mustafa Efendi, Kuzat-ı Rumdan
28. Hüseyin Paşazâde Mehmed Beyefendi, mevkufatçı
29. İzzet Ali Beyefendi, Defterdar Mektupçusu
30. Tavukçubaşı Çelebi

Aynı tarihinin tercümesinde de yer alan Çelebizâde Asım Efendi, heyeti 30 kişi olarak belirtmesine rağmen bazı eserlerde bu heyetin 45 kişi olduğu bildirilmıştır⁴⁷. Nitekim Salim Aydüz nüshalar üzerinde yapmış olduğu incelemede tercüme ettikleri bölümden şu şahısların da heyette yer aldığını görmüştür;⁴⁸

1. Üsküdarlı Mehmed Emin Efendi,
2. Veliyeddin,
3. Defterzâde Mehmed Efendi,

buna göre heyetin otuz kişiden fazla olduğu kesinlik kazanmıştır.

Bedreddin Ayni, 805'e kadar evvelce derlediği tarihini, yeniden tasnif ve tanzim ettikten sonra, bu yıldan sonraki olayları da sene sene ilave etmek suretiyle 850 senesinde bitirmiştir⁴⁹. 19 cilt tutan bu eserin tercümesinde şu hususlar tesbit edilmiştir;

- a - Bazı kısımlar aynen tercüme edilmiş
- b - Bazı olaylar tamamen atlanmış
- c - Bazı kısımlar lüzumsuz görülerek özetlenmiş
- d - Bazı bölümler müellifin, kardeşi Şehabeddin Ahmed'le yapmış oldukları bu büyük eserin 8 ciltlik özetinden, bazı yerler de kendisinin özetlediği 3 ciltlik eserden tercüme edilmiştir
- e - Bir kısım olaylar tashih ve ilavelerle tercüme edilmiş

⁴⁷ Mazıoğlu, a.g.e., s. 26.

⁴⁸ Aydüz, a.g.m.

⁴⁹ Abidin, a.g.m., s. 137.

f - Bazı olaylar ufak tefek eksikliklerle tercüme edilmîş
g - Bazı senelerin olayları karışık yazılmış
h - Bazı bölümlerin de tercümesi tam olmasına rağmen beyit ve kasideler atlanmak suretiyle tercüme edilmîştir⁵⁰ .

Bu eserde de heyetteki şahısların hangi bölümleri tercüme ettikleri belli değildir. Tercüme ettikleri yerler bilinen zatlar şunlardır;⁵¹

1. Mirza Efendizâde Mehmed Salim Efendi⁵²
2. Muhammed Emin b. Mirza Mustafa el Kadı el-Üsküdari
3. Şeyhi Mustafa, Reis-i Kuzat-ı Rum
4. Ahmet ilmî Halis Cinan Efendi
5. Halil Efendizâde
6. Defterzâde Mehmet Efendi
7. Kara Halilzâde Mehmed Said Efendi
8. İzzet Paşa
9. Abdullatif Razi Efendi
10. Ahmed b. Receb
11. Veliyeddin
12. Fetva Emîni Ömer Efendi.

İkdü'l-Cuman Fi Tarih-i Ehli'z-Zaman'ın Memlûklular dönemine ait 648-664 (1250-1266) yıllarını kapsayan bölümü Muhammed Muhammed Emin tarafından (Kahire 1407/1987); 815-824 (1412-1421) yıllarını kapsayan bölümü de Abdurrazık Et-Tantavi tarafından edisyon kritiği yapılarak 1985 yılında Kahire'de neşredilmîştir⁵³ .

4. Habîbü's-Siyer Fi Ahbari Efradi'l-Beşer

Lale devrinde bir heyet tarafından tercüme edilen diğeri bir eser de Timurlular devri sonlarında yaşayan İran müverrihlerinden Gıyaseddin Handmir Muhammed bin Hamidüddin Mirhond (1475-1535)⁵⁴ 'un Habîbü's-Siyer'idir⁵⁵ .

⁵⁰ Abidin, **a.g.m.**, s. 148; İpşirli, **a.g.m.**, s. 37-38.

⁵¹ Ayduz, **a.g.m.**; Abidin, **a.g.m.**, s. 146-7.

⁵² Mehmet Tahir, bu şahsın İkdülcuman'ın 11 cildini tercüme ettiğini söylemekte, bkz. Mehmet Tahir, **a.g.e.**, c. 2, s. 357.

⁵³ Ali Osman Koçkuzu, **a.g. md.**, TDV. İA, c. 4, s. 272.

⁵⁴ M. Şemseddin Günaltay, **İslâm Tarihinin Kaynakları - Tarih ve Müverrihler** - (Yay. Haz. Yüksel Kanar), İstanbul 1991, s. 405.

Aynı'nin İkdü'l-Cuman'ının bitirilmesinden hemen sonra Farsçaya vâkıf şahıslardan ikinci bir heyet daha kurularak eserin tercümesine başlanmıştır. Eserin kısa zamanda tercümesini gerçekleştirebilmek için kurulan heyette şu zatlar bulunmuşlardır;⁵⁶

1. Mansûrizâde Efendi, Eski Halep kadısı
2. Fasihi Hasan Efendi, Müderris
3. Nahifi Efendi Hâcegan-ı Divandan
4. Dürribiraderi Said Efendi
5. Musa Efendi, Kasımpaşa Mevlevihanesi Şeyhi
6. Herevi Faiz Efendi, Divan Kâtibi
7. Şurmi Efendi, Divan Kâtibi
8. Seyyid Çelebi, Defter-i Hakani Kâtibi⁵⁷

Aynı tarihinin bitirilmesinin hemen ardından Habibü's-Siyer'in⁵⁸ de aynı yıl içerisinde (1138/1725-6) başlanarak bitirilmesiyle bir senede iki mühim tarih eseri tercüme edilmiştir⁵⁹.

Görüldüğü üzere islâm tarihinde Darü'l-Hikme ve Darü'l-İlim'den sonra sistemli tercüme faaliyeti ilk defa 18. Asır (Lale Devri)'da Osmanlı Devletinde

⁵⁵ Müellifin diğer eserlerinden bazıları şunlardır; Hulasatü'l-Ahbar Fi Beyanı Ahvali'l-Ahyar, Müntehib'i Tarih'i Vassaf, Mekarime'l-Ahlak, Maşire'l-Mülük, Düstürü'l-Vüzera, Müessirü'l-Mülük, İhbaru'l-Ahbar, Garaibü'l-Esrar, Günaltay, **a.g.e.**, s. 406; Z. Velidi Togan, "Handmir (Gıyaseddin)", **MEB. İA.** s. 211.

⁵⁶ Çelebizâde, **a.g.e.**, s. 361.

⁵⁷ Uzunçarşılı bu heyete ilaveten "Galata kadısı Yanyalı Mehmet Esad ve divan kâtiblerinden Heratlı Kabızı ve Defterhane kâtiblerinden Seyyid efendilerle diğer bir kaç kadı"nın da yer aldığı ifade etmektedir. Bkz. Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, IV/I, s. 154.

⁵⁸ Gıyaseddin Handmir'i büyük ve itimada şayan bir tarihçi olarak ilim alemine tanıtan Habibü's-Siyer adlı umumi tarih kitabı hakkında Z. V. Togan şunları kaydetmektedir;⁵⁸ "Herbiri dörder cüz'den üç cilt olarak kaleme alınan bu eser, taşbasması ile 1271 (1855)'de Tahran'da (sahifeleri numarasız) basılmış ve 1273 (1857)'de daha büyük bir dikkat ile, Bombay valisi Lord J. Elphinston'un himayesi ve bir küçük ingilizce mukaddime ile Ağa Muhammed Haşim Kaşani tarafından neşredilmiştir. Kitabın üçüncü ve son cildi evvelki iki cildin ikisi kadar hacimli olup, Cengiz'den sonraki Türk, Moğol ve Timurular tarihine ve eserin 4. cüz'ü de Şah İsmail ile ilk Safeviler tarihine tahsis edilmiştir. Handmir bu eserini, Şah ismail'in vefatı senesine kadar olan vakalar ile, 1223/1224 yılında bitirmiş ise de, ona Hindistan'a gittikten sonra da bazı ilaveler yapmıştır. Kitabının son Timurular devrinden evvelki devirlere ait kısmı büyük babası Mirhond'un eserinden, Reşidü'd-Din ve Hafız Abru'dan Timur'a ve oğullarına ait kısımları, ekserisi bizce malum olan Timurular hakkında yazılan tarihlerden yazılmış ise de, Timuruların son devrine ve Safevilerin tarihine ait kısmı tamamiyle orijinaldir. Kitabının tedvini mahiyette olan ilk ciltlerinde de Handmir bazen bize vasıl olmayan eserlerden istifade etmiştir. Bununla beraber, Timurlu hükümdarlarının ve Şah İsmail'in vefat tarihlerinin sonuna, bu hükümdarlar zamanında yaşayan alim, edip, şeyh, vezir ve sanatkarlara ait verdiği hal tercümeleri büyük bir kıymet arz etmektedir." Z. V. Togan, **a.g.md.**, s. 211.

⁵⁹ Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, IV/I. S. 154.

yapılmıştır. Gerçi Lale devrinden önceki ve sonraki devrede de tercümele yapılmış ve yaptırılmıştır. Fakat bu dönemin farklı ve orijinal yönü, eserlerin daha çabuk ilim alemine kazandırılabilmesi için heyetlerin teşekkül ettirilmesi ve bu mühim işin başında da, padişah ve şeyhülislâmı da yanına almak suretiyle sadrazamın bulunmasıdır. İbrahim Paşa hem maddi hem de manevi yardımlarıyla 18. Asırda bu çeşit kültür inkişafının başlatılmasına önderlik etmiştir. Ayrıca İbrahim Paşa'nın yanında Kâtib Çelebi gibi fikir adamlarının ve ilmî düşünceye saygılı vezirlerin de bu harekete tesir ve desteklerini ifade etmek gerekir. Bu tarihte ferdi planda kelam, felsefe, tıp, fizik, astronomi ve matematik gibi ilimlerle ilgilenilse de hem ferdi hem de heyetler olarak tercüme edilen eserlerin çoğunluğunu tarih kitapları oluşturmuştur. Bundan maksadın, bol bol ihsanlarda bulunulmak suretiyle ulemanın meşgul ve memnun edilmesi ihtimalinin kuvvetle mümkün olduğudur. Bununla beraber yukarıda da arzettiğimiz üzere yapılan tercümelerin ilmî açıdan tenkide tabi tutulması da mümkündür. Ancak bütün bu iyi ve kusurlu yönlerine rağmen bu hareket yeni bir atılım ve yeni bir canlanma başlangıcı olması bakımından mühimdir. Şayet ilk elden hedef çok iyi tayin edilerek bu mühim teşebbüs devam etmiş olsaydı, mutlaka kültür dünyamızda silinmeyecek izler bırakacak, devlet ve millet olarak daha başka bir vadiye bulunmamız mümkün olabilecekti.

Diğer önemli bir nokta da, Osmanlı devlet ricali batı karşısındaki yenilgimizi gördüklerinde bir uyanış devresine girmiş ve bu halin sebeplerini aramaya başlamışlardır. Geç de olsa bu hususu Osmanlı Devletinin müsbetler hanesine yazmak mümkündür. Fakat teenni ile hareket edip, mütecessis bir edayla Avrupayı Avrupa yapan ve bugünlere getiren asıl mefhumun ne olduğu anlaşılmiş ve uygulanmış olsaydı, Osmanlı Devletinin çehresi daha bir başka olacak ve Avrupa karşısında zillet ve meskenetten kurtulma imkanları doğacaktı. Bu, siyasi sahada yapılmamış gibi, kültürel sahada da yapılmamış, doğru bir hamleyle yanlış yola sapılarak batıdan ilmi eserlerin tercümesi yerine en azından o devre için Osmanlı Devletine herhangi bir fayda sağlamayacak klasik doğu eserleri tercüme edilmştir.

I. BÖLÜM ENCÜMEN-İ DANİŞ

A - KURULUŞU (Açılış Öncesi Faaliyetler):

XIX. Asır, Osmanlı Devletinde batılılaşma hareketinin daha geniş bir alana yayılmak suretiyle ivme kazandığı dönemdir. Bu dönemde iktisadi, siyasi ve kültürel planda yapılan reformlarla padişahların bizzat ilgilendiklerini görmek mümkündür. Avrupai tarzda müesseselerin açılmasıyla Avrupa biliminin alınması bu dönemin önemli özelliklerindedir.

II. Mahmut döneminde, eğitimin tabana kadar yayılması hedeflenmiştir. Batı teknik, ilim ve düşüncesinin ancak maarif yoluyla Osmanlı Devletine girebileceğini idrak etmiş olan padişah 1824 yılında ilköğretimin mecbur kılındığı bir ferman yayınlamıştır. Bu fermanla gayenin; din eğitimi yapan sıbyan mekteplerine Müslüman çocuklarının devamını sağlamak ve onlara islâmın şartlarıyla inanç esaslarını (“şerait-i islâmiyeyi ve akaid-i diniyeyi”) öğretmek olduğu görülür⁶⁰. Her ne kadar II. Mahmut “1824 fermanındaki fikirleriyle eğitim ve öğretime herhangi bir yenilik getirmemesine, sadece ulemanın görüşlerini ferman şeklinde halka duyurmuş olmasına rağmen”⁶¹ ilk kez devletin bu denli eğitim ve öğretim işleriyle ilgilenmeye başlaması açısından önemlidir.

1838 yılında resmi eğitimin yenileştirilmesi ile ilgili olarak Meclis-i Umur-ı Nafia kuruldu. İlk milli eğitim meclisi de denilen bu meclis 6 kişiden oluşuyordu. Meclis başkanlığına ise Hariciye Nezareti Müsteşarı Nuri Efendi getirilmişti⁶². Eğitim ve öğretimin planlanması işi ilk defa bu meclise verilmiş, medrese bir tarafa bırakılarak, eğitim sistemi yeniden tanzime başlanmıştır.

Meclis-i Umur-ı Nafia eğitim alanında hazırlamış olduğu önemli raporlarıyla;⁶³ Mekteplerde bir kaide ve düzenin olmadığı, her hocanın kendi kafasına göre talimde bulunduğu, bunun için ders programlarıyla kitapların düzenlenmesi gerektiği, Muallimlerin mekteplerde ders vermeye muktedir olmadıklarını ve mekteplerin her türlü teftiş ve denetimi için bir teftiş

⁶⁰ Bayram Kodaman, *Abdulhamit Devri Eğitim Sistemi*, Ankara 1991, s. 3.

⁶¹ Kodaman a.g.e., s. 3.

⁶² Kenan Akyüz (K. Akyüz), *Encümen-i Daniş*, Ankara 1975, s. 9.

⁶³ Raporlar için bkz. Mahmut Cevat Nafi, *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı*, Matbaa-i Amire, 1338, s. 6-20.

müessesesinin kurulmasını, çocukların 4-5 yaşlarında mekteplere verilmesi gerektiği ve bunun mecbur olmasını; Mahalle mekteplerinin üstünde Selatin-izam mekteplerinin kurulmasını ve bunun için bir nazırın tayin edilmesini... tavsiye etmişti. Böylece hem teşkilat yönünden, hem de düşünce yönünden Osmanlı eğitim sistemine yenilikler getirmiştir.

Bu görüşler ışığında 11 Mart 1839 yılında Evkaf-ı Humayun Nezareti bünyesinde Mekâtib-i Rüşdiye Nezareti kurulmuş ve nezaretin başına da İmamzâde Esad Efendi, başkıtabetine de Mehmed Latif Efendi tayin edilmıştır⁶⁴.

II. Mahmut döneminde başlayan maarif işlerindeki modernleşme hareketi Abdülmecit zamanında da devam etmiştir. 1261 (1845) senesinin Muharrem ayının dördüncü pazar günü Meclis-i Vala-ı Ahkam-ı Adliye'yi ziyareti sırasında ve devlet erkanının hazır bulunduğu bir hengamda okuttuğu fermanıyla eğitimde yenilikler yapılmasını istemiştir⁶⁵. Ayrıca başta sadrazam olmak üzere diğer devlet yetkililerinin de maarif işlerine önem vermelerini ve gerekli tedbirleri hemen almalarını emretmiştir.

Osmanlı Devletinin yenileşmesi yolunda maarifin ehemmiyetine dikkat çekilen bu fermandaki hükümleri şu şekilde maddeleştirmek mümkündür:

1. Memleketin imarı ve halkın eğitimi için ne lazımsa hemen yapılmalıdır.
2. Yapılacak ıslahatlar hususunda bütün vükela bir düşünce etrafında müzakere ve mütalaalarda bulunmalıdırlar.
3. Memleketin münasip yerlerine halkın cehaletinin giderilmesi için, ilim ve fenlerin menbaı ve sanayiın kaynağı olacak mektepler icad ve inşa edilmelidir.

⁶⁴ Mahmut Cevat, *a.g.e.*, s. 20.

⁶⁵ İşte bu defa da huzurumuzda sana (sadrizam) ve bilcümle mükelamıza yeniden tenbih ederim ki, şu akdem-i amal ve efkanımızdan memuriyet-i mülk ve tebaa hususunda ne makule eshab ve tedabir lazım ve muktazi ise... bir an evvel bed ve şüru olunması ne edimizde matlub ve mültezim olmayla bu emr-i cesim ve hayr-i azime icab ve iktiza-yı hal ve maslahat ne ise... ittifak-ı ukul ve ara ve ittihad-ı umum-u vükela ile müzakere mütalabaya teşebbüs ve ibtidaz olunsun. Ve alel husus bu meram-ı hayriyet encam-ı mulukanemizin ber vefk-i matlub rehin-i hayyiz-i husul ve kemal olması dinen ve dünyeviyen her bir hususta izale-i cehl kaziyye-ihükmiyesine vabeste olmasıyla menba-ı ulum ve fünun ve mehaz-ı sanayi maarif nümün olan mekâtib-i lazime icad ve inşası indi şahanemizde akdem-i umurdan ad dolunmayla memalükün münasib olan mahallerine iktiza eden mekteplerin tanzimiyle terbiye-i amnemin çaresine bakılsın..." bkz. Takvim-i Vekayi (TV), sene 1261, No: 280. Ekmeleddin İhsanoğlu "Darulfünun (DF) Tarihçesine Giriş İlk İki Teşebbüs", *Bellekten*, LIV/210, s. 701; Yahya Akyüz (Y. Akyüz), *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1993'e)*, s. 139. Abdülmecid'in bu ziyaretini E. Behnan Şapolyo (Encümeni Danış'in tarihçesi), *Türk Kültürü*, Mayıs 1968, sayı - 67)'de 1850 ve E. Ziya Karal (*Osmanlı tarihi*, c. 6, s. 168)'da 1843 olarak vermektedirler ki bu son iki yazar bu tarihi diğer ziyaretlerle karıştırmış olacaklarki padişahın geliş tarihini yanlış olarak vermişlerdir.

Padişahın eğitim işleriyle bizzat ilgilenmesi ve bu sert tutumu karşısında devlet mekanizması hemen harekete geçerek memleketin imar ve ıslah işleriyle uğraşacak “Meclis-i Muvakkat” ve “Meclis-i İmariye” adlarıyla İstanbul ve taşrada bir takım meclislerin açılmasına karar vermiştir. Bu sebeple Meclis-i Vala Padişahın emirlerini iyice tetkik ettikten sonra eğitim işlerini düzenlemek, sağlam ve sürekli bir sisteme bağlamak üzere 4 Rebiülahir 1261 (12 Nisan 1845) tarihinde ulema, asker ve memur sınıfından oluşan bir Muvakkat Meclis-i Maarif⁶⁶ (geçici maarif meclisi) kuruldu⁶⁷. Batı kültürüne vâkıf kimselerden müteşekkil bu 8 kişilik kurulun başkanlığına Meclis-i Vala üyelerinden Abdülkadir Bey getirilmmişti⁶⁸. Haftada iki gün toplanan bu meclis almış olduğu kararları M. Ahkam-ı Adliye ye sunacaktı. Burada da kabul edildikten sonra Padişaha arz edilecekti. Bu meclis de ilk iş olarak mevcut mekteplerin bir dökümünün çıkarılmasıyla işe başlamış ve bir yıldan fazla çalışmak suretiyle bir rapor hazırlayarak Meclis-i Vala’ya sunmuştur. Meclis-i Muvakkat’ın raporunda şu hususlar yer almıştır:

1. Sıbyan mekteplerinin durumlarının ıslah edilmesi,

⁶⁶ Bu meclisin kuruluş amacı şu şekilde ifade edilmiştir; “efrad-ı beşeriyeden her bir şahsın evvel be evvel zaruriyeten olan tesair ve mesail-i diniyesini belleyüp kendi unusunda ahara muhtaç olamayacak derecede tahsil-i kabiliyet eylemesi levazım-ı insaniyeden ve ba’dehu istihsal-i ulum ve fûnun-ı nafa ve ihtisab-ı tefail ve adab ve malumat-ı kafiyye ala kaderi derecatihim say ve müdavenet etmesi dahi icab-ı akl ve hikmetten bulunduğuna ve ve bu da sayei ihsan vaye-i Hazreti Hilafetpenahide gerek dersaadette ve gerek Memalik’i Mahrusa-i Şahane’de icab eden velhaleti hazihi mevcut bulunan mekteplerin yolunda tanzimiyle melhuz olan tevaidi husule getirecek surette bir nizam-ı kavi ve daimi tahtına idhal olunmasına mütevakıf görüldüğüne ve ibtida inşa ve tanzim olunması lazım gelen mektepler mahallat mektebi olmasıyla ona göre başlıca bir nizam kaleme alınması bazı malumat-ı ilmîye ve seyfiye ve kalemiye ashabından mürekkep olmak üzere bir Meclis-i Muvakkat tertib ve teşkili...” TV, Yıl: 1261 (1845), no: 283, s. 1.

⁶⁷ BOA., İ.DH. 4972, Tarih, 24.S.1261, İ. Mesail-i Mühimme, No: 46, Tarih 21 Safer 1261; TV Yıl: 1261 (1845), No: 283, s. 1. Koçer, yanlış olarak bu meclisin 1846 yılında kurulduğunu ifade ediyor. Bkz. H. Ali Koçer, **Türkiyede Modern Eğitimin Doğuşu (1773-1923)**, İstanbul 1991, s. 52.

⁶⁸ Meclisin üyeleri şunlardır; 1- Meclis-i Vala’yı Mezbur azasından ve sudur-ı izamdan semahetlu Abdülkadir Beyefendi Hazretleri, 2- Sudur-ı müşarünileyhimden ve Dar-ı Şura’yı Askeri azasından Arif Hikmet Beyefendi, 3-Vakanüvis Semahetlu Esat Efendi, 4-Fetvaemini Semahetlu Arif Efendi, 5-Kudema-yı rical-i devlet-i aliyyeden ve zikrolunan Meclis-i Vala azasından Saadetlu Said Muhip Efendi, 6-Ferikan-ı kiramdan ve maru’l-beyan Dar-ı Şura-yı Askeri Azasından Mekteb-i Fünun-ı Harbiye Nazırı Saadetli Emin Paşa Hazretleri, 7-Mütercim-i evvel rical-i devlet-i aliyye’den İzzetlu Fuad Efendi, 8-Kitabet hizmetine Amedi hulefası mütehayyızanından Recai Efendi. İ.Mesail-i Mühimme; 46; TV.1261, No, 283, s.1. Bernard Lewis, Meclis-i Muvakkat’ın üyeleri arasında Hariciye Müsteşarı Ali Efendi (Paşa)’yi de göstermektedir. Lewis, Meclis-i Muvakkat’le, Daimi Meclis-i Maarif’i karıştırmış olsa gerek. Zira Ali Efendi daha sonra kurulan Daimi Maarif Meclisi azasıdır. Bkz. Bernard Lewis, **Modern Türkiyenin Doğuşu**, (Çev: Metin Kıratlı), Ankara 1988, s. 113.

2. Rüşdiye mekteplerine ait düzenlemelerin, bu mekteplerin dini eğitim ve öğretimi ön plana alacak ve dini vecibeleri yerine getirecek bir okul olacak şekilde yapılması,

3. Osmanlı tebasından kim olursa olsun, mükemmel bir insan olmak için bütün ilim ve fenni öğrenmeye hevesi olanlara, Padişahın yakınında bir vazife almak isteyenlere yüksek bir tahsil verebilmek için bütün teşkilatı tam olan İstanbul'da yüksek bir okul, Darülfünun açılması,

4. Bütün bu öğretim kademeleri için lüzumlu nizamname ve program tasarılarını meydana getirmek, eğitim işlerine nezaret etmek ve bu alanda meydana gelecek güçlükleri bertaraf etmek için bir Meclis-i Maarif-i Umumiye kurulması.

5. 40 kişiden oluşacak bir Encümen-i Daniş kurulması⁶⁹.

Meclis-i Muvakkatin bu tavsiyelerini değerlendiren Meclis-i Vala 21 Temmuz 1846 (27 Receb 1262) tarihinde bir Daimi Meclis-i Maarif kurulmasına karar verdi.

Meclis, Meclis-i Vala Reisi Sadık Paşa ile Hariciye Nazırı Mustafa Reşid Paşa'nın müşterek nezareti altına konmuştu. Başlangıçta bir reis, altı üye ve bir kâtibten oluşan meclisin başkanlığına Dar-ı Şura-yı Askeri Reisi Mehmet Emin Paşa getirilmişti⁷⁰. Daimi Meclis-i Maarif'in vazife ve gayeleri ise; yapılacak ıslahatları tesbit ve müzakere (Darülfünun'un kurulması, orta dereceli okulların oluşturulması, Maarif alanında gerekli reformların yapılması) ve bunların nasıl icra edildiğinin denetlenmesi; Mekâtib-i Rüşdiye Nezareti'nin lağvedilmesiyle, buradan idare edilmekte olan kalemlere alınacak şahısların tesbiti ve

⁶⁹ Mahmut Cevad, *a.g.e.*, s. 30-33. Ayrıca bkz. H. Ali Koçer, *a.g.e.*, s. 52-53; K. Akyüz *a.g.e.*, s. 32-34; Karal, *a.g.e.*, s. 170; Münir Aktepe, "Türkiye'de Akademi Meselesi ve II. Abdulhamid'e sunulan Dil Akademisi hakkında layiha", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi (BTDD)*, Mayıs 1968, sayı. 1, s. 23.

⁷⁰ Daimi Meclis-i Maarif'in Üyeleri:

1. Reis; Ferik Emin Paşa,
2. Aza; Nakibüleşraf Semahetlü Es'ad Efendi,
3. Aza; Defter emini Saadetlü Elhac Said Muhib Efendi,
4. " ; Hariciye Müsteşarı Saadetlü Ali Efendi (Paşa),
5. " ; Dar-ı Şurayı mezkur azasından Saadetlü Ferik Mehmet Paşa,
6. " ; Reisü'l-Etibba-ı Hazreti Padişahi Saadetlü İzmirli İsmail Paşa,
7. " ; Divan-ı Hümayun Tercümanı Saadetlü Fuat Efendi (Paşa),
8. Kâtib; Amedi hulefası mütehayyizanından izzetlü Recai Efendi.

Bkz. K. Akyüz *a.g.e.*, s. 43-44. Daha sonra bu meclisin üyeleri artmıştır.

muamelelerinin yürütülmesi; bir diğeri de; Meclis-i Muvakkat'ın hazırlayıp Meclis-i Valaya sunduğu layihaları daha geniş bir şekilde ele alarak uygulamak ve memleketin maarifle ilgili meselelerini müzakere ederek gerekli değişiklikleri yapmaktı⁷¹. Ayrıca maarif tarihi açısından bu meclis Osmanlı Devletinde maarif işlerinden doğrudan doğruya sorumlu ilk kuruluş olması bakımından da ayrı bir önem taşır⁷².

Bizim için önemli olan hususlardan biri de Encümen-i Daniş'le ilgili tavsiyenin Meclis-i Muvakkat mazbatasında yer alması hususudur. Fakat Meclis-i Vala'nın, Meclis-i Muvakkat'ın yaptığı tavsiyelerle ilgili açıklamasında bu husus eksiktir. Bu eksikliğin sebebi ve Encümen-i Daniş'in kurulması ile ilgili evrakların Bab-ı Ali daireleri arasındaki seyri şu şekilde olmuştur:

“Bu eksikliğin sebebi, bu teklifin M. Muvakkat'çe gerekçeli olarak ve ayrı bir mazbata halinde kaleme alınmış ve yukarıdaki rapordan sonra hazırlanmış olmasıdır. Bunun böyle olduğu, bu mazbatada, M. M. Umumiye'den sık sık söz edilmesinden ve Encümen-i Daniş'le ilgili olarak bu meclise bir çok yetkiler teklif olunmasından da anlaşılmaktadır. Nitekim ileride inceleyeceğimiz bu mazbata önce M. Maarif-i Umumiye'de görüşülmüş ve teklifin esası ile ilgili olmayan bazı değişikliklerle kabul edilerek, ayrı ve daha geniş bir rapor halinde sadarete sunulmuştur (12 Ocak 1851). Bu rapora, ayrıca, encümen çalışmalarının nasıl yürütüleceği hakkında hazırlanmış olan bir tüzük tasarısı ile, encümen üyelikleri için uygun görülen isimlerin bir listesi de eklenmiştir. Sadaret, Meclis-i Maarif-i Umumiye'den gelen bu evraka 6 Mart 1851 tarihli bir yazısına iliştiyerek, görüşünü almak üzere, Bab-ı Meşihat'e yolladı. 28 Mart 1851 tarihli cevabında Bab-ı Meşihat, Encümen-i Daniş'in hemen kurulması teklifini yerinde bulduğunu bildirdi. Sadaret, bu sefer de, aynı evrakı Meclis-i Vala-ı Ahkam-ı Adliye'ye göndererek onun da düşüncesini sordu. Meclisi Vala, 2 Nisan 1851 Tarihli bir mazbata ile cevap verdi ve Meclis-i Maarif-i Umumiye'nin bütün tekliflerini uygun bulduğunu bildirdi. Bunun üzerine Sadaret, Meclisi Maarifi Umumiye'den gönderilen evraka Bab-ı Meşihat'ın cevabı ile Meclis-i Vala'nın

⁷¹ A. Teyfur Erdoğan, **Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı (İdari Teşkilat Açısından)**, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1995, s. 29-30.

⁷² Kodaman, **a.g.e.**, s. 11; Karal, **a.g.e.**, s121; İhsanoğlu, **a.g.m.**, s. 702.

mazbatasını da ekleyerek, 14 Nisan 1851 tarihli bir yazısı ile, hepsini birden padişaha sundu. Bir gün sonraki tarih ile mabeynden gelen cevabda, Padişah'ın da yapılan bu teklifleri uygun gördüğü ve gereğinin yapılmasını irade ettiğini bildiriyordu.”⁷³

Bab-1 Ali daireleri arasında bu şekilde bir seyir cereyan ettikten sonra nihayet 15 Nisan 1851'de E.D'in kuruluş işlemi kesinleşmiş oldu. Bundan sonra yapılacak iş bu hazırlıkların halka duyurulması olacaktı. ED'in hemen kurulmasını isteyen M. Maarif-i Umumiye, şahısların isimlerinin de içinde olduğu evrak, devrin resmi gazetesi olan Takvim-i Vekayi'nin 1 Şaban 1267 (1 Haziran 1851) tarihli nüshasında yayınlanarak Encümenin kuruluşu halka duyurulmuş oldu⁷⁴.

Ahmed Cevdet Paşa tarafından hazırlanan bu beyannamede başlıca iki husus dikkat çekmektedir;

1. O devir Osmanlı aydınının (özellikle A. Cevdet Paşa)'nın ulaşmış olduğu fikrî seviye. A. Cevdet Paşa burada “Medeniyet” kelimesini kullanmış ve⁷⁵ medeniyet teriminden ne anladığını ortaya koymuştur. “Medeniyet” ve medeni olmanın ölçüsünün belirli formatlar çerçevesinde değil de topyekün bir dirilişin ifadesi olduğu görüşündedir. Medeniyet dünyasında yerini alan medeniler de evvela maarifte ilerleyen milletlerdir. Bunun için A. Cevdet; “..Medeniyet neşri maariften başka bir şeyle suret-i husul bulamayacağı hikmet-i amelîyenin bir başlıca meselesi...” olduğunu ifade etmektedir.

2. İlim adamlarının teşviki; Kültürün yayılması ancak ilim ve fennin yayılmasına bağlı bulunduğundan yüksek derecede ilmî eserlerin yazılması için “Dakika şinasan-ı rüzgarın (müdükkik alimlerin) teşvik olunması” gerekmektedir. Yani ilim adamlarının desteklenmesi gerektiği üzerinde durulmaktadır. Eğer, ilim adamları teşvik edilir de halkın anlayabileceği bir üslupta eserler kaleme alırsa,

⁷³ Y. Akyüz, **a.g.e.**, s. 11-12.

⁷⁴ TV. 1 Şaban 1267 (1 Haziran 1851), No: 449, s. 2; Cevdet Paşa, Tezakir 40-Tetimme (Tezakir-40) (Yay. Haz. Cavit Baysun), Ankara 1991, s. 50; Fatma Aliye Hanım (F. Aliye), Ahmet Cevdet Paşa ve zamanı, (Yay. Haz. Metin Hasırcı), s. 82-85; Sadeleştirilmiş metin için bkz. Mithat Sertoğlu, “Türkiye’de ilk İlimler Akademisi Encümen-i Daniş”, **BTTD** Sayı 64, s. 12-13; K. Akyüz, **a.g.e.**, s 44-49; İhsanoğlu, “Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı”, **150. Yılında Tanzimat - Bildiriler-** (Yay. Haz. Hakkı Dursun Yıldız) Ankara 1992, s. 370.

⁷⁵ -ki daha önce hazırlanmış olan M. M. Umumiye layıhasında da kullanılmıştı (bu layıhayı ileriki sayfalarda tahlil edeceğiz).

ulaşılması hedeflenen gayeye köke bağlı kalmak suretiyle daha güçlü ve daha erken bir şekilde vasıl olunacaktır.

ED'nin mimarlarının başında hiç şüphesiz Reşid Paşa ve A.Cevdet Paşalar gelmektedir. Memleketin irfanının terakkisi yolunda büyük adımlar atması düşünülen ED'in teşkili lüzumuna dair Reşid Paşa bir emirname yayınlatır. Bu emirnamede; Önceleri Osmanlı Toplumunda da ilimle uğraşanların bulunduğunu, fakat git gide ilimle uğraşının yerini "kelimecilik"ın almasıyla şiirle uğraşılmaya başlandığını, bununla da ancak mahdut ve muayyen bazı aydınların meşgul olabildiğini ifade etmiştir. Ayrıca asrın icab ettirdiği ilimlerin memlekette neşri ve vatandaşın da bundan istifadesinin gerekli olduğunu kaydeden Reşid Paşa, bunun için umumi seviyeyi yükseltmek maksadıyla bir DF tesisinin ve DF. binasının tamamlanmasına kadar burada okutturulacak kitapların hazırlanması için de bir ED. kurulmasının gerekli olduğunu ifade etmiştir⁷⁶.

B - AÇILIŞI

A. Cevdet Paşa'nın hazırlamış olduğu beyanname Takvim-i Vekayi'de yayınladıktan sonra açılış hazırlıkları süratle tamamlandı ve ED 15 Ramazan 1267 (18 Temmuz 1851) tarihinde başta Padişah Abdülmecid olmak üzere, bütün vükela, devlet ileri gelenleri ve üyelerin de hazır bulunduğu bir törenle Divanyolu'ndaki Darü'l-Maarif binasında açıldı⁷⁷. Açılış konuşmasını, sadrazam ve aynı zamanda Encümen Üyesi olan M. Reşid Paşa yaptı. Çok kısa olan bu nutkunda⁷⁸ Reşid Paşa şunları ifade ederek; "... (Padişahın) insana insanlığını bildirecek ve herkesi dünya vü ahirette saadet-ü selamete erdirecek ulum-ı maarifin intişarına dahi bir tarik-i sühulet açarak Cenab-ı Hakk'a şükürler olsun az vakit içinde semere-i nafiasını ve irfan-ı hakiki-i şahanelerinin dahi delil-i kavisini gösterdiler. İşte bunun tedabir-i mütemmimesinden olmak üzere bu Encümen-i Daniş'in teşkilini dahi murad buyurup Valide-i Muhteremlerinin isr-i

⁷⁶ Muharrerat-ı Nadire, C. II, s. 102 (İstanbul 1289)'den A. İhsan Gençer, "Encümen-i Daniş ve M. Reşid Paşa", **M. Reşid Paşa ve Dönemi Semineri** -Bildiriler- Anrk. 13-14 Mart 1989, s. 33; M. Şakir Ülkü Taşır, "Encümen-i Daniş", **Ayık Ansiklopedi**, İstanbul 1950, s. 113.

⁷⁷ Ahmed Lütfi Efendi, **Vakanüvis Ahmet Lütfi Efendi Tarihi** (Yay. Haz. M. Münir Aktepe) c. IX, İstanbul 1984, s. 51; İ. Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, c. IV, İstanbul 1972, s. 139-140. Enver Ziya Karal encüme'nin açılmasını (**Osmanlı Tarihi** c. 6, s. 177'de) 1850 ve (**Osmanlı Tarihi** c. 7, s. 205'te de) 1854; Sadreddin Celal Antel de ("Tanzimat Maarifi", **Tanzimat - I**, İstanbul 1940, s. 448'de) 1850 şeklinde yanlış olarak vermişlerdir.

⁷⁸ T.V. sene: 1267, No: 453, s. 2; F. Aliye, **a.g.e.**, s. 95; **Tezakir (40)**, s. 56-57.

aliye iktifaen ihya buyurdıkları böyle bir eser-i celile bu cemiyet-i hayriyenin bed-i günü teşrifi şahanelerini dahi diriğ buyurmayarak cümle kullarını ihya buyurdular. Bizler nasıl bahtiyar ademleriz ki hayırlı bir asra yetişerek enva-niam-ı suriye ve maneviye ile mutene'im olmaktadır ve bizim evlatlarımız bizden ziyade bahtiyardır ki, her bir nimette bizlerle müşterek olduktan başka kemalat-ı insaniyeye lazım olan ulum-u maarifin esbab-ı suhuletini dahi inayet-i velinimetle hazır-u amade bulmaktadırlar. Hak Teala Hazretleri saye-i şahaneyi üzerlerimizde daim buyursun. Amin. Velinimet Efendimiz Encümen-i Daniş'in küşadını emr-ü ferman buyurdular." konuşmasına son vermişti.

Reşid Paşa'nın kısa olan bu irticali nutkundan sonra, A. Cevdet Paşa'nın daha önce hazırlamış olduğu hitabe ED adına ikinci reis Hayrullah Efendi tarafından okundu;⁷⁹ "Alemde ilm-ü marifet gibi bir şeref-ü meziyyet olamaz ve insanın metalib-i zatiyesinin esbab-ı tahsiliyesi sanayi'ü maariften başka bir şeyle husul bulamaz ve her neye dair olursa olsun ve her nerede bulunursa bulunsun hüner-ü marifetin kadr-u kıymeti inkar olunamaz. "Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?"⁸⁰ ifadeleriyle başlayan nutuk, insanı diğer canlılardan ayırd eden (söz) ün kıymet ve kudreti üzerinde uzun uzun durularak şu şekilde devam etmiştir;" Ancak sözün dahi kadr-ü kıymeti söyleyenin malumat-u marifetine göredir. Zira söz kar-gah-ı derunda dokunmuş bir kumaş-ı bükalemun olduğundan ab-u tab-u taraveti ve çar suy-i kaabiliyetle kıymeti kuvve-i akilenin ter-desti-i terbiyesine göre olur. (...) Her lisana şeref veren şamil olduğu fünün-u maariftir ve fünün-u maarifi havi olmayan lisan her ne kadar zaten mükemmel ve muntazam olsa bile asar-ı imardan mahrum olan arazi-i haliye gibi add olunup (...) velhasıl insanın gerek havaic-i cismaniyesi ve gerek metalib-i ruhaniyesi hasebiyle tahsil-i ilm-u ma'rifete muhtaç idüğü vareste-i külfet-i ihticadır. İşte bu emr-i ehemme hizmet etmek için muhassenat-ı asriyyeye ilave-i cemile olmak üzere Encümen-i Daniş namıyla bizim gibi acizlerden mürekkebe iş bu cemiyetin in'ikad-ü küşadı hususuna müsaade-i seniyye bi-dirig buyrulmuştur."

Bu hitabelerden sonra Keçecizâde Fuad Efendi (Paşa) ile Ahmet Cevdet Efendi (Paşa)'nin ED'in kurulmasından önce Bursa'da iken beraberce hazırlamış

⁷⁹ T.V. sene: 1267, No: 453, s. 2-3; **Tezakir** (40), s. 53-55; Fatma Aliye, **a.g.e.**, s. 86-89.

⁸⁰ Zümer suresi , ayet.9.

oldukları “Kavaid-i Osmaniye” adlı gramer kitabı padişah ve üyelere takdim edildi. Gördüğü takdir üzerine ilk müzakere onun üzerinde yapılarak basılmasına karar verildi. Aynı zamanda hem dahili hem de harici üyelere baş tarafı tuğralı birer üyelik belgesi verildi⁸¹. Bu minval üzere ED’in muhteşem bir açılış töreni yapılmış ve tören de “o zamanın adet-i vechile” belîğ bir dua ile sona ermişti⁸².

Meclis-i Muvakkat ve Meclis-i Maarif-i Umumiye Raporlarının Muhteviyatı

Diğer konulara geçmeden önce ED’in kurulmasında önemli olan iki belgenin muhteviyatına kısaca noktalar halinde bakmak istiyoruz. Birisi Meclis-i Muvakkat’ın hazırlamış olduğu mazbata,⁸³ diğeri de Meclis-i Maarif-i Umumiye’nin layihasıdır⁸⁴. ED’in kurulması hakkında M.Muvakkat tarafından hazırlanan rapor daha sonra M.M.U. tarafından kabul edilerek genişletilmiş ve ilmî bir ifade ile kaleme alınarak Takvim-i Vekayi’nin 9 Rebiülevvel 1267 (12 Ocak 1851) tarihli nüshasında yayınlanmıştır⁸⁵. Layihayı A.Cevdet Paşa kaleme almıştır. Burada önce Meclis-i Muvakkat’ın mazbatası, daha sonra da M.M.U.nin Meclis-i Muvakkat raporu üzerindeki değişiklikler üzerinde durmanın lumumlu olduğuna işaret etmeliyiz.

1 - Meclis-i Muvakkat Raporu:

1- Kurulacak üniversitede okutulmak üzere telif ve tercüme eserlerin hazırlanması ve ayrıca önemli eserlerden oluşan bir kütüphanenin inşası gerekir.

2- İslâm aleminde daha önce yazılmış olan çok kıymetli eserler mevcuttur.Fakat bunlar Arapça ve Farsça gibi dillerde yazıldığından halkın bu dilleri anlamasına imkan yoktur. Üniversitede okutulacak eserlerden bazıları da

⁸¹ Bir numune olmak üzere Ethem İbrahim Paşaya verilen ruus-ı hümayun sureti: “Zat-ı şevketmeab-ı cenab-ı nulukanenin neşr-i maarifi emr-i ehemminden olan himmet-i aliye-i hazreti padişahilerinin hüsn-i husuli hizmetine memur olan Encümen-i Daniş azalığına ferikan-ı kiramdan saadetli Ethem Paşa Hazretleri hilye-i maarif ve kemal ile muttasıf olduğu cihetle layık olduğundan bi’l-intihab şerefsudur buyrulan emr-ü ferman isabet-i beyan hazret-i şehinşahi iktizayı alisi üzere Encümen-i Daniş’in dahili a’zayı maarif pırası silkine idhal buyrulduğunu müş’ir işbu ruus-ı hümayun ısdar olundu.”

18 Ramazan Seb’a ve sittin ve mieteyn ve elf.

Mahmut Cevat **a.g.e.**, s. 57; Ayrıca verilen ruusların şekli açılışın bir kaç gün öncesinden (15 Ramazan 1267/14 Temmuz 1851) belirlenmişti. BOA. İ.DH. 14310.

⁸² M. Şakir Ülkü Taşır, “Encümen-i Daniş (İlk Türk Akademisi)” **Akademi (Fikir Hareketleri) Dergisi**, 15 temmuz 1946, sayı 6, s. 18.

⁸³ BOA. İ. MV: 6740, sene 1267; K. Akyüz, **a.g.e.**, s. 32-35.

⁸⁴ BOA. İ. MV: 6740, sene 1267; K. Akyüz, **a.g.e.**, s. 44-49.

⁸⁵ İ.M.Vala:6740, sene, 1267

batı dillerinde yazıldığı için “terbiye-i amme maslahat-ı mühimmesinin kuvveden fiile sür’at-ı ihracı zımında” gerekli olan eserler halkın anlayabileceği bir üslupla Türkçeye çevrilmelidir.

3. Devletin teşvik edeceği ve bu işte çalışmaya liyakatı olan insanlardan 40 kişi ED üyeliğine getirilmelidir. Ve bu onlara bir şeref payesi olarak verilmelidir. Bu görev onlara bir ek görev şeklinde verilmeli ve Asli görevlerine dokunulmamalıdır.

Buna bağlı olarak bu şahıslara ayrıca bir ücret te ödenmeyecek, sadece yapacakları telif ve tercüme eserlere karşılık padişahın atıyesine nail olmak suretiyle mükafatlandırılacaklardır. Bu şekil çalışıldığı takdirde az zamanda bir çok faydalı eser vücuda getirilmiş olacaktır.

4. ED’in kurulması halinde zikrolunan 40 kişilik azanın yirmisi dahili (asli), yirmisi de harici (fahri-muhabir) olmak üzere iki kısma ayrılacaktır. Dahili üyelerin çalışmaları için D.F. binasında büyük bir yer ayrılmalıdır. Bu üyeler kitap telif ve tercüme edecek iktidarda ilim adamları olacaklarından reayadan veyahut ecnebi (yabancı)’lerden olmasında bir beis yoktur. Harici üyelerin toplantılara katılmalarına gerek yoktur. Muhabere yoluyla hizmetlerini ifa etmeleri yeterli olacaktır.

5. Encümen M. U. Nezaretine bağlı olacaktır. Telif ve tercümelere verilecek mükafatların miktarı M. M. U. ye, tarafından tesbit edilerek M. U. Nezaretinin onayı alındıktan sonra durum ED’e bildirilecektir. Eğer encümen kendisi telif ve tercüme yaptırmak isterse o zaman eserin adını ve verilecek mükafatların miktarlarını gazetelerde ilan etmek suretiyle Encümen kadrosu haricindeki insanların da teşvik edilmesi sağlanmış olacaktır.

6. Encümenin bir başkanı olacaktır. Bu başkan her yönüyle mükemmel olmasıyla diğer üyelerden üstün ve her bakımdan başkan olma ünvanına layık birisi olacaktır.

7. M. M. U. tarafından tercüme olunacak bir eser encümen başkanı tarafından üyelere bildirilecek. Dahili ve harici üyeler arasından bu iş için istekli çıkanlara kitabın bir kaç sayfalık bölümü verilecek ve tercümesi istenilecek, yapılan bu tercümelemler daha sonra karşılaştırılmak suretiyle en iyisi hangisi ise bu iş ona tevdi edilecektir. Telif eserlerde de aynı usul geçerli olacaktır.

Herhangi bir şahıs yabancı dillerden birinden bir eser tercüme etmesi ve bunun da faydalı bir eser olduğunun görülmesi halinde -mütercimın Türkçesi düzgün olmadığı takdirde- lisan bakımından bunları düzeltmek için dahili azalardan iki musahhih ve bir kâtib tayin edilecektir.

8. Yapılacak telif ve tercüme çalışmalarının gün be gün ilerleyip yaygınlaşması millet ve memleket için gerekli bir iş ve bu babda her türlü teşvik yollarının icrası da devletin şanına layık bir tutumdur. Bunun için encümen üyelerinden birisi kendi isteğiyle bir eser telif veya tercüme ederrek Encümene sunar ve kitabın faydalı olduğu encümende kabul edilirse bu durum derhal M. M. U. ye arz edilerek icabına göre mütercim veya müellife verilmesi gerekli olan ihsanın miktarı tayin ve eser “takriz-ü tahsin” olunacaktır.

9. Encümen üyeleri tarafından telif ve tercüme edilecek eserler halkın istifade edebileceği şekilde kolay anlaşılır bir ifade ile yazılmalıdır ve bu hususta Encümen başkanının da dikkat ve itinalı davranması gerekmektedir. Havas ehline göre sanat yapmak için kitap telif edenler olursa bunlar da teşvik edilecektir.

10. ED için üyelikleri uygun görülen ve ilişik evrakta isimleri yazılı bulunan kimseler aynen tayin edilmedikleri takdirde içlerinden sadece 10 kişinin tayini ile, geriye kalan 30 kişinin de bu 10 üye tarafından seçilmesiyle bu seçilmiş kimselerin M. M. U. nin tasdikine arz edilmesi gerekmektedir.

2 - M. M. U. nin, Meclis-i Muvakkat mazbatası üzerinde yaptığı değişiklikler:

1. Üniversite binasının bitirilmesine kadar boşuna vakit geçirilmemek ve okunacak kitapları zamanında yetiştirmek üzere ED'in DF'den sonra değil de hemen kurulması.

2. Encümenin dahili sayısı başkanla beraber 40'a çıkarılmalı ve harici üyeler sınırsız olmalı.

3. Başkan sayısı bir değil iki olmalı (sebebine ileriki sayfalarda değinilecektir). I. Başkanlığa Ataullah Efendizâde Şerif Efendi, II. Başkanlığa da Hayrullah Efendi getirilmeli.

4. Yapılacak bazı tercüme eserleri lisan bakımından düzeltmek için maaşlı ve devamlı iki musahhih'in görevlendirilmesi yerine, encümene tercüme eserler geldiğinde geçici bir musahhih görevlendirilmelidir.

5. Başkanların yanında çalışacak maaşlı ve devamlı bir kâtibin bulunmasına gerek yoktur. Böyle gerekli bir görevi devlet dairelerindeki kâtiblerden iki kişinin maaş almadan gönüllü olarak yerine getirmesi.

6. Encümen için yeni masraflara girilmemeli ve daha önce M. U. N. nin kurulduğu sırada kendisine telif ve tercüme işlerinde kullanmak için tahsis edilen yıllık 50.000 kuruş aynı maksatla kullanmak üzere döner sermaye (sermaye-i daimi) şeklinde ED'e devredilmelidir. Bu şekil bir hareket, yapılacak işlerin masrafa yol açmadan yapılabilmesini sağlayabilecektir.

7. ED için DF içinde bir daire yapılması Meclis-i Muvakkat'ın kararlarından olmasına rağmen Encümen'in açılması DF'dan evvel olacağına göre DF tamamlanıncaya kadar Darü'l-Maarif okulunda encümene geçici olarak bir çalışma yerinin ayrılması uygun görülmüştür.

C - ED'İN KURULUŞ GAYESİ:

Osmanlı Devleti adına bir kültür hamlesi/hareketi olarak tavsif edeceğimiz ED'in, kuruluş gayesiniN, M. Muvakkat ve M. M. U. tarafından hazırlanan raporlardan Şu üç mühim esasa isnat ettirildiğini öğrenmek mümkündür.

1. Devamlı gelişmekte olan ilim ve fikir cereyanlarını takip etmek suretiyle ileride kurulacak üniversite (DF)'de okutulmak üzere telif ve Arapça, Farsça ve batı dillerinde yazılmış mühim eserleri tercüme etmek⁸⁶.

2. Fenler ve sanayie dair yazılacak kitapların, herkesin anlayabileceği bir dil (adi Türkçe)'le telif ve tercümelerini gerçekleştirmek⁸⁷. Halkın genel eğitimi için faydalı olacak eserleri de yine onların anlayabilecekleri sade bir üslupla telif ve tercüme etmek.

Encümenin telif veya tercüme yoluyla hazırlatacağı eserlerde aradığı vasıf hep bu olmuştur: Bütün halkın anlayabilmesi için sade bir dil ile yazılmış olmalı. Tanzimat döneminde halka yönelik bu tür faaliyetler artarak gelişmiştir. Bu husus

⁸⁶ A. H. Tanpınar; "ED'(in) resmi şekilde açılması öteden beri ön safta düşünülen ve hatta binası hazırlandığı halde uzun zaman yine açılmayan DF'de okutulacak dersler için lazım olan kitapların bir an yazdırılmasını temin maksadıyla kurulmuş bir müessese" olduğunu söyledikten sonra "Hakikatte ise diğer Avrupa memleketlerinde olduğu gibi bizim milletlerarası ilim ve fikir hayatıyla temasımızı sağlayacak bir akademi" olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Ahmet Hamdi Tanpınar, 19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul 1988, s. 144.

⁸⁷ EDN. 3.B/M.1

gerek M. Muvakkat'ın, gerekse de M. M. U. nin hazırlamış oldukları raporların muhtelif yerlerinde üzerinde ısrarla durulan bir husustur. Her iki belgede de, eskiden bir çok değerli insanın ya Arapça ve Farsça, ya da sanatkarane bir uslupla bir sayfa içinde ancak bir kaç Türkçe kelimenin bulunduğu eserler kaleme aldıkları ve bu sebepten halkın bu eserlerden faydalanamadığı ifade edilmektedir. Zaten bunların içinde şiir kitapları bir hayli yer tutmaktadır. Halbuki bu defa yazılacak eserlerin halka faydalı ve sade bir dille yazılması isteniyordu.

3. Ayrıca, encümenin kuruluş gayelerinden birinin de; "Lisan-ı türkinin ilerlemesine hizmet"⁸⁸ etmek olduğuna dikkat çekmeliyiz.

D - ÜYELERİN SAYILARI, VASIFLARI VE SEÇİM USULLERİ

ED'e dil, din ve ırk farkı gözetilmeden Osmanlı Devletinin sınırları dahilinde ve haricinde kendi sahalarında söz sahibi kimselerden üyeler seçilmıştır. Bünyesinde Arif Hikmet Bey, Cevdet Paşa gibi dahili üyeler bulunurken; Bianchi Hammer, Redhouse gibi meşhur kimseler harici üye olarak yer almışlardır.

Encümenin, bir eser tercüme edecek kadar yabancı dil bilme şartını⁸⁹ koyarak üyelerini buna göre seçmesi, tercüme işlerine ağırlık vereceğinin delilidir.

Eğitimde ortaya çıkan çift başlılık karşısında tanzimat öncesi yetişen yeni aydın tipinin ulema sınıfına mensup münevverlerin yerine geçtiğini görürüz. Misallendirecek olursak; 1845'te kurulan M. Muvakkat'ın 7 üyesinden 3'ü ulemaya mensup iken, 1846'daki Daimi Maarif Meclisinde ulemadan bir kişi bulunmaktadır. 1851'de kurulan ED'in dahili ve harici 73 üyesinden 16 kişi ulemadan olmasına rağmen 1869 tarihinde M. U. Nizamnamesini hazırlamak üzere Şuray-ı Devlet Maarif Dairesi'nde vazife alan şahıslar arasında ulemaya yer verilmemiştir⁹⁰.

⁸⁸ EDN, 3. B/M.1. Ayrıca bkz; K. Akyüz, a.g.e., s. 54; Karal, a.g.e., s. 177; Kodaman, a.g.e., s. 13.

⁸⁹ EDN, 2. B/M.2.

⁹⁰ İhsanoğlu, (Tanzimat...), s. 366; Tayfun Erdoğan, a.g.t., s. 24.

ED üyelerinin sayıları, vasıfları ve seçim usullerini ihtiva eden belge 1 Haziran 1851 tarihinde Takvim-i Vekayi'de yayınlanan nizamnamede⁹¹ mevcuttur. Bu nizamname 4 bölüm ve 26 maddeden ibarettir.

Buna göre;

1. Üyelerin Sayıları: ED'in üyeleri dahili ve harici olmak üzere iki kısımdır. Dahili (asli) üyelerin sayısı 40'tır ve bu sayı değiştirilemez. Harici (fahri, muhabir) üyelerin sayısı ise sınırsızdır⁹².

Bu üyeler şunlardır,⁹³

a - Dahili Üyeler:

1. Zat-ı Vala-ı Sadaret-penahi Fahametli M. Reşit Paşa Hazretleri.
2. Cenab-ı Vala-ı Fetva-penahi Devletlu semahetlu Arif Hikmet Beyefendi Hazretleri.
3. Asakir-i Hassa ve Nizamiye-i Cenab-ı Şahane Seraskeri Devletlu Mehmet Paşa Hazretleri.
4. Meclis-i Vala Reisi Devletlu Rıfat Paşa Hazretleri.
5. Umur-ı Hariciye Nazırı Devletlu Ali Paşa Hazretleri.
6. Arabistan Ordu-yu Hümayun Müşiri Devletlu Emin Paşa Hazretleri⁹⁴.
7. Ticaret Nazırı Devletlu İsmail Paşa Hazretleri.
8. Rumeli Teftiş Memuru Devletlu Sami Paşa Hazretleri.
9. Meclis-i Vala Azasından Atufetlu Yusuf Kamil Paşa Hazretleri.
10. Meclis-i Vala Azasından Meşreb-zâde Hafidi Samahetlu Arif Efendi Hazretleri.
11. Meclis-i Vala Azasından Nakibü'l-Eşraf Samahetlu Tahsin Beyefendi Hazretleri.
12. Dar-ı Şura'yı Askeri Azasından Salih-zâde Hafidi Samahetlu Rüşdi Molla Efendi.

⁹¹ BOA, İ. MV: 6740; TV sene 1267, No: 449, s. 2-4.

⁹² EDN. 1. B/M. 1.

⁹³ BOA, İ. MV: 6740; TV sene 1267, No: 449, s. 4; M. Cevat Nafi, a.g.e., s. 47-57 (Eserde dahili ve harici üyeler hakkında hayli bilgi mevcuttur); ayrıca bkz. K. Akyüz, a.g.e., s. 55-62.

⁹⁴ Bilahare bu zatın vefat etmesi dolayısıyla yerine ED'in harici üyelerinden Mühendishane-i Berri Hümayun arabi hocası Dağıstani Hüseyin Nazım Efendi dahili üyeliğe oy çokluğu ile seçilmiştir. Bkz. BOA. İ. DH: 16023, sene: 1268.

13. Sudur-ı İzamdan Ataullah Efendi-zâde Reis-i Evvel Samahetlu Şerif Efendi Hazretleri.
14. Müsteşar-ı Sadr-ı Ali Atufetlu Fuad Efendi Hazretleri.
15. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Nazırı Atufetlu Ziver Efendi Hazretleri.
16. Meclis-i Muhaseb-i Maliye Reisi Saadetlu Lebib Efendi Hazretleri.
17. Takvimhane Nezareti ve Vakanüvislik memuriyeti ile mübahi abd-i aciz Recai.
18. Meclis-i Maarif Azasından Reis-i Sani Saadetlu Hayrullah Efendi Hazretleri.
19. Ferik Saadetlu Ethem Paşa Hazretleri.
20. Dar-ı Şura-ı Askeri Azasından Saadetlu İbrahim Paşa Hazretleri.
21. Tahdid-i Hudud-ı İraniye'ye memur Ferik Saadetlu Derviş Paşa Hazretleri.
22. İstanbul Payelularından Celal Efendi Hafidi Faziletlu Hüsam Efendi Hazretleri.
23. Divan-ı Hümayun tercümanı Saadetlu Emin Efendi Hazretleri.
24. Mekatib-i Umumiye Nazırı Saadetlu Kemal Efendi.
25. Amedi-i Divan-ı Hümayun hulefasından Saadetlu Ahmet Celal Beyefendi.
26. Amedi-i Divan-ı Hümayun hulefasından Saadetlu Ali Galip Beyefendi.
27. Ticaret Muavini Saadetlu Salih Efendi.
28. Meclis-i Maarif Azasından Saadetlu Subhi Beyefendi.
29. Mekke-i Mükerrerme Payelularından Faziletlu İlyas Efendi.
30. Amedi Hulefasından İzzetlu Tahir Beyefendi.
31. Mütercim-i Evvel Nureddin Beyefendi.
32. Terceme Odası Hulefasından İzzetlu Ahmet Vefik Efendi.
33. Dersaadet Ordu-yı Humayunu Meclisi Azasından Miralay İzzetli Nureddin Bey.
34. Mevaliden Beytü'l-Mal Kassamı Faziletlu Aziz Efendi.
35. Mevaliden Müneccimbaşı Faziletlu Osman Efendi.
36. Meclis-i Maarif Azasından Mekremetlü Ali Fethi Efendi.
37. Meclis-i Maarif Azasından Mekremetlu Ahmet Cevdet Efendi.

38. Müderrisinden Mekremetlu Hoca Şaki Efendi.

39. Mekâtib-i Umumiye Muini Müderrisinden Mekremetlu Ahmet Hilmî Efendi.

40. Darü'l-muallimin Farisi Hocası Reşadetlu Tevfik Efendi.

b - Harici Üyeler:

Aşağıda isimleri yazılı harici üyelerden ilk 33'ü, M. Vala İradesi⁹⁵ ve Takvimi Vekayi'de⁹⁶ yayınlanan bildiride mevcuttur. Daha sonrakilerini ise araştırmalarımız sırasında tesbit ettik.

1. Şeyhü'l-Harem Hazret-i Nebevi Devletlu Davut Paşa Hazretleri.

2. Kandiye Kaimmakamı Saadetlu Veli Paşa.

3. Mevaliden Meclis-i Nafia Müftisi Faziletlu Şakir Efendi.

4. Mevaliden Faziletlu Nazif Molla Efendi.

5. Müderrisinden Mekremetlu Emin Refii Efendi.

6. Müderrisinden Dağıstani Mekremetlu Hüseyin Nazım Efendi.

7. Sultan Bayezid Rüşdiyye Mekteb-i Hocası müderrisinden Mekremetlu Ahmet Reşid Efendi.

8. Antakyavi Ömer Efendi.

9. Mısır'da Ethem Paşa.

10. Kani Paşa.

11. Merhum Mahmut Bey'in yeğeni Abdullah Paşa.

12. Rifaa Bey.

13. Dıramalı Arif Bey.

14. Ebussuud Efendi.

15. Alaiyeli mütercim Ahmet Efendi.

16. Mühendisinden Mazhar Bey.

17. Behçet Bey.

18. İsmet Efendi.

19. Nisyan Bey.

20. İstefanaki Bey

21. Kerame (Kirame)

⁹⁵ BOA. İ. MV: 6740.

⁹⁶ TV, sene: 1267 No: 449.

22. Ermeni Logofeti (Patrikhane Kâtibi) Hoca Agop.
23. Redhouse.
24. Yostenik Aleko.
25. Vasilaki.
26. Mösyö Hammer.
27. Hoca Sahak.
28. Tiryaki Bogos.
29. Tersane Tercemanı.
30. Hekim Edirneli İstefenaki.
31. David.
32. Beşiktaşlıoğlu Aleksandr.
33. Mösyö Bianchi
34. Memalik-i Müctemia-i Amerika (A.B.D)'nin başkenti olan Washington'da DF hocası ve kâtibi Mösyö Henry⁹⁷.
35. Amerika el sine-i şarkıyye ye aşına bulunanlardan mürekkep bir heyet⁹⁸.
36. Meclis kâtibi Edward (Eduvar) Salzbory⁹⁹.
37. Tercüme Odası Hülefasından Enis Efendi¹⁰⁰.
38. Takvimhane'de müstahdem Aleko¹⁰¹.

Ayrıca Şinasi¹⁰² ve Cemaleddin Efgani¹⁰³ nin de Encümen-i Daniş azalıklarına getirildikleri söyleniyorsa da araştırmalarımızda bu şahısların üyeliklerine dair bir belgeye rastlayamadık.

2. Üyelerin Vasıfları:

a) **Üyelerin Müşterek Vasıfları:** Dahili üyeler encümende bulunarak, harici üyeler ise encümen ile muhabere ederek çok mühim bir iş olan maarife hizmet edebilecek güçte olmalıdırlar¹⁰⁴.

⁹⁷ 21. C. 1271/11 Mart 1855 tarihli buyruldu. BOA, Cevdet Maarif (CM): 5361.

⁹⁸ BOA., CM, a.g. belge.

⁹⁹ BOA., CM, a.g. belge.

¹⁰⁰ BOA., İ. DH: 16459, 5. Ra 1269.

¹⁰¹ BOA., İ. DH: 16459, 5. Ra 1269.

¹⁰² Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul 1978, s. 256.

¹⁰³ Koçer, a.g.e., s. 108.

¹⁰⁴ EDN, 2. B/1. M.

b) Dahili Üyeler: Dahili üyelerden herbirinin bir bilim dalında söz sahibi bulunması yahut bir lisan bilmesi yeterli olmakla birlikte, Türkçe bir kitap yazacak kadar Türkçeye vâkıf olması, Arapça, Farsça veyahut diğer Avrupa dillerinden herhangi birinden Türkçeye bir eser terceme edecek kadar bir yabancı dil bilmesi mutlak şarttır. Fakat Türkçesi iyi olmayanlar diğer vasıfları haiz ise üye olabileceklerdir¹⁰⁵.

c) Harici Üyeler: Harici üyelerin Türkçe bilmeleri şart değildir. Hangi dilde yazılmış olursa olsun genel maarife faydalı olabilecek çalışmalarını encümene sunmaları kifayet edecektir¹⁰⁶.

d) Başkanların Vasıfları: Encümen-i Daniş belirtilen bu özelliklere sahip üyelerden kurulacağına ve bir kısmı Arapça ve Farsça, diğer bir kısmı da batı dillerine vâkıf olacaklarına göre başkanlardan birinin Arapça ve Farsçayı, diğerinin de batı dillerini iyi bilmesi gerekir. Her iki başkanın da aynı dili bilmeleri uygun olmayacak ve ayrıca, her iki başkanın da M.M.U. azaları arasından seçilmeleri şart olacaktır¹⁰⁷.

Burada şu soru sorulabilir, niçin bir başkan değil de iki başkan? Bu sorunun cevabını M.M.U. tarafından neşredilen beyannamede görmek mümkündür. Daha önce hazırlanan Meclis-i Muvakkat mazbatasında seçilecek başkanın bütün üyelerden her yönüyle üstün olması istenmekteydi. Fakat M.M.U. tarafından tadil edilen mazbatada bu evsafa bir insanın bulunması güç, hatta imkansızdır denilerek bunun için birisi I. Başkan (Ataullah Efendizâde Şerif Efendi), diğeri de II. Başkan (Hayrullah Efendi) olmak üzere iki kişinin tayini ve bunların bir birlerini tamamlamaları uygun görüldüğünden Encümen'e başkan olarak iki kişi seçilmiştir. Yukarıda da arz edildiği üzere encümene doğu ve batı dillerinden eserler geleceğinden onları incelemek ve kontrol etmek için iki başkanın seçilmiş olması düşünülmüş olabilir¹⁰⁸.

¹⁰⁵ EDN, 2. B/2. M.

¹⁰⁶ EDN, 2. B/3. M.

¹⁰⁷ EDN, 2. B/4. M.

¹⁰⁸ **Tezakir (40)**; s. 49-50; K. Akyüz, a.g.e., s. 47.

3. Üyelerin Tayin ve Seçim Usulü:

a) Dahili Üyeler:

Encümen-i Daniş'in ilk başkan ve üyeleri M.M.U. ye tarafından seçilecektir. Bundan sonra boşalacak dahili üyelikler için her üye harici üyelere tercih ettiği birinin ismini yazdığı pusulayı meclis mührü ile mühürleyip kapalı bir şekilde encümene bildirilecektir. Teklif eden şahıs seçim günü teklif ettiği zatın liyakat ve haysiyeti hakkında üyelere bilgi verir. Daha sonra gizli oyla seçime geçilecek ve en çok oy alan şahıs üyeliğe seçilmiş olacaktır¹⁰⁹. Yeni üyenin seçim mazbatasını M.M.U.nin kabulünden sonra padişahın iradesine sunulacak ve üye bu işleme göre tayin edilmiş olacaktır.¹¹⁰.

b) Harici Üyeler:

Harici üyeliğe getirilecek şahısların isimleri M.M.U veya ED başkanlarınca üyelere bildirilecektir. Eğer şahıs uzak memleketlerden olup ta Encümen azaları tarafından tanınmıyorsa teklif eden zat onu encümen üyelerine tanıttacaktır. Daha sonra oylamaya geçilecek ve oy çokluğu ile seçilen şahıs diğer tayinlerde olduğu gibi bir işleme tabi tutulacaktır¹¹¹.

c) Başkanlar:

Her iki başkan da M.M.U. azalarından seçileceklerdir¹¹². Fakat başkanlıklardan biri boşalırsa ise, yeni başkan dahili üyeler arasından yine M.M.U tarafından oy çokluğu ile seçilecek ve padişahın tasdiki ile tayini yapılacaktır. Şayet Başkanlardan biri taşradaki bir göreve tayin edilirse, üyelik sıfatı üzerinde kalmakla beraber başkanlıktan ayrılacaktır. Diğer üyelere herhangi birinin bir memuriyette bulunması onun üyeliğini etkilemeyecektir¹¹³.

d) Üyelik Bildirimi:

Yalnız başkanların tayinleri kendilerine birer kıta berat ile bildirilecek. Gerek dahili ve gerekse harici üyelerin tayinleri ise birer "ru's-ı hümayun" ile bildirilecek ve M.M.U. ile ED tarafından kendilerine de birer şehadetname

¹⁰⁹ Misal için bkz. ED dahili azalarından Emin Paşa'nın vefatından sonra Mühendishane-i Berri Arapça Hocası Hüseyin Nazım Efendi'nin tayini hakkında. BOA. İ. DH: 16023, sene: 1268.

¹¹⁰ EDN, 1.B/3.M.

¹¹¹ EDN, 1.B/6.M.

¹¹² EDN, 1.B/4.M.

¹¹³ EDN, 1.B/4 ve 5.M.

verilecektir. Ayrıca ED üyeliği bir Şeref payesi olduğu için buna nail olanlar tarafından ünvan olarak kullanılabilir¹¹⁴.

4. Üyelerin Ücret Durumu:

M.Muvakkat Mazbatası, M.M.U. layihası ve ED nizamnamesindeki ifadelere nazaran ED üyeliği bir ek görev, bir Şeref payesi telakki edildiğinden ayrıca bir ücret ödenmeyecek, sadece üyelerin yapacakları telif ve tercümelerine karşılık bazı ödeme ve mükafatlandırmalarda bulunulacaktır¹¹⁵.

5. Katip ve Musahhihler:

M. Muvakkat Mazbatasında; herhangi bir Şahsın Arapça, Farsça veya batı dillerinden birinden bir eser tercüme eder ve bunun da faydalı bir eser olduğu görülürse, mütercimın Türkçesi düzgün olmadığı takdirde dil bakımından bunları düzeltmek için asli üyelerden iki musahhih ve bir kişinin de kâtib tayin edileceği ifade edilmekteydi. M.M.U. layihasında ise; asli üyelerden ikisinin musahhihlikle devamlı olarak görevlendirilmelerine lüzum bulunmadığı, çünkü tashihe muhtaç tercüme eserlerin encümenine pek seyrek geleceği ifade edilmektedir.

Kâtibler hakkında ise; başkanların yanında çalışacak kâtiblerin devamlı olmalarına gerek olmadığı böyle Őerefli bir görev devlet dairelerindeki kâtibler arasından fahri olarak istekli bulunanlardan iki kişinin maaş almadan bu işi yapabilecekleri düşünölmektedir.

E - ENCÜMEN'İN ÇALIŞMA ŞEKLİ VE YAPACAĞI HİZMETLER:

1. Encümen'in Erken Hizmete Girmesinin Sebepleri ve Geçici Çalışma Yeri:

M. Muvakkat hazırlamış olduğu raporunda; ED'in yapılmakta olan DF binasının bitmesinden sonra çalışmalara başlamasını kararlaştırmış ise de; halkın bilgisizliğini gidermek ve eğitimi sağlamak hususunda padişahın gösterdiği gayretle maarif alanında görölen umulmadık ilerleme karşısında, üniversite binasının bitirilmesine kadar boşuna vakit geçirilmemek ve okunacak kitapları zamanında yetiştirmek üzere Encümenin hemen çalışmalarına başlaması uygun görölmüştür.

¹¹⁴ EDN, 1.B/7 ve 8.M.

¹¹⁵ Ayrıca bkz. (Eserlere verilecek mükafatlar bölümü).

Encümenin geçici çalışma yeri de padişahın annesi Bezm-i Alem Sultan tarafından yaptırılan Darü'l-Maarif (1849)'te uygun bir yer olarak düşünülmüştür¹¹⁶.

Ayrıca Encümen'in çalışma şekli hakkında da şunu ifade edelim ki; Encümen üyeleri gerek mutad toplantı günlerinde, gerekse fevkalade yapılan toplantılarda, faydalı ilimler ve fenlerin kolayca neşri ve tahsili hususunda hatırlarına gelen, görüşülmesini arzu ettikleri konuları ya rapor halinde ya da sözlü olarak Encümen'e arzedeceklerdir. Bu mevzuda yapılacak müzakereler daha sonra rapor şeklinde Meclis-i Maarif'e verilecektir¹¹⁷.

2. Eser Telif ve Tercümesinde Takibedilecek Yol

* M.M.U. tarafından bir kitabın telif ve tercümesine gerek görülecek bir eser, Encümen'e havale edilecektir. Encümen'de yapılacak oylamaya göre en fazla oy alan şahıs bu işle vazifelendirilecektir.

* Eğer ED bir kitabın telif ve tercümesini uygun görürse, önce bu hususta Meclis-i Maarif'in iznini alacak ve yine azalardan birini bu işle memur edecektir¹¹⁸.

* M.M.U. tarafından hazırlanması uygun görülecek bir eser encümene havale edilecek Encümen de oy çokluğu ile üyelerden birini bu işle görevlendirecektir.

* Eğer bir eserin Telif ve Tercümesine encümen lüzum görürse, bu hususta M.M.U. nin müsaadesini aldıktan sonra yine üyelerinden birini bu işle görevlendirecektir.

* Bir eserin telif veya tercümesi söz konusu olduğunda dahili azalardan birkaç kişi istekli davranırsa, o zaman örnek olarak o esere ait bir kaç sayfa yazıp getirecekler. Bu nümuneler Encümende incelendikten sonra hangi eser daha fazla oy alırsa, eserin telif veya tercümesi o üyeye verilecektir¹¹⁹.

* Harici üyeler ise, maarife ait ilmî raporlarını veya kitaplarını Encümene göndereceklerdir¹²⁰.

¹¹⁶ M.M.U. layihası için bkz. **Tezâkir (40)**, s. 50-52; K. Akyüz, **a.g.e.**, s. 44-48.

¹¹⁷ EDN, 3.B/1. M.

¹¹⁸ EDN, 3.B/1.M.

¹¹⁹ EDN, 3.B/2.M.

¹²⁰ EDN, 3.B/3.M.

* Gerek M.M.U. nin talebi, gerek bizzat ED'in tayini üzerine telif ve tercüme olunacak kitaplar ve gerekse harici azaların Encümene sunduğu şeyler önce Meclis-i Maarif'e gönderilecektir. Orada eserin muhteviyatı ve ibaresinin tarz ve tertibi tetkik olunduktan sonra şayet yayınlanması uygun görülürse durumu bildiren bir mazbata hazırlanarak padişaha arz edilecektir. Padişahın da uygun görmesi halinde eser Darü'l-Tıbaatü'l-Amire'de bastırılacaktır¹²¹.

3. Eser Telif ve Tercümesinde Uyulması Gereken Kurallar:

Bir eserin telif ve tercümesinde uyulması gereken en önemli ve tek kural şudur diyebiliriz: “Fünun-ı Sanayie” ait bütün eserler herkesin anlayabileceği bir Türkçe (adi Türkçe) ile kaleme alınacak ve bu hususta özellikle başkanlar çalışmalarına dikkat edeceklerdir. Ayrıca “menakıb ve asara dair” yazılmış edebi eserler yazılırsa bunlarda takdir edilecektir¹²².

4. Encümente Hazırlanacak Eserlerin Masraflarının Nasıl Karşılanaacağı:

M.M.U. nin hazırlamış olduğu raporda; Maarif-i Umumiye Nezareti kurulduğu sırada bütçesine kitap telif ve tercümesi için yıllık 50.000 kuruş tahsisat ayrılmış olduğundan ED için ayrıca bir masrafa daha girmenin lüzumsuz olduğu belirtilerek hazırlanacak eserler için bu paranın bir çeşit “sermaye-i daimi” (döner sermaye) şeklinde kullanılması kararlaştırılmıştır. Bu şekil bir uygulamayla hazırlanacak eserler için devletin ayrıca bir masrafa girmesinin önüne geçileceği düşünülmüştür.

5. Eserlere Verilecek Mükafatlar:

a - Eserlerin Önem Derecelerinin Tesbiti:

Osmanlı Devletinin, kültür hayatına eğitim yoluyla hizmet etmek isteyenlerin mükafatları “umur-ı maarife ettikleri hizmete göre” olacağından bu hizmetler üç dereceye taksim olunmuştur:

* Gerekli olmamakla birlikte faydalı bir kitab, herhangi bir şahıs kendiliğinden telif ve tercüme ederse bu üçüncü dereceye.

¹²¹ EDN, 3.B/4.M.

¹²² EDN, 3.B/8.M.

* Encümente vazifelendirilerek veya kendiliğinden bir eser telif veya tercüme edenlerin eserleri lüzumlu görülürse ikinci dereceye.

* Fevkalade teliflerin içinden devlet ve millete gayet menfaatli yani maarife veya bir bilim dalına yenilik getiren orijinal bir eser yapılırsa, bu da birinci dereceye girecektir¹²³.

b - Mükafatlandırma Yöntemi:

Eserlerin dereceleri bu şekilde tesbit edildikten sonra mükafatlandırma şekli de şöyle olacaktır:

* Üçüncü derece de hizmet edenlere kitabın imtiyaz hakkı ve geliri kendisine verilecek veya bu hak karşılığında eser sahiplerine münasip bir ücret ödenerek kitaptan sağlanacak olan kazanç Maarif-i Umumiye'ye ait olacaktır¹²⁴.

* İkinci derecede hizmet edenlere evvelki derecenin mükafatında başka, Encümen binasına yapılacak "Levha-ı imtiyaz'a" isminin yazılmasıyla iftiharlar listesinde namının yaşatılması sağlanacaktır¹²⁵.

* Birinci derecede hizmet edenlere ise yukarıdaki haklardan başka bir de madalya verilecektir¹²⁶.

Yukarıda zikredilen haklara gerek dahili ve gerekse harici üyeler eşit bir şekilde sahip olacaklardır. Bu dereceler ED'de yapılacak olan oylamaya göre tesbit olunacaktır. Daha sonra hazırlanacak olan tutanak M. Maarife gönderilecek. Orada da uygun görülürse padişahın iradesine sunulacaktır¹²⁷.

6. Encümenin Toplanma Usulü:

Encümenin toplanabilmesi için İstanbul'da bulunan (dahili üyelerin) üçte birisinin mevcut olması yeterlidir. Bu sebeple üyelerin gerek normal toplantı günlerinde ve gerekse olağanüstü toplantılarda bulunmaları gerekmektedir. Toplantıya katılamayacak olanlar mazeretlerini önceden başkanlığa yazılı olarak sunacaklar ve bu yazı toplantıda sesli bir şekilde okunacaktır. Özürsüz iki-üç defa

¹²³ EDN, 4.B/1.M.

¹²⁴ EDN, 4.B/2.M.

¹²⁵ EDN, 4.B/3.M.

¹²⁶ EDN, 4.B/4.M.

¹²⁷ EDN, 4.B/5 ve 6. Maddeler.

gelmeyen olursa başkan tarafından ifadesi alınacak ve özürsüz bir sene kadar gelmeyen olursa ruusu elinden alınıp yerine başkası tayin olunacaktır¹²⁸.

Gerek dahili azadan, gerekse harici azadan uzak ülkelerde bulunan üyeler, buldukları yerin “garaib-i acaibini” ve maarife ait hususiyetlerini yazılı olarak ED’ye bildireceklerdir. ED de bu evrakları M.M.U.ye gönderecektir¹²⁹.

ED’in dahili azaları kararlaştırılan mekanda her ayın ilk cumartesi günü yazın saat dörtte, kışın da saat altıda¹³⁰ toplanacaktır. Sonraları işler çoğalırsa onbeş günde bir veyahut haftada bir toplanılacaktır. Eğer olağanüstü bir durum ortaya çıkarsa başkan tarafından davetiye gönderilmek suretiyle toplantı yapılacaktır¹³¹.

Bununla birlikte Encümen’in devamlı ve düzenli bir şekilde toplanıp toplanmadığı, çalışmalarını nasıl sürdürdüğü ve toplantılarda nelerin konuşulduğu hakkında fazla bir malumat bulunmamaktadır.

F - ENCÜMENİN FAALİYETLERİ:

Osmanlı Devletinde fikri bir zemin hazırlayarak bir bilimsel temel oluşturmak, memleket sathında avam ve havas ehline hitabedecek eserler hazırlamak ve bilimsel çalışma yapacakları teşvik etmek amacıyla kurulmuş bir akademi olan ED’le ilgili yapılan bütün çalışmalarda -Tanpınar Hariç- encümenin faaliyetleri hakkında isabetli bir şey söylenmemiştir¹³². Genel olarak Tarih-i Cevdet, İbn-i Haldun’un Mukaddime Tercümesi, Kavaid-i Osmaniye ve A. Vefik Paşa’ya ait tarihle ilgili bir iki kitaptan başka bir şey yapılmadığı görüşü hakimdir¹³³.

¹²⁸ EDN, 3.B/5.M.

¹²⁹ EDN, 3.B/6.M.

¹³⁰ Eskiden kullanılan Alaturka saatla.

¹³¹ EDN, 3.B/7.M.

¹³² Bunun sebebi Başta Cevdet Paşa olmak üzere sonraları yapılan çalışmalarda; (belki de Cevdet Paşa’nın “bi’l-fiil işe yarayacak azaya tevzi olunan telifat içinde hisse-i fakire isabet eden Tarih-i Cevdet’ten başka bir eser görülmedi” [Tezakir (1-12) s. 13] sözüne dayanılmıştır -ki bu görüş yanlıştır-).

¹³³ Tarihi Cevdet ve Gramer’den başka eserin görülmediğini söyleyenler; **Tezakir (1-12)**, s. 13; F. Aliye, a.g.e., s. 93; İlhan Tekeli-Selim İlkin (Tekeli-İlkin); Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Durumu ve Dönüşümü, Ankara 1993, s. 74; A. S. Levend, “Türk Kültürünün Gelişmesinde Derneklerin ve Kurumların Rolü”, **Türk Dili Dergisi**, Mart 1968, sayı 198, s. 650. Ekmeleddin İhsanoğlu Bey; ED’in kendisinden asıl beklenen ders kitabı hazırlama vazifesini yerine getirmedeğini “1863’te serbest derslere başlanıldığında ED’in burada okutulmak üzere tek bir eser dahi hazırlamamış” olduğunu çeşitli makalelerinde ifade etmektedir. Bunun için bkz; İhsanoğlu (Tanzimat) a.g.m., s. 369-370; (Darülfünun...), a.g.m., s. 704; “Modernleşme süreci içinde Osmanlı Devletinde içinde İlimi ve Mesleki

A. Hamdi Tanpınar ise 19. Asır Türk Edebiyat Tarihi adlı eserinde Yıldız Sarayı'ndan İ.Ü. Kütüphanesine devredilen yazmalar arasında ya encümen tarafından telif ve tercüme ettirilmiş ya da encümen namına yapılmış bazı tercümelere rastlanıldığını ifade etmektedir. Bizzat encümen üyeleri tarafından yapılan telif ve tercümelere veyahutta encümene sunulmuş eserler arasında; Tarih, coğrafya, riyaziye, iktisat ve tabii ilimler gibi çeşitli ilim dallarına ait eserler bulunmaktadır. Bunlar arasında son çağlara ait tarih kitapları ise baş sırada yerlerini almaktadırlar. Çoğu basılmamış olan bu çeşitli ilim dallarına ait eserlere baktığımızda o devir Türkiye'sinde ne denli bir öğrenme ihtiyacının hissedildiğini ve nelerin yapılmaya çalışıldığını görmek mümkündür.

Memleketin her tarafında bütün halkı ihata edecek şekilde ilim ve fenlerin yayılmasını sağlayarak medeni kalkınmayı çabuklaştırmak ve Türkçeyi geliştirmenin yanısıra Avrupada olduğu gibi milletlerarası ilim ve fikir hayatıyla temasımızı gerçekleştirecek bir akademi olan ED'in¹³⁴ faaliyetlerini ulaşabildiğimiz eserlerde bulamadığımızdan baz olarak A. H. Tanpınar'ın eserini aldık. Encümenin yayınlamış olduğu eserlerin tam listesi elimizde mevcut değildir. Başka sahalarda faaliyetleri oldu mu? Onu da bilmiyoruz. Ancak ileride yapılacak çalışmalarda encümenin faaliyetleri hakkında daha fazla bilgiye sahip olacağımız muhakkaktır. Hiçbir faaliyete sahip olmasa bile -ki vardır-. Tarih-i Cevdet gibi bir eserin meydana çıkarılmasına vesile olan encümenin, kendi sahasında ilk olmasına kendisinden sonraki müesseselere de "model" teşkil etmesiyle, büyük bir iş yaptığını söyleyebiliriz.

Ortaya Çıkarılan Eserler:

1. KAVAİD-İ OSMANİYE:

Bu eser ED açılmadan önce Fuat Efendi (Paşa) ile Cevdet Efendi (Paşa)lerin Bursada buldukları sırada, Osmanlı dilinde reform yapmak ve özellikle dildeki Türkçe unsurları geliştirmek için kaleme alınmıştır. Encümenin açıldığı gün

Cemiyetleşme Hareketlerine Genel Bir Bakış", OİMC s. 19; "Darülfünun", TDV İ.A., c. 8, s. 522, İstanbul 1993.

¹³⁴ Tanpınar, a.g.e., s. 143. H. Ziya Ülken Tanpınar ED'in milletlerarası ilim dünyası ile temasa geçmemiz için kurulduğu görüşünü destekleyerek daha geniş bilgi için eserinin dipnotunda kendisinin ve Tanpınar'ın Yeni Sabah Gazetesinin 1948-49 yılları arasındaki çeşitli yazılarını göstermektedir. Bkz. Hilmi Ziya Ülken, **Türkçede Çağdaş Düşünce Tarihi**, s. 50.

padişaha takdim edilerek iltifata mazhar olmuş ve encümenin ilk eseri olarak kabul edilmiştir. İlk müzakere bunun üzerine yapılarak faydalı bir eser olduğu görüldü ve basılmasına karar verildi¹³⁵. Daha sonra da Ceride-i Havadis matbaasında basılıp satışa çıkarıldı¹³⁶. Mekteb-i Umumiye’de okutulmak üzere basılan bu eser ibtidai mektepler için ağır olduğundan A. Cevdet tarafından daha sonra Medhal-i Kavaid adlı basit bir eser daha kaleme alınmıştır. Bu eser bir sene sonra İdailerde ve Rüşdiye mekteplerinde okutulmak üzere basılmıştır¹³⁷. Dilimizin kaidelerini tesbit eden bu eser (Kavaid-i Osmaniye) için Türkçenin bilimsel nitelikteki ilk gramer kitabıdır diyebiliriz¹³⁸.

Tanzimat devri devlet ricalinin halkın anlayabileceği sade bir dil meydana getirme çabaları çerçevesinde Kavaid-i Osmaniye gibi önemli bir eser meydana geldiği gibi aynı zamanda bu hareket (Türkçülük) fikrînin gündeme gelmesinde de temel teşkil etmiştir¹³⁹.

2. TARİH-İ CEVDET:

Encümen-i Daniş açıldıktan sonra ayda bir toplanmaya başlamış, çeşitli ilim dallarına ait eserleri hazırlanması encümen üyeleri ve diğer şahıslara ısmarlanmıştı. Encümen ilk çalışmalarını dil ve yakın tarih çalışmalarına hasretmişti. Tanpınar, encümenin tarihe ağırlık vermesinin sebebini şöyle yorumlamaktadır; “Tanzimat devrinde yenilik hareketinin başında bulunanların memleketin siyasi terbiyesini sağlamak ve ona bir ufuk açmak için bu tarih disiplinini lüzumlu gördükleri anlaşılıyor.”¹⁴⁰ şeklinde yorumlamaktadır.

¹³⁵ Fransızcaya tab’ı hususuna dair bkz. İ. DH: 15100, Gurre 1268.

¹³⁶ Ceride-i Havadis, “ilanat” sütunu 3 Muharrem 1267 (29 Ekim 1851), Sayı 552, s. 4’den naklen K.

Akyüz, a.g.e., s. 13, dipnot 24.

¹³⁷ BOA. İ. DH: 16336, 25. S. 1269. (8.12.1852) Maarif. lef-1. ED bu eserin Fransızcaya tercümesini kararlaştırmış ve bunun için de bir mazbata kaleme alarak M.M.U. ye sunmuştu. Orada da bu görüş kabul edilerek padişahın iradesine arz edilmiştir. Eseri Tercüme Odası memurlarından, ayrıca ED’in harici azalarından Sahak tercüme etmek istemiş ve on yıllık da imtiyaz hakkının kendisine verilmesini dilemiştir. Bu husus faydalı ve ED’in de nizamnamesine uygun olduğundan Fransızcaya tab’ı hususunda irade-i seniyye sadır olmuştur. İ. DH: 15100, 3. R (Gurre) 1268.

¹³⁸ Şerafettin Turan, “Cevdet Paşa’nın Kültür Tarihimizdeki Yeri”, **A. Cevdet Paşa Semineri 27-28 Mayıs 1985 -Bildiriler-**, s. 18. Stanford Shaw Kavaid-i Osmaniye’nin ED tarafından hazırlatıldığını yazmaktadır. Halbuki daha önce hazırlanan eseri ED kabul etmiş ve bastırmıştır. Bkz. Stanford J. Shaw - Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, (Müt: Mehmet Harmancı), c. 2, s. 319; Ayrıca eser için bkz; **Tezakir (40)**, s. 45; Berkes, a.g.e., s. 255; F. Aliye, a.g.e., s. 74-75.

¹³⁹ Yusuf Sarıncay, **Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları (1912-31)**, İstanbul 1994, s. 67.

¹⁴⁰ Tanpınar, a.g.e., s. 145.

İleride açılacak DF için ders kitapları ve bir de Osmanlı Tarihi yazılmasını kararlaştıran encümen, bu tarih yazımı için bazı şahısları görevlendirerek yazılacak kısımları belirlemişti. A. Cevdet Paşa ya da -Hammer’i tamamlayacak şekilde- 1188/1774’ten 1241/1826 ya kadar olan kısım isabet etti. Yazılacak olan bu eserlerin “elfaz-ı garibe istimalinden ve tekellüfat-ı münşiyanedan sarf-ı nazarla herkesin anlayabileceği ta’birat ile yazılması” tenbih olunmuştu. Bu vesileyle A. Cevdet’te eserini herkesin anlayabileceği “kaba Türkçe” ile kaleme almıştır¹⁴¹. Çok önemli bir mevkie sahip olan bu eserin halk katında da hüsn-ü kabule mazhar olmasını yukardaki özelliğine bağlayabiliriz.

Ahmed Cevdet Efendi 1874’ten 1826’ya kadar olan kısmı yazmakla görevlendirildikten sonra yoğun bir çalışma ve telif dönemine girmiştir. Tarihin ilk cildini 1855 yılında tamamlamış¹⁴² ve ikinci cildin basımı için de irade çıkmıştır¹⁴³. Üçüncü cilt 1272’de¹⁴⁴, dördüncü cilt 1274’te¹⁴⁵, beşinci cilt 1277’de¹⁴⁶ biter. Altıncı cilt ise ancak 10 sene sonra tamamlanmıştır¹⁴⁷. Yedinci cilt¹⁴⁸ ile sekizinci cilt 1288’de bitmiştir¹⁴⁹. 1299 yılında dokuzuncu, 1300 yılında onuncu, 1301 yılında da onbirinci cildi tamamlayıp bastırır. Son üç cildin basımını üzerine alan Serkurena Osman Bey, müellifin verdiği son şekle göre eseri iki defa daha basar (I-VIII, 1302-3; I-XII, 1309). Böylece Tarih-i Cevdet otuz yıl gibi bir süre içerisinde müellifinin takibiyle ancak tamamlanabilmiştir¹⁵⁰.

ED azası olarak çok velud bir döneme giren A. Cevdet Paşa’nın yazmış olduğu bu mühim eser tarihimizin “ölmez bir abide”sidir. Bu vesileyle kendisini

¹⁴¹ **Tezakir (40)**, s. 58; F. Aliye, **a.g.e.**, s. 93.

¹⁴² BOA, İ. DH: 20476, 3 Receb 1271.

¹⁴³ İkinci cildin basımı için iradenin sadır olması hususunda bkz. BOA, İ. DH: 20391, 2 Receb 1271.

Ayrıca basılan nüshanın takdimi hakkında bkz. BOA, İ. DH: 21277, 19. Z. 1271.

¹⁴⁴ Bu cildin takdimi ve tab’ına dair bkz. BOA, İ. DH: 21953, 22. 7. 1272. Üçüncü ciltten sonra Cevdet Efendi’nin rütbesi Süleymaniye Müderrisliğine yükseltilmiştir.

¹⁴⁵ Tarihin takdimine dair bkz. BOA, İ. DH: 26109, Sene 1274. Ayrıca BOA, İ. DH: 27484, sene 1275.

¹⁴⁶ Beşinci cildin arzına dair bkz. BOA, İ. DH: 31170, tab’ına dair bkz. BOA, İ. DH: 32267, sene 1278.

¹⁴⁷ Altıncı cildin bittiğine dair bkz. BOA, İ. DH: 40982, 8. Z. 1285.

¹⁴⁸ Yedinci cildin padişaha arzına dair bkz. BOA İ. DH: 44115, sene 1288.

¹⁴⁹ Bir nüshasının arzına dair bkz. BOA. İ. DH: 44408.

¹⁵⁰ Bekir Kütükoğlu, “Tarihçi Cevdet Paşa”, **Ahmet Cevdet Paşa Semineri, 27-28 Mayıs 1985 - Bildiriler-**, İstanbul 1986, s. 110.

telif işlerine veren Cevdet'in tarihçi olarak yetişmesinde diğer faktörlerin yanında ED'in de önemli bir etkisinin olduğunu söylemek mümkündür¹⁵¹.

3. MUKADDİME:

İbn-i Haldun (1332-1406)'un ünlü bir eseri ve Arapça olarak yazılan 7 ciltlik tarihin de ilk cildir. Bu cilt yazmış olduğu tarihten daha ünlüdür. Daha önceki Osmanlı tarihçileri -Kâtib Çelebi, Müneccimbaşı, Naima v.s. gibi- Cevdet Paşa'da İbn-i Haldun'dan ziyadesiyle etkilenmiştir. 18. Asır ulemasından olup aynı zamanda İbn-i Haldun'un görüşlerinden etkilenmiş olan Piri-zâde Sahib Molla (Ö. 1748) Mukaddime'nin beş faslını (eserin 2/3'ünü) Türkçeye tercüme etmiş, sadece "ulum-u fünuna" dair olan olan fasıl kalmıştı. Eksik kalan bu kısım da Cevdet Paşa müsait zamanlarında yine encümenin faaliyetleri çerçevesinde tercüme etmek suretiyle (1275/1859) tarihinde tamamlandı¹⁵². Eserin ilk iki cildi Sahib Molla'ya (Bulak 1274; Matbaai Amire 1275-6),¹⁵³ III. Cildi ise Cevdet Paşa'ya ait olmak üzere 1273 yılında basım izni alınmış¹⁵⁴, 1277'de Matbaa-i Amire'de basılmıştır¹⁵⁵.

4. TARİH-İ UMUMİ:

Sahak Ebru tarafından Türkçeye tercüme edilerek ED'e takdim edilmiştir.

5. HISTORIE DE CHARLES XII:

Voltaire'a ait olan bu eser yine Sahak Ebru tarafından tercüme edilmiştir.

6. TARİH-İ KUDEMAYI YUNAN VE MAKEDONYA:

Ahmet Ağrıbozi'ye ait bir eser.

7. AVRUPA TARİHİ:

ED azasından Todoraki Efendi (bilahare paşa)'ye ait bir tercüme.

¹⁵¹ Richard L. Chambers, "The Encümen-i Daniş And Ottoman Modernization", VIII. Türk Tarihi Kongresi, Ankara 11-15 Ekim 1976; -Bildiriler- c. 2, s. 1288.

¹⁵² BOA. İ. DH: 28751.

¹⁵³ Eserin ilk cildinin arzına dair bkz. BOA. İ. DH: 28235, 9 Şaban 1275; İkinci cilt için bkz. BOA. İ. DH: 29043, 12 Muharrem 1276.

¹⁵⁴ BOA. İ. Meclis-i Mahsus: 344, 10 Muharrem 1273, Maarif, Lef-1.

¹⁵⁵ Nüshanın takdimine dair bkz. İ. DH: 31280, 25 Recep 1277; Ayrıca Mukaddime ile ilgili şu değerlendirmeler bkz. Kütükoğlu, a.g.m., s. 110-111; Ercümen Kuran, "Türk Tefekkür Tarihinde A. Cevdet Paşa'nın Yeri", Ahmet Cevdet Paşa Semineri, 27-28 Mayıs 1985, -Bildiriler-, s. 8; Tezakir (40), s. 79; Abdullah Uçman, "Encümen-i Daniş", TDV İ.A., c. 11, s. 178; Tanpınar, a.g.e., s. 145.

8. BEYANÜ'L-ESFAR:

Yine Encümen üyelerinden Aleko Efendi tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir.

9. TARİH-İ TABİİ:

Buffon'a ait olan bu eser Abdülhak Molla tarafından tercüme edilmiştir.

10. TARİH-İ KATERİNA:

Yakovaki isminde bir divan-ı hümayun tercümanı tarafından Türkçeye çevrilmîş ve Kahire'de M. Ali Paşa zamanında bastırılmıştır (1240).

11. NAPOLYON'UN İTALYA SEFERLERİ TARİHİ:

"Münşeat" sahibi Aziz Efendi tarafından yazılmıştır.

Yine Tanpınar Harbiye, Tıbbiye ve Bahriye okullarında okutulan bilgiler için Türkçede bir başlangıç olan ders kitaplarını da encümenin faaliyetleri kısmında kaydetmektedir.

Encümenin faaliyetleri çerçevesinde bir de Arapça, Farsça ve ecnebi dillerinden lisanımıza yerleşmiş bulunan kelimeleri kendi dilimizden addederek, kullanıma uygun olmayanların atılacağı bir lugat hazırlamak istenmiş ve bunun için de bir komisyon kurulmuştu. Fakat böyle bir eserin yazılıp yazılmadığını bilemiyoruz. Yazılmış olsa bile basılmamış veyahutta parça parça müsveddeler halinde kütüphane köşelerinde kalmış olabilir.

12. Bu faaliyetler çerçevesinde son olarak ifade edeceğimiz husus; Mufassal bir tarih-i umumi yazdırılmak istenmesi, bunun için de ED'ten ve hariçten bazı kimselerin tayin edilmesi hususudur. Şöyle ki; ED, mufassal bir tarih-i umumi yazdırmak istemiş ve bunun için de bir rapor¹⁵⁶ kaleme alarak durumu M.M.U.ye iletmişti. M.M.U. de planlanan bu tarih-i umuminin lüzumunu kabul ederek padişaha arzetmiş ve daha sonra padişahın da kabul etmesiyle faaliyetlerin başlaması hususunda irade-i seniyye sadır olmuştu¹⁵⁷. Bu umumi tarihin yazılması hususunda encümenin M.M.U. ye göndermiş olduğu raporda özetle şu hususlar üzerinde durulmaktadır;¹⁵⁸

¹⁵⁶ BOA. İ.DH: 16459

¹⁵⁷ BOA. İ.DH: 16459

¹⁵⁸ BOA. İ.DH: 16459 (ED mazbatası)

1- Tarih ilmî devlet ve millet hayatında çok önemli bir yere sahiptir. Fakat buna hakkıyla vâkıf olabilmek için pek çok tarih kitabını mütalaa etmek gerekir. Bunun için de ömürler yetmez.

Eğer ki, mazideki devlet ve milletlerin genel durumlarını, birbirleriyle olan cüz’i ve külli münasebetlerini, ne suretle kudret ve kuvvet kazandıklarını ve sonra hangi sebeplerden dolayı harabiyete yüz tuttuklarını özet mahiyetinde bildirmek için telif olunmuş olan umumi tarih kitaplarından birisini “ashab-ı basiret”ten bir şahıs mütalaa etse bu onun için kafidir -ki zaten bizdeki umumi tarih kitapları Arapçadır. Arap müellifleri bu mevzuya önem vererek, geçmiş ümmetlerin ve devletlerin ahvalini ve meydana gelen olayların hakiki sebeplerini layık-ı vechile tahkik ve tetkik ederek tarih ilmînde ilerlemişler ve belki de bu sebebe binaen bütün milletlere galebe etmişlerdir. Daha sonra araplardan bu ilimle uğraşanlar azalınca son çağın tarihi olayları yazılamamış ve buraca meçhul kalmıştır. Yazılmış olan kitaplar Türkçeye tercüme edilmeyince halk bu ilimden gerektiği şekilde istifade edememektedir.

2. Eğer ki batı dillerinden birinden bir umumi tarih tercüme edilse kifayet eder gibi zannolunsa da, onlarda da Asya ve Afrika’nın eski durumlarına ait bilgiler noksandır. Zaten aranılan malumatın ekserisi Avrupaya münteşir olan fûnun ve maarifin asıl ve esası ve bizim de hem dilimizin hem de dinimizin kaynağı olan Arapçada mevcuttur. Batılı dillerde yazılmış olan eserlere ihtiyacımız; sadece son çağ (kurun-ı ahire)ın tarihi olaylarını tashih etmek içindir. Bunun için de bütün batılı eserlere müracaat etmek uygun olmayacağından iki tarafın malumatı birleştirilerek sonradan gelecek nesillere değerli bir hediye olmak üzere “Türkçe bir Tarih-i umumi” tertip ve telif olunması münasip görülmüştür.

3. Yazılacak eser hakkında da şu hususlar ifade edilmüştür; Arap ve batı dillerinde yazılan tarih kitapları bir araya getirilecek ve her millet ve devletin her devreye ait ibretli durumlarını, vakaların sebepleri ve vesilelerini şamil bir umumi tarih yazılması, padişahın yapmış olduğu hayırlı eserlere bu da güzel bir ilave olacaktır.

Yazılacak bu eser şimdiye kadar yazılmış bütün tarih kitaplarından üstün ve “bergüzide-i tesanif-i asar” denmeye layık bir güzel eser olacaktır. Bu büyük işin

altından tek kişinin kalkmasına imkan olmadığından, cereyan eden müzakerelerin neticesi olmak üzere azadan bir kısmının buna namzed ve tayin kılınması kararlaştırılmıştır. Fakat ekteki listede gösterilen Enis Efendi ile Aleko E. Daniş azalarından olmamakla beraber kendilerinin bu işte fazlasıyla yardımları olacağından Encümenin harici azalıklarına tayinleri uygun görülmüştür.

Yazılacak tarih üç kısma ayrılacak ve bunun için de -ekte sunulan isimlerden- her bir kısım için azadan ayrı ayrı şahıslar tayin olunacaktır.

Heyette bulunan şahıslar bu büyük eseri vücuda getirinceye kadar elbette pek çok kitaplara ihtiyaç duyacaklardır. Onun için herbirinin bütün tarih kitaplarını edinmesi ve çoğu da memur sınıfından olduklarından kütüphane kütüphane dolaşarak icab eden kitaplara müracaat etmeleri zor olacaktır. Bu sebeple icab ettikçe herbirisi müracaat edebilmek üzere her çeşit tarih kitabının birer nüshası kütüphanelerden alınarak muvakkaten Darü'l Maarif'e konulması uygun görülmüştür.

Heyette Bulunan Şahıslar ve Yazacakları Kısımlar:

I. Kısım; İlk Çağlardan Hz. Musa (a.s.)'a Kadar.

1. Semahetlü Molla Efendi Hazretleri (Bu zatın başkanlığı altında komisyon çalışacaktır).

2. Ferik Saadetlü İbrahim Paşa Hazretleri.

3. İstanbul Payelülerinden Faziletlü Hüsam Efendi.

4. Mevaliden İlyas Efendi.

5. Müderrisden Ahmed Cevdet Efendi.

6. Tercüme Odası Memurlarından Mösyö Sahak.

7. Encümen-i Daniş harici azalığına tayin edilen Enis Efendi.

II. Kısım: Hz. Musa (a.s.)'dan Peygamberimiz Hz. Muhammed (sav) zamanına kadar.

1. Saadetlü Recai Efendi.

2. Kemal Efendi.

3. Subhi Beyefendi.

4. Müneccimbaşı Osman Efendi.

5. Ali Fethi Efendi.

6. Redhouse.

7. İstefenaki.

8. E. Daniş harici azalığı ile Takvimhane'de görevli Aleko.

III. Kısım: Üçüncü kısım iki bölüme ayrılmıştır:

Birinci Bölüm: Peygamberimiz (sav)'in Hicretlerinden Osmanlının zuhuruna kadar;

1. Ferik Saadetlü Derviş Paşa Hazretleri.

2. Saadetlü Ahmet Vefik Efendi.

3. Miralay Nureddin Bey.

4. Müderrisinden Ahmet Hilmî Efendi.

5. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Hocalarından Bogos.

İkinci Bölüm: Osmanlının zuhurundan günümüze kadar;

1. Saadetlü Hayrullah Efendi Hazretleri.

2. Şam Mollası Aziz Efendi.

G. ENCÜMEN BİR AKADEMİ MİDİR?

Encümen-i Daniş üzerinde yapılan çalışmalarda üzerinde en fazla durulan mevzulardan biri de Encümen-i Daniş'in bir Akademi olup olmadığı konusudur. Bu bölümde isimlerini zikretmeye çalıştığımız bütün çalışmalar, Encümen'in bir İlim Akademisi olduğunu veya doğrudan Fransız Akademisi (Académie Française)'nden mühlhem olarak kurulduğunu kaynak göstermeden ifade etmişlerdir. Zannediyoruz encümenin bir akademi olarak tavsif edilmesindeki en büyük sebeplerden biri Cevdet Paşa'nın; "Meclis-i umumiler de pek tatlı musahabetler olunarak mühim işler müzakere olunurdu ve en mühim işlerden biri Paris'in Akademi nam meclisi tarzında bir Cemiyet-i İlmiye teşkili idi. Buna dair cereyan eden müzakeratın neticesinde aza-yı dahiliyesi kırk ve a'zayı hariciyesi gayr-ı mahdud ve her ay başında birgün münakid olmak üzere mukaddema Meclis-i Muvakkat'te dahi tasavvur olunduğu gibi Encümen-i Daniş namıyla bir cemiyet-i ilmîye teşkiline karar verildi."¹⁵⁹ ifadeleridir. Görebildiğimiz kadarıyla araştırmacılardan sadece Prof. Ekmeleddin İhsanoğlu Encümen'in bir akademi olmayıp ilmî bir cemiyet olduğu hususunda ısrar etmektedir. Aynı zamanda Fransız Akademisi'ne benzetilmesinde de devlet tarafından kurulmasının

¹⁵⁹ Cevdet, **Tezakir** (40), s. 46-47.

haricinde bir benzeme olmadığını ve bunun haricindeki bir benzetmenin “değerlendirme zorlaması” olacağını ifade etmektedir¹⁶⁰. Prof. Kenan Akyüz de; birkaç benzerlik haricinde ED’le Fransız Akademisi arasındaki benzerliğin bazı “formel” ve “seremoniel” benzerliklerden ibaret olduğunu kaydeder¹⁶¹.

Resmi belgelerde, encümenin Fransız Akademisi’nden mülhem olduğu veya onun benzeri olarak kurulduğu şeklinde bir ifadeye rastlamıyoruz. Yalnız şuna dikkat etmek gerekir ki, encümenin veya herhangi bir akademi müessesinin illede Fransız Akademisi’ne tıpa tıp benzemesi o müessesenin akademi olarak vasıflandırılması için bir gerekçe olamaz; Encümen-i Daniş Fransız Akademisi’nin benzeridir fakat aynısı değildir. Bunda da siyasî ve kültürel mülahazaların rol oynamasını gayet normal karşılamalıdır. Cemil Meriç’te; “Osmanlıda Akademi yok mu? Her yalı, her konak, her tekke, her tarikat bir akademi idi. Ama 1851’de Reşid Paşa’nın arzusu ile Encümen-i Daniş tesis edildi (...) Fransız Akademisi’nin taklidi.”¹⁶² ifadeleriyle Encümen-i Daniş’in bir akademi olduğu yönündeki bizim görüşümüzle ayniyet göstermektedir. Cevdet Paşa’nın da söylediği gibi, Fransız Akademisi “tarzında” bir cemiyetin kurulması düşüncesinden yola çıkılarak bir akademi anlayışıyla Encümen-i Daniş kurulmuştur.

Bütün bu görüşlerden sonra Fransız Akademisi ile Encümen-i Daniş arasındaki bazı benzer ve farklı yönleri dikkat çekmek istiyoruz;

1. Her ikisi de devlet desteğiyle kurulmuş.
2. Fransız Akademisi belirli aralıklarla dahi olsa günümüze kadar gelmiş; ED kısa bir müddet ayakta kalabilmiş.
3. Fransız Akademisi azalarının eser sahibi olmaları gerekir. ED üyelerinin ise; bir bilim dalında söz sahibi olması, yahut bir lisan bilmesi veya (dahili üyeler için) Türkçe bir kitap yazacak kadar Türkçeye vâkıf olması gerekir.
4. Fransız Akademisi’ne üye olabilmek için başkan ve sekretere bir mektup yazmak ve üyeleri de teker teker ziyaret etmek gerekir. ED’in ilk başkan ve

¹⁶⁰ İhsanoğlu, “Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniyenin Kuruluş ve Faaliyetleri”, **OİMC**, s. 217.

¹⁶¹ Akyüz, **a.g.e.**, s. 29.

¹⁶² Cemil Meriç, **Sosyoloji Notları ve Konferanslar**, İstanbul 1993, s. 329.

3. Bütün iyi niyet ve teşebbüslere rağmen çağdaş bilim anlayışının memlekete girmemiş olması¹⁶⁶.

4. Üyelerin belirli bir amaç uğruna birlikte çalışacak yaratılıştaki ve bu tip eğitim almış kişiler olmamaları¹⁶⁷.

5. Üyeleri arasında fevkalade mühim özellikleri bulunan encümende böyle bir kuruluş için gerekli olan bilim adamı olma şartına tamamıyla uyulmamıştır. Başta sadrazam olmak üzere birçok sivil, asker, devlet ve siyaset adamları da encüme üye yapılmıştır. Hatta bu tip üyeler çoğunluk sağlamalarıyla dikkat çekmektedir. Üyelerden bir çoğunun meşguliyeti dolayısıyla maarif işlerine vakit ayırmaya müsait olmaması encümenin çalışmalarını aksatmıştır. Asil üyelerin seçim şartlarında vükela arasında görüş ayrılığı çıkmıştı. Vükeladan bazı kimselerin asil aza olarak encüme şeref vermek üzere telif ve tercüme yapma gücünü taşıması, bazılarının göre de fiilen sadece telif ve tercüme ile meşgul olacak şahıslardan seçilmiş olması görüşüydü. Tabii birinci görüş galip çıkarak ilim adamlarının dışında da insanlar alınmıştı. Ali Paşa ilim adamlarının dışındakilerin alınmamasını istiyordu. Bu sebeple “Biz bu işin içine girmeyelim! Ahengi bozarız!”¹⁶⁸ diyordu. Encümenin kuruluşundaki gayesini gerçekleştirememesinin sebebi Cevdet Paşa’ya göre üyelerinin bir çoğunun hatır için alınmış olmasından kaynaklanıyordu¹⁶⁹. Prestij kazanmak için yapılan seçime şahsiyetçilikte karıştığından ehliyet sahibi olmayanlar da kararlara karıştı. Bu şekil bir davranış encümenin temelini sağlam esaslara oturtulmasına engel olmuş ve daha önce Ali Paşa’nın bu hususta söyledikleri doğru çıkmıştır¹⁷⁰.

6. 1859 yılında devleti ve halkı zor durumda düşüren Kuleli Vakasının meydana gelmesi¹⁷¹.

¹⁶⁵ K. Akyüz, *a.g.e.*, s. 28.

¹⁶⁶ Shaw, *a.g.e.*, s. 146; K. Akyüz, *a.g.e.*, s. 28.

¹⁶⁷ M. Şakir Ülkütaşır, “Encümen-i Daniş”, *Aylık Ansiklopedi*, s. 114; M. Ş. Ülkütaşır, “Encümen-i Daniş (İlk Türk Akademisi)”, *Akademi Dergisi*, sayı 6, 15 Temmuz 1946, s. 19; A. S. Levend, *a.g.m.*, s. 650.

¹⁶⁸ F. Aliye, *a.g.e.*, 86; *Tezakir* (40), s. 53.

¹⁶⁹ *Tezakir* (1-12), s. 13.

¹⁷⁰ A. S. Levend, *a.g.m.*, s. 650; İ. O., “Encümen-i Daniş”, *Türk Ansiklopedisi*, c. 15, 1968, s. 191; *Tezakir* (40), s. 52-53; F. Aliye, *a.g.e.*, s. 86; Ülkütaşır, *a.g.md.*, s. 114; M. Şakir Ülkütaşır, “Encümen-i Daniş”, *Akademi Dergisi*, 1946, sayı 6, s. 19, Chambers, *a.g.m.*, 1287; Danişmend, *a.g.e.*, s. 139.

¹⁷¹ K. Akyüz, *a.g.e.*, s. 28.

7. Çoğu ilim adamı olmayan üyelerin toplantılara devam etmemesi. Zaten üyelerin büyük bir kısmı devlet adamı ve üst düzey bürokratlar olduğundan. Bunların devamsızlık edecekleri de tahmin edilebilir¹⁷².

8. Devlet ve millet hayatı için fevkalade bir öneme haiz bu ilmî kuruluşun normal işlem ve yazışmaların yürütülmesi için zaruri iki sekreter kadrosunun bile esirgenmiş olması. “Bu durumda, kurucusu olan M.M.U. yi bile bu kuruluşun çalışma imkanları ve geleceği hakkında pek iyimser saymaya imkan kalmıyor. Çünkü büyük bir masrafa yol açmayacağı aşikar olan bu kadro kısıntısının sadece (tasarruf maksadı) ile yapıldığını düşünmek güçtür.”¹⁷³

9. Devrin menfi hususiyetlerinden olan sadaret ve kabine değişikliklerinin encümeni geri planda kalmaya itmesi Ali Paşa ile Reşid Paşa ve diğer devlet ricalinin aralarındaki zıddiyetten dolayı encümenin layık olduğu ilgiyi bulamaması diğer bir faktördür. Reşid Paşa ED’e çok ehemmiyet veriyordu. Onun sadareten 1852’de ayrılışından sonra encümen rağbetini kaybetmiştir¹⁷⁴. F. Aliye Hanım Reşid Paşa için “Bu gayretli adam iki de bir görevinden alındığından başladığı bir işi ancak yeniden göreve getirildiğinde tamamlayabiliyordu.”¹⁷⁵ demektedir.

10. Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye’nin Kuruluşu: ED’in fazla yaşamamasında ondan farklı görüşlerle ortaya çıkarak o devirde popüler bir mevkiye oturan Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye gösteriliyorsa¹⁷⁶ da bunun isabetli bir görüş olduğu kanaatinde değiliz. Çünkü 1851 yılında padişahın da katıldığı şaşaalı bir törenle açılan Encümen, Tanpınar’ın ifadesine göre; Reşid Paşa’nın 1852 yılında sadareten ayrılmasından sonra rağbetini kaybetmişti. Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye ise 1861 yılında kurulmuştur. Onun için faaliyetlerinin hangi tarihte sona erdiğini tam olarak bilemediğimiz encümenin¹⁷⁷ fazla yaşamamasında Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye’nin pek bir etkisinin olması mümkün görünmemektedir.

¹⁷² K. Akyüz, a.g.e., s. 28-29.

¹⁷³ K. Akyüz, a.g.e., s. 28.

¹⁷⁴ Tanpınar, a.g.e., s. 144; Tezakir (1-12), s. 13; F. Aliye, a.g.e., s. 95.

¹⁷⁵ F. Aliye, a.g.e., s. 95.

¹⁷⁶ Berkes, a.g.e., s. 232.

¹⁷⁷ Ülkütaşır; 1861 yılına kadar devlet salnamelerinde, kapatılışına dair elde mevcut bir belge olmayan ED’in adı ve teşkilatı yazılırken bu yıldan sonra görülmediğini ifade etmektedir. Akademi, s. 19.

11. Avrupada Üniversitenin dışında akademi yada bilim cemiyetlerinin yapmış oldukları bir bilimsel üretimi denetlemenin ve geliştirmenin ve bunları besleyebilecek bir bilimsel temelin bulunması. Osmanlı Devletinin ise böyle bir yapıya sahip olmaması¹⁷⁸.

12. Encümenin akademik hürriyetten mahrum oluşu. Öncelikle encümen M.M.U. ye sıkı bir şekilde bağlı, hür değil. M.M.U. nin encümen üzerinde sıkı bir kontrolü var. Encümenin almış olduğu bütün kararlar sadece teklif mahiyetinde olup bu kararlar M.M.U.nin onayına sunuldu. Encümende yapılan müzakerelerin zabıtları bile aynı yere gönderilmekte ve başkanları da aynı meclis üyeleri arasından seçilmektedir¹⁷⁹. Mesela bir eser yayınlanacağı zaman önce M.M.U.nin onayına sunulacak burada kabul edildikten sonra padişahın onayına takdim edilecektir. Eğer burada da uygun görülürse yayınlanması için irade sadır olacaktır.

13. Yukarıdaki beşinci maddeye atfen son olarak ta; insanların asli vazifelerini hakkıyla eda edemedikleri, çok çetrefilli geçen bu dönemde ED azalığının bu insanlara bir ek görev, bir şeref payesi olarak verilmesinde de, encümen üyelerinin vazifelerini yerine getiremeyecekleri beklentisi ve bunun sonucunda da çalışmalarının başarısız olmasına kaçınılmazlığının etkili olduğunu söylememiz mümkündür.

Encümenin kaldırılmasına dair elde resmi bir belge yoktur. 1862 yılından sonra Devlet Salnamelerinde isminin yer almaması ve bir daha encümenden söz edilmemesi onun kendiliğinden ortadan kalktığını göstermektedir.

2. Etkileri:

Yukarıda saymaya çalıştığımız maddeler çerçevesinde, bünyesinde dahili ve harici dünyaca meşhur ilim adamları bulundurmasına rağmen amaçlanan seviyede başarılı olduğunu söyleyemeyeceğimiz ED'in etkileri hakkında şu hususlar ifade edilebilir:

1. Tanzimat döneminde yerleşen eğitimdeki ikiliğe karşı, bütün maarif alanını birleştirme ve ilmî araştırma zihniyetinin memlekete sokulma gereğini ortaya koyan ED; “herşeyden önce, maarif alanında şekli yeniliklerin yanında,

¹⁷⁸ Tekeli-İlkin, a.g.e., s. 73.

¹⁷⁹ K. Akyüz, a.g.e., s. 30.

II. BÖLÜM

OSMANLI MAARİF-İ UMUMİYE NEZARETİ'NE BAĞLI TELİF VE TERCÜME MÜESSESELERİ

I - 1865 - TERCÜME CEMİYETİ

A - KURULUŞU:

Bir görevi de tercüme olan Encümen-i Daniş'in 1862 yılından sonra işlemini kaybettiğine hükmederek benzer konularda hissedilen ihtiyaçları gidermek üzere Maarif Nezareti'ne bağlı bir Tercüme Cemiyeti kurma düşüncesi hasıl olmuştu. Bu sebeple Ahmet Kemal Paşa (1808-1888)'nın nazırlığı zamanında, 1865(1282) yılında Maarif Nezareti'ne bağlı bir Tercüme Cemiyeti kurulmuştur¹⁸². Cemiyet'in kuruluşu resmi olarak şu şekilde ilan edilmiştir;¹⁸³

“Bu defa Maarif-i Umumiye Nezareti Celilesi idaresi tahtında olarak teşkiline emr-i ferman maarif nişan hazret-i padişahi şâyân buyrulmuş olan Tercüme Cemiyeti'nden maksat; Menâfi-i mülk-i milleti mucib olarak elsine-i ecnebiyede tedvin olunmuş olan asar-ı ilmîyeyi ve telâhuk-ı efkârı ashâb-ı tecârüb ve hüner ile an be an nihâde-i destgâhı tabâat ve intişar olmakta bulunan kütüb ve resâil-i cedideyi lisanımıza nakletmek ve bundan başka elsine-i saireden lisan-ı azbü'l-beyan-i Türkîye nakl ve tercüme olunup kütüb ve resaili mütercimeye imrar-ı inzar dikkatle ashâbı hakkında bidiriğ buyrulacak mükâfat-ı seniyyeyi tahdid eylemektir. Cemiyet-i mezkûreye müsellemler olan malumatları cihetiyle ba irade-i seniyye Bab-ı Ali mütercim-i evveli İzzetlü Münif Efendi reis, ve İhya Bey¹⁸⁴ ve Pertev Efendi musahhîh nasb ve tayin buyrulduğu misillü erbab-ı maarif ve malumattan... dahi cemiyet-i mezkûreye âzâ ve ketebe nasb ve tayin kılınmıştır.”

¹⁸² Maarif-i Umumiye Salnamesi'nde Cemiyet'in kuruluşu;”1283 tarihinde mekâtib ve umum için fûnun/ı nafiya müteallik iktiza eden kütüb ve resailin tercümesi zımında bir Telif ve Tercüme Dairesi teşkil kılınmıştır.” şeklinde verilmektedir. bkz. M.U.Salnamesi (2),s.27

¹⁸³ TV., 8 Temmuz 1282, No.809,s.1; Mahmut Cevat, a.g.e., s.91; İsmail Doğan bu tarihi TV'e bakmadan başka eserlerden almış olacak ki, 21 Muharrem/3 Haziran 1282, No: 804 olarak vermektedir. bkz. İsmail Doğan, **Tanzimatın İki Ucu: Münif Paşa ve Ali Suavi**, İstanbul 1991, s. 170.

¹⁸⁴ Bu zatın ismi çeşitli yerlerde farklı olarak geçmektedir; Maarif Nezareti'nce hazırlanan esami pusulası (İ.M.Vala: 23733, M. Vala, Maarif-3), TV (8 Temmuz 1282, No:809, s.1) ve Mahmut Cevat (a.g.e., s. 91)'de (أحيا) şeklinde geçmekte; H. Z. Ülken (**Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**) ve İsmail Doğan (**Tanzimat'ın İki Ucu**, s. 171)'de ise (Yahya Bey) olarak geçmektedir. Ancak, Takvim-i Vekayi, Esami Pusulası esas olarak alınarak bu şahsın adının İhya veya Ahya bey olarak düzeltilmesi gerekir.

1865 yılında kurulan Telif ve Tercüme Cemiyeti'nin faaliyet sahası ile ilgili olarak farklı fikirler ifade ediliyorsa da;¹⁸⁵ Maarif Nezareti'nin sadarete sunduğu raporlarda ki;¹⁸⁶ “gerek mekâtib ve gerek umum ahali için iktiza eden kitap ve haritalar tercüme ve telifiyle iştigal etmek üzere”; ibaresi ile Telif ve Tercüme Cemiyeti Nizamnamesindeki;¹⁸⁷ “Umum halk ve bi'l-husus mekâtib şakirdanı için her türlü fûnun ve maarife dair elsine-i saireden Türkçeye kütüb ve resail ve harita tercüme ve telifiyle iştigal etmek üzere Maarif Nezareti celilesi taht-ı idaresinde olarak bir tercüme Cemiyeti teşkil olunacaktır.”¹⁸⁸ ifadesi gözönüne alındığında, Cemiyet'in, okul işlerinden ayrı olarak faaliyet gösterdiğini söylemek biraz zor olsa gerektir.

Meclis-i Maarif ve Meclis-i Vala Raporları'nın Muhteviyatı;

1865 yılında Tercüme Cemiyeti'nin kurulmasında önemli iki belge vardır. Bunlardan biri Meclis-i Maarif tarafından hazırlanıp bakanlıkça Sadarete gönderilen (Sadaret bu vesikayı görüşlerini almak üzere Meclis-i Vala'ya göndermiştir.) diğeri de Meclis-i Vala tarafından kaleme alınan rapordur. Cemiyet'le ilgili hususlara geçmeden evvel bu iki raporu maddeler halinde değerlendirmek istiyoruz;

1 - Meclis-i Maarif'in Raporu;

1. Padişah bütün teb'asının eğitim ve terakkisi yolunda öteden beri maddi ve manevi planda bol bol ihsanlarda bulunmaktadır.

¹⁸⁵ Bu mevzuda iki örnek vermek istiyoruz; 1 - “Encümen-i Daniş'in okul kitapları dışındaki kitap işleriyle 1865'te kurulmuş olan Telif ve Tercüme Cemiyeti görevlendirildi. Buna rağmen, ders kitapları dışındaki kitapların telif ve tercüme işleri de Daire-i İlmiye'nin esas ödevleri arasında yer almıştı.” H. Ali Koçer, **a.g.e.**, s. 190; 2 - “1865'te Maarif'e bağlı bir Telif ve Tercüme Cemiyeti kuruldu. Bu cemiyetin ED yerine kurulduğu akla gelebilir. Fakat aslında bu cemiyet halka mahsus kitaplar yazmak üzere kurulmuştu. Bu yayınların okul kitaplarıyla ilgisi yoktu.” H. Z. Ülken, **a.g.e.**, s. 56. Yazarlar bu hükümleri verirken kaynak kullanmamışlardır.

¹⁸⁶ BOA. İ. M. Vala: 23733, Maarif - 2.

¹⁸⁷ Araştırmalarımız esnasında 1865 yılında kurulan bu Tercüme Cemiyeti'nin yayınlanmış resmi nizamnamesini bulamadık. Ayrıca yayınlandı mı onu da bilmiyoruz. Aşağıda yazılmış olan hususları Meclis-i Maarif tarafından kaleme alınan ve M. Vala tarafından da düzeltilen nizamname müsveddesinden faydalanarak yazmak mecburiyetinde kaldık. Şayet (yayınlandıysa) bu nizamname elimize geçerse yanlışlarımızı düzeltmeye imkan bulabileceğiz. Ayrıca bkz. BOA. İ. M. Vala: 23733, Maarif - 5.

¹⁸⁸ Tercüme Cemiyeti Nizamnamesi (TCN) Madde (m).1.

2. Avrupalıların birçok senelerden beri çok sıkı çalışmak suretiyle çoğu ilimleri bir kat daha geliştirip ilerleterek eskilerin ulaşamadığı bir dereceye yükselttikleri herkesçe kabul edilen bir görüştür.

Bu yeni ilimler tabiatıyla kendi lisanları üzere yazılmış olduğundan onlar için bu ilimleri öğrenmek çok kolaydır. Fakat bunların tahsili mutlaka Fransızca veya diğer bir batılı dili öğrenmeyi gerektirir. Bu ise çok zordur. Zaten usul-i din ve lisanımız gereğince Arapça ve Farsçayı öğrenmeye mecbur olduğundan bunlardan başka bir de Avrupa dillerinden birini öğrenmek mecburiyeti vardır. İlmi tahsilden önce yazıldığı dili öğrenmek için vakit sarfetmenin üzücü ve zararlı bir durum olduğu aşikardır.

3. Yukarıda zikredilen hususlara binaen şu noktalar mühimdir;

a - Zikrolunan bu büyük zahmetlerden dolayı bütün halk özellikle Müslüman kesim zamanın gerektirdiği ilimler ve maariften nasibini alamamaktadır.

b - Azınlık ve yabancı okullarda devlet lisanına gereği gibi ehemmiyet verilmeyerek mecburi olarak Avrupa dillerinin öğretilme politik yönden de kötü tesirler oluşturacaktır.

c - Bu halin devamı halinde, yani ilimlerin tahsili ve maarif hususunda yalnız Avrupa dillerine müracaat etme mecburiyeti olursa o zaman Osmanlıca (Lisan-ı Osmani) nın ilmî terimler (Islahat-ı İlmiye) yönünden hiçbir zaman gerekli gelişmeyi göstermesi, hatta şimdiki halde bile kalabilmesi mümkün değildir.

4. Esas servet ve iktidar olan faydalı, ilimler ve maarifin halk arasında yayılmasıyla zikredilen mahzurların giderilmesi imkansız da değildir, islâm dünyasında emsalsiz de. Misal olarak arzedilecek olursa; Abbasiler, bazı Osmanlı sultanları devrinde ve Mısır Valisi rahmetli Mehmet Ali Paşa zamanlarında Yunan, Latin, v.s. batı dillerinden pek çok faydalı eserin Arapça ve Türkçeye tercümesine fazlasıyla çalışılması, günümüzde bunların ne kadar faydalı bir iş olduğunu göstermiştir. Bu arada yeni eserler ortaya çıkmakta ise de günün ihtiyaçlarını karşılayacak derecede olmadıklarından;

5. “Şu emr-i mühimmin bir suret-i muntazamada hüsn-i husuli zımında ulum-ı cedideye dair gerek mekâtib ve gerek umum ahali için iktiza eden kitap ve

haritalardan tercüme ve telifiyle iştilal etmek üzere Maarif Nezareti taht-ı idaresinde bir cemiyet-i mahsusa teşkil ve hariçten dahi bu babda muavenet edenlerin bir suretle taltif ve tatyib buyrulması nezd-i çakeride münasib mütalaa olunmuş” ve mezkur cemiyetin nasıl teşekkül edeceği ve nasıl faaliyette bulunacağına dair bir nizamname müsveddesi kaleme alınarak sadarete sunulmuştur.

Maarif Nezareti Cemiyet reisine 2000, musahhihlere de 1000'er kuruş maaş verilmesini, Tercüme Cemiyeti için de senelik 100.000 kuruşun ayrılmasını ekte gönderdiği nizamname müsveddesinde açıklamıştır.

2 - Meclis-i Maarif Raporu ve Hazırladığı Tercüme Cemiyeti Nizamnamesi Üzerinde Meclis-i Vala'nın Yaptığı Değişiklikler:

Meclis-i Vala genelde M. Maarif'in görüşlerini kabul etmekle beraber, raporlar üzerinde bazı çıkarma ve eklemelerde bulunmuştur.

1. Meclis-i Maarif, raporunda halkın müstefid olabilmesi için tarihte yapılan tercüme faaliyetlerinden örnekler verirken, Abbasiler'den, bazı Osmanlı sultanlarından ve Mısırlı Mehmet Ali Paşa'nın faaliyetlerinden bahsetmiştir. Meclis-i Vala raporunda ise Mehmet Ali Paşa'nın ismi bu örnekler arasından çıkarılmıştır.

2. Meclis-i Maarif'in ekte hazırladığı nizamname 18 maddeden mürekkepti. Meclis-i Vala; “imtiyazlı olarak kitap tercüme ve telifiyle tab ve neşretmek isteyenler için” bir madde daha eklemiş ve nizamname 19 madde olmuştur.

3. Meclis-i Maarif tarafından hazırlanan nizamnamede, Nafia tahsisatından Cemiyet reisine 2000, musahhihlere 1000'er kuruş maaş, mütercim ve müelliflere icab ettikçe Meclis-i Maarif vasıtasıyla verilmek üzere senelik 100.000 kuruş verileceği açıkça beyan edilmmişti. Fakat, nizamname içerisinde miktar beyan etmek usule aykırı olacağından, M. Vala oraları “muvazzaf” ve “miktar-ı muayyen” gibi ifadelerle değiştirmiştir.

B - KURULUŞ GAYESİ:

1. Milletın menfaati icabı olarak umum halk ve bilhassa okullar için yabancı dillerde yazılmış her türlü “fünun ve maarife” ait ilmî eserleri tercüme etmek. Bu suretle basım işlerinin günden güne ilerlediği memleketde, yabancı ilim

adamlarının durmadan geliştirmiş oldukları fikirler çerçevesinde yazılan bu yeni kitap ve dergileri dilimize kazandırarak, bu fikirlerin ülkemize girişini sağlamak.

2. Yabancı dillerden Türkçeye tercüme edilen, mevzusu itibariyle (iyi tercüme edilip-edilmediğine bakmak, faydalı veya zararlı olduğunu tesbit etmek vs.) Meclis-i Maarif'e havale olunan eserleri kontrol ederek müelliflerine verilecek ücretlerin miktarını tayin etmek¹⁸⁹

3. Bir üçüncü ve son derece önemli olarak ta yukarıda arzedildiği üzere, Türkçeyi; "İstilahat-ı ilmîyyece zamanın muhtaç olduğu dereceye îsal etmek."¹⁹⁰ olduğunu söyleyebiliriz.

C - ÜYELERİN SAYILARI, VASIFLARI VE VAZİFELERİ:

1. Üyelerin Sayıları:¹⁹¹

Tercüme Cemiyeti'nin üyeleri, bir reis, iki musahhih ve üç katip olmak üzere toplam 18 kişidir.

Bu üyeler şunlardır:

1. Reis; Bab-ı Ali mütercim-i evveli izzetli Münif Efendi¹⁹².
2. Musahhih; İhya Efendi¹⁹³.
3. Musahhih; Pertev Efendi¹⁹⁴.
4. Postahane-i Amire Nazırı Saadetlü Kadri Bey¹⁹⁵.

¹⁸⁹ Tercüme Cemiyeti Nizamnamesi (TCN) madde 1; TV. 8 Temmuz 1287, No: 809, s. 1; Mahmut Cevat, a.g.e., s. 91-94; Ayrıca bkz. Nevzat Ayas, **TC. Milli Eğitimi, Kuruluşlar ve Tarihçeler**, Ankara 1948 s. 497, 571; Tekeli, a.g.e., s. 75.

¹⁹⁰ BOA. İ. M. Vala: 23733, M. Maarif'ten Meclis'i Vala'ya, Meclis'i Vala'dan padişaha sunulan belgeler.

¹⁹¹ Ahmed Lutfi Tarihi, c. 10, (Yay. Haz.) Münir Aktepe, Ankara 1988, s. 141; Mahmut Cevat, a.g.e. 91-94; TV. 8 Temmuz 1287, No: 809, s. 1, TTN. M. 2'de "işbu cemiyet şimdilik bir reis ile 8 azadan mürekkep ve bunların 6'sı mütercim ve ikisi musahhih olacaktır." şeklindedir.

¹⁹² Geniş bilgi için bkz. Doğan a.g.e.; Koçer, a.g.e., s. 149-151.

¹⁹³ (?).

¹⁹⁴ Erzurumi Demirfenni Efendi-zâde 1825'te doğan Ethem Pertev Paşa'dır. İstanbul'a gelip Mektubi-i Sadaret Kalemi'ne girmiş, Fransızca tahsil etmiş, taşra memuriyetlerinde bulunarak Divan-ı muhasebata aza ve sonra Mir-i Miranlıkla bazı vilayetlere mutasarrıf olmuştur. Kasım 1868'de Rüşumat Meclisi Reisi, Eylül 1869'da Hariciye Mektupçusu, 1871 ortalarında Bâlâ rütbesiyle serasker müsteşarı, yine Eylül 1871'de Rumeli Beylerbeyliği Payesiyle Kastamonu Valisi olmuş ve burada 6 Ocak 1873 yılında vefat etmiştir.

¹⁹⁵ Kamus mütercimi Asım Efendi'nin yeğeni İshak Paşa'nın oğludur. Tercüme kalemine girmesiyle 1864'te Ticaret-i Bahriye Reisi, 1865 Martında Posta Nazırı, 1865 Ekim/Kasım'ında Meclis-i Hazain Başkâtibi olmuştur. Daha sonra Meclis-i Vala Kavanini Başkâtibi Meclis-i İdare-i Bahriye Reisi, Şura-yı Devlet Azası, Altıncı Daire-i Belediye Reisi, Nafia Müsteşar, ilaveten Meclis-i Nafia reisi, Şehremini, Nafia Nazırı, Bahriye Müsteşarı ve Şehreminliği yapmıştır. 5 Şubat 1877'de vezaretle Şura-yı Devlet Reisi, Ocak 1878'de Sivas, müteakiben Bağdat valisi, yine bu yıl içerisinde (4 Aralık 1878) Dahiliye

5. Erkan-ı Harbiye'den Miralay izzetli Mehmet Ali Bey¹⁹⁶ .
6. Esham-ı Umumiye muavini izzetli Ohannes Efendi¹⁹⁷ .
7. Tercüme Odası hulefasından izzetli Macid Bey¹⁹⁸ .
8. İkinci Mahkeme-i Ticaret reisi izzetli Vahan Efendi¹⁹⁹ .
9. Mühendishanede kavimmakam izzetli Nuri Bey.
10. Mekteb-i Harbiye'de mütercim-i kaimmakam izzetli Ömer Bey²⁰⁰ .
11. Matbuat Müdürü rif'atli Ohannes Efendi.
12. Tercüme Odası hulefasından rif'atli Ahmet Hilmî Efendi.
13. Tercüme Odası hulefasından Sadullah Bey²⁰¹ .
14. Tercüme Odası hulefasından Rıfat Bey²⁰² .

Nazırı, Haziran 1880'de Başvekil olup, Eylül 1880'de bu vazifeden ayrılarak müteakiben Edirne Valisi olarak 1885'te orada aniden vefat eden Ayıntabi Kadri Mehmet Paşa'dır.

¹⁹⁶ Prusyalı olup genç iken İstanbul'a gelerek 1846'da Mekteb-i Harbiyeye girip ihtida eden ve okuldan Erkan-ı Harp çıkarak tuğgeneral, ferik ve 1876'da vezir olan, 1877'nin ilk aylarında Tuna Garp Ordusu Başkumandanlığında bulunduktan sonra Sofya, daha sonra Yakova taraflarına memur olup 1877 Eylül/Ekim'in de orada öldürülmek suretiyle vefat eden Mehmet Ali Paşa olması muhtemeldir.

¹⁹⁷ Çamiç Ohannes Efendi'dir. 1866'da bAnkara muhasebecisi olduktan sonra maliye muhasebat müfettişi, esham-ı umumiye emini, İcraat-ı meclis azası Şura-yı Devlet azası olmuştur. 1877 Muharrem (Ocak-Şubat)'inde rütbe-i balalıkla Ticaret Nazırı, aynı sene içerisinde ilaveten Nafia Nazırı Vekili, Aralık 1878'de Nafia Nazırı, on beş gün sonra İslahat-ı Maliye Reisi, 1880'de Divan-ı Muhasebat Reisi olup, 1883 yıllarında vefat etmiştir.

¹⁹⁸ Keçecizâde İzzet Molla merhumun evlatlarından Reşad Efendi'nin oğludur. Askerlik mesleğinde yetişip sonra Tercüme Kalemine girmiş, sonra mütercim, matbuat müdürü, bâlâlıkla mutasarrıf ve bilahare matbuat-ı ecnebiye müdürü, bâlâlıkla altıncı daire müdürü, daha sonra Şura-yı Devlete aza olup, uzun yıllar burada azalık yaptıktan sonra emekli olmuştur.

¹⁹⁹ Bilahare Maarif Nezareti Müsteşar ve Mekteb-i Sultani Müdürü olan Vahan Efendi'dir.

²⁰⁰ Macaristan'lı olup 1832'de doğmuştur. İstanbul'a gelerek ihtida etmek suretiyle Mekteb-i Harbiye'de tahsil ile erkan-ı harp çıkıp, erkan-ı harp reisi ve 1868 Nisan/Mayıs'ında Mekâtib-i Askeriye Nazırı, İkinci Ordu Erkan-ı harp reisi olarak 1870'de vefat eden Ömer Naili Paşa olması muhtemeldir.

²⁰¹ Esad Muhlis Paşazâde olup 1829 tarihinde Erzurum'da doğmuştur. Darülmaarif Mektebinde tahsil gördükten sonra 1856'da Tercüme Kalemi'ne girmiştir. 1865'te Meclis-i Hazain Kalemi Müdürü, 1867'de Mezahib Müdürü, 1868'de Şura-yı Devlet Maarif Dairesi Baş Muavini, 1869 Mayıs/Haziran'da Şurayı Devlet azası, Mayıs 1870'de ilaveten başkâtib, 1871 Eylül/Ekim'inde Divan-ı Hümayun tercümanı, 1873 Mayıs'ında maarif müsteşarı ve bâlâ, 1874 Şubat-Mart'ında ikinci defa tercüman, Mayıs/Haziran'da Amedi ve 3 Temmuz 1874'te Defterhane Nazırı, Aralık 1875'te Temyiz Mahkemesi Reisi, Mart 1876'da Ticaret Nazırı, Haziran ayında Mabeyn-i Hümayun başkâtibi, Ağustos-Eylül ayında vazifeden ayrılarak Filibe'ye giden heyet-i tahkikiye riyasetiyle oraya gitmiş, yine aynı yıl içerisinde (Ekim 1876) Berlin Sefiri, 7 Aralık 1881'de vezir, 1884'te Viyana sefiri olarak 9 Ocak 1892 yılında orada intihar etmek suretiyle vefat edip, naşı trenle İstanbul'a getirilerek II. Mahmut türbesi haziresine defnolunmuştur. Erbab-ı fazl ve kemaldendi. 1869 Maarif Nizamnamesi'nin Şura-yı Devlette tetkik olduğu sırada maarif adına büyük hizmetleri görülmüştür.

²⁰² Tekâüd sandığı nazırı iken 1885 Şubat/Mart'ında vefat eden Kani Mehmet Paşa'nın oğlu Ahmet Rıfat Bey'dir. Bilahare Mısır'a gitmişse de Meclis-i Nüzzar başkâtibi olup Arabi Paşa meselesini müteakip İstanbul'a dönmüş, Konya ve bir müddet sonra Bursa Reji Nazırlığı'na tayin edilmiştir. Rahatsızlığı sebebiyle tebdili hava için İstanbul'a gelerek 29 Nisan 1892 günü vefat etmiştir. Merkez Efendi Dergahı haziresinde babasının yanına defn olunmuştur.

15. Meclis-i Vala mütercimlerinden Aleksandr Efendi²⁰³ .

16. Ketebe; Türlü Kâtib-i evveli Tercüme Odası hulefasından Mehmet Şevki Efendi.

17. Ketebe; Türlü Kâtibi sanisi mektubi-i sadr-i Ali hulefasından Nuri Bey.

18. Ketebe; Fransızca kâtibi Tercüme Odası hulefasından Fardis Efendi.

2. Üyelerin Vasıfları:

a - Reis ve Mütercimler:

Reis ve mütercimlerin Avrupa lisanlarından en az birisine aşina ve bu dillerden tercüme yapabilecek kadar bir kapasiteye sahip olması gerekmektedir.

Burada dikkat edilecek olursa Tercüme Cemiyeti, ED’te olduğu gibi biri doğu dillerine diğeri de batı dillerine vâkıf iki reise sahip değildir. Tercüme Cemiyeti’nin yalnız en az bir Avrupa lisanına sahip bir reisi olması yeterli gözükmemektedir. Bununla da hedefin sadece batıya yönelik olduğu vuzuhîyet kazanıyor.

b - Musahhihler:

Cemiyet içerisinde yazılan eserleri tashih etmekle vazifeli olarak bu şahısların iyi bir Türkçe yazıma sahip olmaları yeterli olursa da, bununla beraber tercüme yapabilecek kadar yabancı dil bilenler tercih olunacaktır²⁰⁴ .

3. Üyelerin Vazifeleri:

a - Reisin vazifeleri:

Reis cemiyet içerisinde gerekli gördüğü takdirde tercüme ve tashih işleriyle uğraşacaktır. Bununla beraber cemiyetin mevzuatlar çerçevesinde iyi idare edilmesine de itina ve dikkat edecektir.

b - Mütercim ve musahhihler:

Mütercimler aşağıdaki şartlar çerçevesinde gerekli görülen kitapları telif ve tercüme edeceklerdir. Musahhihler de bunlardan lazım olanların tashihine memur olacaklardır²⁰⁵ .

²⁰³ İstefanaki Kara Todori Efendi’nin oğlu olup 1 Haziran 1878’de vezir olan Aleksandr Kara Todori Paşa’dır. Hariciyeden yetişmiş, ticaret mahkemesi reisi, sonra hariciye müsteşarı, Nafia Nazırı, Hariciye Nazırı, buradan azledildikten sonra Sisam Beyi, Şuray-ı Devlet azası olmuştur.

²⁰⁴ TCN. M/3.

²⁰⁵ TCN. M/2.

4. Reis, Mütercim ve Musahhihlerin Ücret Durumları:

Bunlardan reis ile musahhihler vazifeli olarak tayin edileceklerdir. Mütercimler ise yapmış oldukları mesai saatine göre ücret alacaklardır²⁰⁶.

D - CEMİYETİN ÇALIŞMA ŞEKLİ VE YAPACAĞI HİZMETLER:

1 - Telif ve Tercüme Edilecek Kitapların Vasıfları ve Belirlenmesi:

Telif ve tercüme edilmesi istenen kitapların ne şekilde olması gerektiği, ilan edildiğinde, imkanlar ölçüsünde tarif edilip açıklanacaktır. Fakat daha fazla bilgi almak isteyenler cemiyete başvuracaklar ve daha sonra da nümune olmak üzere yazmış oldukları eserlerinden bir iki parçasını cemiyete vereceklerdir. Telif ve Tercüme olunacak eserler Cemiyet bünyesinde yapılacak ise, bunlar cemiyet başkanının da hazır olduğu bir toplantıda Meclis-i Maarif tarafından; dışarda tercüme ve telif olunacak eserler ise cemiyet tarafından seçilecektir²⁰⁷.

2 - Telif ve Tercümede Uygulanacak Yol:

(D.1) kısmında da kısaca arzedildiği üzere Cemiyet; doğrudan doğruya Bab-ı Ali'den veyahut Maarif Nezareti'nden tayin edilecek kitapları, ya da kendisi tarafından münasip görülen eserleri -Meclisin de onayını aldıktan sonra- telif ve tercüme edecektir²⁰⁸.

* İsmi belirlenerek tercüme veya telifine karar verilen, ya da ismi belirli olmasa da şartlara uygun kitaplar hangi ilme müteallik ise o sahanın uzmanı bir zata telif veya tercümesi için verilecektir. Yazılacak eser şayet geniş ve birkaç ilim dalını içeriyorsa bu eser de bir kaç parçaya bölünmek suretiyle erbabına havale olunacaktır²⁰⁹.

* Bir kitabı iki veya daha fazla şahıs telif veya tercüme etmek isterse bu şahıslara muvafakat gösterilecektir. Fakat kitapların bitiminde eserler kontrol edilecek ve hangi eser daha iyi yazılmış ise o tercih olunacaktır. Verilecek müküfat ta tamamıyla o şahsa verilecektir²¹⁰.

* Şartlara uygun yazılmayan eserler kabul edilemez ve kararlaştırılan mükafatları dahi verilmeyecektir. Fakat düzeltildiği halde şartlara uygun olcaksa

²⁰⁶ TCN. M/3.

²⁰⁷ TCN. M/9-10.

²⁰⁸ TCN. M/4.

²⁰⁹ TCN. M/6.

²¹⁰ TCN. M/8.

yine kendisi veyahut o sahanın uzmanı bir şahsa düzeltilmek üzere bir süre tayin olunabilecektir. Şayet muharrir tayin edilen bu zaman içerisinde eseri düzeltip getirmezse artık o eserden sarf-ı nazar olacak ve telif veya tercümesi istenen eser bir başka uzman şahsa havale olunacaktır²¹¹.

* Cemiyet tarafından seçilmemiş ve de ilan edilmemiş olduğu halde gerek cemiyet azasından gerekse dışarıdan bir şahsın faydalı bir eseri tercüme veya telif ederek Cemiyete arzemesi ve bunun da tercüme ve telifi lazım gelen kitapların şartlarına uygun olması halinde bu eser tereddüdsüz kabul edilecektir ve bu esere belirlenen ve ilan olunan eserlere kıyasen mükafat verilecektir²¹².

* Tercüme Cemiyeti gerekli olan kitapların telif ve tercümesine kafi olamaz ise o zaman dışarıdaki uzmanlara eserlerin havale edilmesi uygun olacaktır. Bu durum da yine, -belirli süre içinde yazılıp ve teslim edilmek üzere-gazeteler aracılığı ile ilan edilecektir. Eserlerin telif veya tercümesinde gerek Osmanlı vatandaşı gerekse Avrupalı olsun yazan farkı gözetilmeyecek, herkese eşit davranılacaktır. Yalnız bu tip durumlarda müellifler keyfiyeti Cemiyet başkanına bildireceklerdir²¹³.

Tercüme Cemiyeti'nin halka açık faaliyetler gösterecek olması bu çerçevede ED'le aralarında bir paralelliğin olduğu görülmektedir.

3 - Eserlere Verilecek Mükafatlar (Telif Hakları):

* Gerek Cemiyet'te, gerekse dışarıda tercüme veya telif olunacak kitapların mütercim ve müelliflerine verilecek mükafat; a) eserin büyüklüğü ve zorluğuna, b) müellifle yapılan anlaşmaya göre, M. Maarif tarafından (daha öncesinden) takdir edilir.

Bu şekilde gerek Cemiyet'te, gerekse hariçte tercüme ve telif olunacak eserler cemiyetin takdiri üzerine M. Maarif tarafından da tasdik edilirse o şahsa mükafatı takdim edilecektir. Kitap basıldığında da müellif veya mütercimin ismi ve mükafata nasıl nail olduğu kitabın üzerine yazılacaktır²¹⁴.

²¹¹ TCN. M/13.

²¹² TCN. M/18.

²¹³ TCN. M/7.

²¹⁴ TCN. M/11-12.

* Cemiyet tarafından seçilmiş ve de ilan edilmemiş olduğu halde gerek Cemiyet üyelerinden ve gerekse hariçten faydalı bir eser tercüme edenlerden herhangi bir şahıs, kitabı tasdik ve kabul edildikten sonra, mükafat istemeyip te imtiyaz haklarını talep ederse bu tip şahıslara kitabının imtiyaz hakları verilecektir²¹⁵.

* Tercüme ve telifi onaylanan kitaplardan imtiyazı yazarına bırakılanlar dışındaki eserlerin basım ve yayımından sağlanacak gelir aynı maksatlarla sarf edilmek üzere bakanlığa gelir kabul edilecektir²¹⁶.

* Her sene sonunda gerek Cemiyet üyelerinden, gerekse hariçte bulunan şahıslardan kim o sene zarfında ehliyet, maharet ve sair üstün çalışmalarıyla diğer mütercim ve müelliflere üstünlük sağlarsa, Meclis-i Maarif'in uygun görmesi üzerine, yazılacak mazbatada bu başarılı şahsın da ismi yazılacak ve o şahıs çalışmalarından dolayı diğer şahıslar gibi alacağı mükafattan başka bir de padişah tarafından mükafatlandırılacaktır. Ayrıca bu durum gazeteler vasıtasıyla ilan edilecektir²¹⁷.

4 - Cemiyetçe Hazırlanacak Eserlerin Masraflarının Nasıl Karşılanaacağı:

* Kitap tercüme ve telif etmesi kararlaştırılanlara verilecek mükafatın karşılığı, Maarif Nezareti'nce ayrılan belli miktar senelik tahsisattan ödenecek, ancak ödemeler toplamı mükafat bütçesini aşmayacaktır.

5 - Cemiyet'in Çalışma Yeri ve Şekli:

E.D. de belirli bir toplanma yeri ve düzeni mevcut iken Tercüme Cemiyeti'de aynı uygulamaya gidilmiştir. Bu defa, Cemiyet üyeleri çalışmalarını kendi evlerinde yapacaklardı. Fakat umuma ait meseleler için Maarif Nezareti'nin tayin edeceği hususi bir yerde ayda iki kere toplanılacak ve lüzum görülürse bu toplantılar daha da sıklaştırılacaktır.

Cemiyetin düzenli bir şekilde toplanıp toplanmadığı hakkında bir malumata sahip değiliz. Cemiyette ED'ten farklı olarak çalışmalarını herkes kendi evinde yürütecek ve onbeş günde bir de genel toplantı yapılacaktır. Genel

²¹⁵ TCN. M/19.

²¹⁶ TCN. M/14.

²¹⁷ TCN. M/17.

toplantı yapılacak mekan belli değil. Halbuki ED’te çalışma mekanı belli idi (Darül Maarif’te hususi bir oda) ve toplantı zamanı da her ayın ilk Cumartesi olacaktır. İşler fazlalaşırsa toplantıların 15 günde bir yapılması kararlaştırılmıştır. Bir de toplanma meselesinden daha fazla itina gösterilmiş ve bunlar takyid edilmiştir.

Ayrıca Tercüme Cemiyetide her sene sonunda ne kadar kitap ve harita tercüme ve telif etmiş veya ettirmiş ise bunların toplamını açıklayan bir mazbata düzenleyerek Meclis’i Maarif’e takdim edecekti²¹⁸.

E - CEMİYETİN FAALİYETLERİ:

Cemiyetin faaliyetleri hakkında fazla bir malumata sahip değiliz. Şayet Ahmet Lutfi Efendi’nin söylediklerine göre Cemiyetin başarısız olduğunu ifade etmemiz gerekmektedir. Lutfi Efendi bu konuda; “Bu kadar tertibler intihablar tekellüfler üzerine meydana ne eser konuldu malum değildir. Mümaileyhimden yalnız Hilmî Efendi başlıbaşına (Tarih-i Umumi)’den bir-iki parça terceme çıkarabilmiştir.”²¹⁹ demektedir.

Cemiyet kısa bir müddet sonra başarısız olunca fesh ve ilga edilerek Cemiyet başkanı olan Münif Efendi’den kalan 2000 kuruşluk başkanlık maaşının, ileride ücretle tercüme ettirilecek kitapların mütercimlerine verilecek mükafata karşılık olmak şartıyla hazineye devredilmiştir²²⁰.

Yukarıdaki izahatın sonunda Tercüme Cemiyeti’nin hem Lale Devri’ndeki Tercüme Heyeti’nden, hem de ED’ten, bütünüyle batıya yönelik çalışmalarından ötürü ayrılmakta olduğunu ifade edebiliriz.

II - 1869 MAARİF-İ UMUMİYE NİZAMNAMESİ VE MECLİS-İ KEBİR-İ MAARİF

Bu arada 1870 Telif ve Tercüme Nizamnamesine geçmeden önce Türk maarif tarihi’nde çok önemli bir mevkie sahip bulunan 1869 M.U. Nizamnamesi

²¹⁸ TCN. M/5-16.

²¹⁹ Ahmet Lutfi Tarihi, a.g.e., s. 141. Hilmi Efendinin Tarih-i Umumi tercümesi vesile edilerek Nezaret Bütçesinde mükafat akçesi bulunmadığına dair bkz. BOA., BEO., Ayniyat Defteri: 1068, Evrak No: 66, s. 41, 5 Muharrem 1284 (9 Mayıs 1967) tarihli yazı.

²²⁰ BOA., BEO., Ayniyat Defteri, 1069, Evrak No: 195, Tarih, 16 Safer 1285 (8 Haziran 1868).

ve buna bağı olarak Tercüme Cemiyeti'nin vazifelerini kısmen de olsa devam ettirecek olan M. K. Maarif üzerinde kısaca durmakta fayda görüyoruz;

Bilindiği üzere 1856 Islahat Fermanı ve Paris Antlaşması gereği Avrupalı büyük devletlerin bazı noktalardan Osmanlı Devleti üzerindeki denetim ve gözetiminin kabul edilmesiyle; eğitim, öğretim ve kültür haklarından tam manasıyla faydalanmaya başlayan, gayr-i müslim cemaatler, yabancılar ve misyonerler Avrupalı devletlerin de yardımıyla geniş çapta eğitim ve öğretim faaliyetlerine başlayarak çalışma alanlarını memleketin her tarafına yaymışlardı. Bunun karşısında Osmanlı Devleti de maarifini daha fazla yenileştirmek, dağınıklıktan kurtarmak ve maarifi büyük ölçüde tek bir merkezden idare etmek ihtiyacını duymuştu. Zaten Avrupalı devletlerin bu tip faaliyetleri karşısında onlara karşı mukavemet etmek te yine maariften geçiyordu. Bu sebeple daha önceki gelişmelerin devamı olarak Abdurrahman Sami Paşa başkanlığında 1857 yılında Maarif-i Umumiye Nezareti kuruldu.

1856 Islahat Fermanıyla Osmanlı Devleti vadettiği işleri yapamamış ve 1866 yılında çıkan Girit İsyanı üzerine de Avrupalı devletler Osmanlı Devleti dahilinde uygulanmasını istedikleri reformları Bab-ı Aliye bir proje halinde sunmuşlardı. Bu projeler doğrultusunda ve iç şartların da etkisiyle Maarif Nazırı Saffet Paşa (1814-1883) tarafından hazırlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, Şuray-ı Devlet'te eski maarif nazırlarından Kemal Efendi'nin başkanlığında Sadullah Paşa, Dadyan Artin Efendi, Recaizâde Ekrem Bey, Ebuzziya Tevfik Bey, Mehmet Mansur Efendi ve Dragon ÇAnkaraof efendilerden mürekkep bir heyet tarafından incelenerek yapılan müzakereler sonucu kabul edilmîştir²²¹. Heyet-i Vükeladan ayrılan özel bir komisyonun da son incelemeleri yaparak son şeklini verdiği M.U.N.²²², 24 C. evvel 1286 (1 Eylül 1869) tarihinde yayınlanmıştır. M.U.N. Fransız maarifi umumiyesinin büyük ihtilalden beri geçirmiş olduğu safhalar tetkik edilerek ve memleketin durumu da göz önünde

²²¹ Daha geniş bilgi için bkz., **Türk Maarif Tarihi**, Nafi Atuf, Ankara 1931, s. 129-140; Karal, **Osmanlı Tarihi** VII, s. 201-202.

²²² Düstur, I tertip, II. c., s. 184-219.

bulundurulmuştu. Onun için bu nizamname büyük ölçüde Fransız maarifinin izlerini taşımaktaydı²²³.

1869 yılına kadar parça parça devam eden eğitim düzenlemeleri ve faaliyetleri bir bütün halinde M.U. Nizamnamesi ile düzene konup devlet tarafından sistemleştirilmiştir²²⁴. 198 maddeyi havi olan ve hemen hemen Cumhuriyete kadar ufak tefek değişikliklerle devam eden bu nizamnameyle her aşama için akılcı ve tümüyle batılı bir ders düzeni getirilmiş oluyordu²²⁵.

Maarif-i umumiye Nizamnamesi içerisinde çok önemli bir mevkiye sahip olan ve kadrosuyla yetkileri zaman zaman daraltılıp genişletilerek²²⁶ varlığını Osmanlı Devletinin sonuna kadar devam ettiren birimlerden biri de Meclis-i Kebir-i Maarif'tir. Çeşitli dinicemaatlara mensup üyeler (Rum, Ermeni, Musevi, Katolik ve Protestan)'in de atandığı ve bir danışma organı olarak faaliyet gösteren Meclis; Maarif İdaresinin genel merkezi olmak ve Maarif Nezaretine bağlı bulunmak üzere Daire-i İlmiye ve Daire-i İdare olarak iki kısım halinde İstanbul'da teşkilatlanmıştır²²⁷. Bu düzenlemede her daireye ait ayrı bir başkan tayin edildi ve bu iki daireye ait bütün üyeler²²⁸ de Maarif Nezareti tarafından seçiliyordu²²⁹. Bizim için önemli olan kısım Daire-i İlmiye olduğundan dolayı biraz onun üzerinde durmak istiyoruz:

Daire-i İlmiye:

Bu daire; bir başkan, iki kâtib, dahili ve harici üyelerden oluşuyordu. Daire, başkanın riyaseti altında haftada iki defa toplanıyordu. Dahili ve harici olmak üzere iki kısma ayrılan dairenin dahili üyeleri 8 kişi olup bunların Osmanlı Devleti vatandaşı olmaları şarttı. Harici üyelerin sayısı ise sınırsızdır. Ayrıca bu

²²³ Kodaman, **a.g.e.**, s. 21-22; Karal **Osmanlı Tarihi** VII, s. 334; Tekeli, **a.g.e.**, s. 67; Ayas, **a.g.e.**, s. 393; Nafi Atuf, **a.g.e.**, s. 130; Abdulkadir Özcan; "Tanzimat Döneminde Öğretmen Yetiştirme Meselesi", **150. Yılında Tanzimat** (Yay. Haz. Dursun Yıldız Ankara 1992), s. 451-52.

²²⁴ Neşet Çağatay, "Tanzimat ve Türk Eğitimi", **M. Reşit Paşa ve Dönemi Semineri**, -Bildiriler- Ankara 13-14 Mart 1985, s. 62-63, Sadrettin Celal Antel, "Tanzimat Maarifi", **Tanzimat I**, s. 481-487, 446.

²²⁵ Roderic H. Davison, "Osmanlı Türkiyesinde Batılı Eğitim", (çev: Mehmet Seyitdanlıoğlu, Belleten, c. LI, sayı 200, Ankara 1987, s. 1040), Kodaman, **a.g.e.**, s. 26; Karal, **Osmanlı Tarihi** VIII, s. 376.

²²⁶ BOA. İ. DH: 35337.13, C. 1280 ve BOA. İ. DH: 42235 29 (Şevval 1286).

²²⁷ Maarif-i Umumiye Nizamnamesi (MUN), Madde (M)/131.

²²⁸ M. Cevat, **a.g.e.**, s. 190-113.

²²⁹ M.U.N., M/141.

meclisin iki kâtibi olup, bunların birisinin Avrupa DF'larıyla yazışmalar yapabilecek kadar Fransızca bilmesi gerekiyordu²³⁰.

Dahili azaların Arapça, Yunanca ve Latince gibi lisanlardan veyahut batı dillerinden birine vukufu olmakla beraber mutlaka bir fende mahareti ve Türkçe inşa ve kitabeti, telif ve tercüme kudreti olan ehl-i ilimden seçilmesi gerekiyordu²³¹. Harici azalar ise, daire ile haberleşme suretiyle ilimler ve maarife dair olan yazılarını, mütalaalarını ve yeni keşiflerini bildirecek ve dairenin üç ayda bir yapılacak genel toplantısında da hazır bulunabileceklerdir²³². Dahili ve harici üyelerden başka Mekâtib-i Aliye Nazırı ve Müdürleri de D. İlmiyenin tabii azalarından olup, daireye davet olundukça icabet etmeleri mecburi idi²³³.

D. İlmiyenin Vazifeleri;

D. İlmiyenin asli vazifeleri; umumi mekteplere gereken kitap ve risaleler ile çeşitli ilimlere dair gerekli Türkçe kitapları vaktiyle ve sırasına uygun olarak telif ve tercüme etmek veya ettirmek, gerekli görüldüğünde veyahut eleman sıkıntısı çekildiğinde gazeteler vesair vasıtalarla ilan vermek suretiyle bu eserlerin telif ve tercümesini sağlamak. Gerekirse bu iş için cemiyetler kurmak. Avrupa DF'larıyla muhabere etmek, Türkçenin ilerlemesine çalışmak, telif ve tercüme olunan kitapları tetkik ve tasdik ettikten sonra yararlığına göre müellif ve mütercimlere gerekli mükafatın derecesini tayin etmek, ruus imtihanlarını icra ve ruus vermek²³⁴. Ayrıca her sene sonunda ilmî çalışmalarını ibraz ve izhar etmektir²³⁵.

Kısaca arzetmeğe çalıştığımız D. İlmiye'nin yetki ve görevlerine, üyelerinin evsaflarına v.s. hususlara baktığımızda 1851 ED ve 1865 Tercüme Cemiyeti'nin kuruluş sistemine ekseriyetle benzediğini görüyoruz. Yalnız iki husus belirgin olarak dikkatimizi çekmektedir. Bunlardan birincisi; ED'in sonuç olarak gerçekleştirmek isteyip te belgelerde açıkça ifade edilmeyen "Avrupa DF'larıyla muhabere etmek" hususu Daire-i İlmiyenin vazifeleri arasında açıkça ifade edilmektedir. İkincisi ise ED'in dahili üyelerinin vasıfları olarak Arapça, Farsça

²³⁰ MUN, M/133.

²³¹ MUN, M/136.

²³² MUN, M/137.

²³³ MUN, M/133.

²³⁴ MUN, M/134.

²³⁵ MUN, M/135.

veya Avrupa dillerinden herhangi birini bilmeleri yeterli görülüyordu. Burada ise batının temel kaynaklarından olan Yunan ve Latin dilleri de özellikle ismen zikredilmektedir. Gerek açıkça Avrupa üniversiteleriyle ilim alışverişinde bulunma isteği, gerekse batının temel kültür unsurlardan olan Yunan ve Latin kültürleriyle temasa geçilmek istenmeye çalışılması gibi hususlar, hedefin batının geçtiği yollardan geçerek, yani batılılaşarak, bugün batının ulaşmış olduğu seviyeye yükselmek, milleti ve devleti içine düşmüş olduğu kötü durumdan kurtarmak olduğu anlaşılmaktadır. Müessese bazında gerçekleştirilmeye çalışılan bu hedefe özel teşebbüslerin çalışmaları da katılırsa o günkü Osmanlı Devletinin nasıl bir panoramaya sahip olduğunu açıkça görmek mümkündür.

Son olarak ta, M. K. Maarif'in yapacağı tercüme konusunda; "Fünun-ı nafiaya dair elsine-i ecnebiyede mütedavil olan kütüb ve resailin lisan-ı osmaniye sürat-i nakl ve tercemesi kaffe-i teşebbüsten ziyade şayan-ı itina ve ulum ve maarif'in istikmalî derecat-ı aliyesi için bir silm-i irtika olmasıyla"²³⁶ sıradan tercümelerin yapılmayacağı, bir seçicilik yapılacağı ve asıl tercümeden maksadın da bu olduğunun altı çizilmelidir.

1870 TELİF VE TERCÜME NİZAMNAMESİ⁽²³⁷⁾

Encümen'i Daniş'in 1862 yılından sonra Devlet Salnamelerinde yer almamasıyla kaldırılmış olduğuna hükmedilerek, onun çoğu vazifeleriyle uğraşmak üzere 1865 yılında bir "Tercüme Cemiyeti" kurulmuştu. Fakat bu cemiyet başarılı olamamıştır.

Daha sonra 1869 yılında bir "Maarif-i Umumiye Nizamnamesi" yayınlanarak burada Maarif-i Umumiye Nezaretine bağlı Meclis-i Kebir-i Maarif adı altında bir meclis kuruldu. Meclis, Daire-i İlmiye ve Daire-i İdare şeklinde iki kısımdan oluşuyordu. İşte ED'in vazifeleri arasında yer alan okul kitaplarını telif ve tercüme ettirmek vazifesi de bu tarihten itibaren Daire-i İlmiye'nin uhdesine tevdi edilmîşti.

1869 Maarif Nizamnamesi gereğince, gerek İstanbul'da ve gerekse Osmanlı Devletinin sair yerlerinde bulunan bütün mekteplerin ders usulleri ıslah olunacağı gibi, yine bu nizamname gereğince okutulacak "elsine" ve "ulum"a mahsus

²³⁶ Mahmut Cevat, a.g.e., s. 109.

²³⁷ Düstur, I. Tertip, II. Cild. s. 231-244.

kitaplar da peyderpey telif veyahut tercüme ettirilecekti. Bu sebeple; 13 Safer 1287 (15 Mayıs 1870) yılında, okullar için lüzumlu bulunan ders kitaplarının çoğaltılması, ilkokullardan başlanmak üzere şartnameleriyle beraber müsabakaya konulması ve bu işlerin düzenli bir şekilde yürütülebilmesi için bir “Telif ve Tercüme Nizamnamesi” yayınlandı.

Gayet açık ve sade bir dille kaleme alınan ve çok ayrıntılı bilgilere yer verilen Telif ve Tercüme Nizamnamesi 35 maddeden mürekkeptir. Ayrıca Sıbyan mektepleri için müsabakaya konulacak kitapların ne şekilde yazılacağını ve hangi şartları ihtiva edeceğini açıklayan zeyli de yine bu nizamnameyle beraber neşredilmiştir.

Nizamnamenin ayrıntılarına girmeden evvel genel olarak şu hususlar üzerinde mütalaada bulunmak yerinde olacaktır:

1. Yazılması istenilen kitaplar mümkün mertebe açık ve sade bir dille yazılacak ve okutulması çocuklarda bıkkınlık ve gevşeklik vermeyip bilakis, heves ve rağbetlerini çekecek şekilde olmasına özen gösterilecektir.

2. Kitapların telifi için herbirinin büyüklük ve yazımındaki güçlüğü göre münasib müddetler tayin olunacaktır. Bununla birlikte tayin edilen süre zarfında getirilen eserler tetkik edilmek üzere kabul edilecek, daha sonra getirenler ise reddolunacaktır.

3. Getirilecek kitaplar içinde istenilene en uygunu birinci seçilerek müellifine birinci mükafat, ondan sonra gelen kitab(lar)’ın müellif(ler)’ine ikinci mükafat, üçüncü olana da “zıkr-i cemile” verilecektir.

4. İleride de görüleceği üzere şartlara uygun bulunan her kitap için yeterli derecede nakdi mükafat tayin kılınmış ve bundan başka kanunen müelliflerin haiz olduğu telif hakkı dahi uhdelerinde bulunduğundan, okullarda okutulacak kitaplarının basımı ve satışından elde edilecek kar da, kendilerine ait olacaktır. Müellifler bu mükafatları almasalar bile bu yolla kazanacakları şan ve şeref “Ashab-ı Fütüvvet” nazarında herşeyden ziyade rağbete şayan olacağı aşikardır. Gerek bu şekliyle müsabakaya konulacak, gerekse sair suretle Meclis-i Maarif’e getirilecek kitapların tetkik ve kabülüyle müellif ve mütercimlerine verilecek mükafatın tayini hakkında bilgiler ileride ele alınacaktır.

5. Müsabakaya konulacak kitapların müellifleri red veya kabulden evvel meclisce meçhul olacağından bu şekil bir hareket kararların tarafsız olmasını temin edecektir.

6. Meşk Mecmuası'nın haricindeki kitaplar Salname hacminde küçük boy olacak fakat içerilerine harita ve cetvel konulursa bunlar kitap ebadında katlanacaktır.

7. Meclis-i Maarifce reddolunan kitapların imha edilmesi söz konusu değildir. Bu eserleri, müellifleri, yine tab' ve neşredebileceklerinden kitapların reddi hususu eser sahiplerinin üzüntüye kapılmalarını gerektirmeyecektir. Zira kitabın kabul edilmemesinin sebepleri yazılı olarak kitapla beraber sahibine iade edileceğinden müellif bu hususları düzeltmek suretiyle tekrar Meclis-i Maarif'e takdim edebilme imkanına sahip olacaktır.

8. Mükafata mazhar olan eserlerin itibarları "mevcuda nisbetle" olduğundan, ileride daha iyi eserler ortaya konduğunda, onlar da kıymet derecelerine göre mükafat almaya hak kazanacaklardır.

Yukarıda arzitmeye çalıştığımız hususlar çerçevesinde daha fazla bilgi almak isteyenlerin yazılı veya sözlü olarak Meclis-i Kebir-i Maarif'in Daire-i İlmiye'sine başvurmaları gerekecektir.

Bu genel hususları kaydettikten sonra Telif ve Tercüme edilecek kitaplara dair nizamnamenin ayrıntılarına girebiliriz. Bu nizamnamede telif veya tercüme edilecek eserler üç kısma ayrıldığından bu mevzuyu üç ayrı başlık altında inceleyeceğiz: Birincisi; Kitabın büyüklük ve yazımındaki zorluğa göre nakdi mükafat tayiniyle müsabakalara konulan; İkincisi, sipariş olunmadığı halde dışarıdan takdim olunan; Üçüncüsü ise, belirli bir bedel karşılığında bir şahsa telif ve tercüme ettirilen kitaplardır²³⁸.

1 - Müsabakaya Konulan Kitaplar:

a - Müsabaka Tarihleri:

Müsabakaya konulan kitapların, beyanname ve şartları hicri takvimin Muharrem ayından itibaren senede dört defa gazeteler veya hususi evraklar ile ilan olunacaktır²³⁹.

²³⁸ Telif ve Tercüme Nizamnamesi (TTN), Madde M/1.

²³⁹ TTN. M/2.

2 - Müsabaka Usulü:

2.1. Musabakada Uygulanan Eşitlik İlkesi:

Bu mevzuda tatbik edilecek en mühim uygulamalardan birisi; yarışmaya girecek şahıslar arasındaki eşitlik ilkesinin korunması ve herhangi bir şahsa karşı faklı bir muamelede bulunulmaması hususudur. Bu sebeple müsabakaya konulan kitapların müellif veyahut mütercimlerinin isimleri bildirilmeyip, sadece bunların birbirinden farkedilebilmesi için kitabın üzerine “bir ibare-i mahsusa” yazılacak ve müellif kendi mühür ve imzasıyla bu hususa dair yazacağı tezkereyi bir zarf içine koyarak zarfı mühürleyecek ve ondan sonra da kitabın üzerine hangi hususi ibareyi yazmış ise bu zarfın üzerine de aynı ibareyi yazacaktır. Müellif isimlerinin gizli kalması şart olduğundan bunlardan birisinin ismi kasden veya sehven anlaşılırsa o şahsın kitabı reddolunacaktır²⁴⁰.

2.2. Musabakaya Girecek Kitapların Daire-i İlmiye’ye Teslim Usulü:

Müsabakaya katılmak üzere telif olunan kitaplar, müelliflerin münasip görecekları bir “vesait-i hafiye” ile Daire-i İlmiye başkâtibine teslim olunacaktır. Bu şekil teslim olunan kitapların üzerinde bulunan mahmut ibareler yeniden açılacak olan hususi bir deftere kayıt olunacak ve geliş sırasına göre verilen numara kitabın ve kapalı olan zarfın üzerine de yazılacaktır²⁴¹.

2.3. Dereceye Giremeyen Kitaplar:

Hiçbir mükafata layık görülmeyen kitapların müelliflerinin kim olduğu bilinmediğinden ve bu eserler de sahiplerine iade edileceğinden; bu müellifler isim ve şöhretlerini bildirmeden münasip görecekları bir vasıta ile kitaplarını mühürlü tezkereleri ile beraber aldıracaklardır. Reddolunan kitapların kabulüne mani olan sebepler ise yazılı olarak kitap ile sahibine verilecektir. Ayrıca red olunan kitapların sahipleri istedikleri halde eserlerini usulüne göre tab’ ve neşredebileceklerdir²⁴².

²⁴⁰ TTN. M/7.

²⁴¹ TTN. M/9, 10.

²⁴² TTN. M/8, 35.

2.4. Müsabaka Tarihinden Sonra Getirilen Kitaplar:

Yarışmaya sokulacak kitaplar tayin olunan vakitten sonra teslim edilirse kabul olunmayacaktır. Fakat o kitap, icab edip tekrar yarışma açıldığında, zaman, getirilirse kabul edilebilecektir²⁴³.

3. Mükafatlar:

Bu kitaplara üç derece mükafat tayin olunmuştur. En iyisine birinci mükafat, ondan sonrakine ikinci mükafat, üçüncüsüne de zikr-i cemile verilecektir. Müsabakalarda birinci olan kitapların üzerine (Mükafat-ı ala der müsabakat-ı ba-karar Meclis-i Kebir-i Maarif) ikinci olan kitapların üzerine (Mükafat-ı saniye der müsabakat-ı ba-karar Meclis-i Kebir-i Maarif), zikr-i cemile layık görülenlere de (Zikr-i cemil der müsabakat-ı ba-karar Meclis-i Kebir-i Maarif) ifadeleri yazılacaktır. Bu ibareler müellif veya mütercim isimlerinin altına yazılacaktır²⁴⁴.

3.1. Birinciliğe Layık Görülen Müteaddid Kitaplar;

Birinciliğe birden fazla kitap layık görülürse ikinci mükafat verilmeyip bunun parası birinci mükafat parasıyla birleştirilerek müelliflerine müsavi olarak taksim edilecektir.²⁴⁵

3.2. İkinciliğe Layık görülen Müteaddid Kitaplar;

İkinciliğe birden fazla kitap layık görüldüğünde, yalnız buna mahsus olan mükafat müelliflerine müsavi bir şekilde taksim edilecektir.²⁴⁶

3.3 Mükafat Alamayanlar;

Takdim olunan kitapların içerisinde, yukarıda gösterilen üç türlü mükafattan hiçbirisine layık olmayan, fakat neşredilmesinde bazı faydaların umulduğu kitapların müelliflerine mükafat namıyla değil de, sadece şevklendirmek amacıyla münasip bir miktar para verilecektir.²⁴⁷

3.4. Mükafatların Takdimi;

Tayin olunan zaman içerisinde gelen kitaplar meclisce tetkik edilerek dereceye girenler tesbit edilip mükafatları da tayin olunduktan sonra mükafatın verileceği gün gazeteler vasıtasıyla ilan edilecektir. Mükafatların verileceği gün

²⁴³ TTN. M/11.

²⁴⁴ TTN. M/25, 3.

²⁴⁵ TTN. M/4

²⁴⁶ TTN. M/5

²⁴⁷ TTN.M/6

başta maarif nazırı olmak üzere, diğer bazı vükela ve memurlar M.Kebir-i Maarif'te hazır bulunacaklardır. Kabul olunan kitaplar ortaya getirilerek kapalı olan zarfların mühürleri hazır olan bu zevat huzurunda açılacak ve dereceye giren kitapların müellifleri açıklanarak mükafatları hemen orada maarif nazırı tarafından takdim edilecektir.

2 - Sipariş Olunmadığı Halde Dışarıdan Getirilen Kitaplar:

Sipariş olunmadığı halde dışarıdan takdim edilen kitapların şayan-ı itibar olanları iki kısım olup, birisi mekteplere, diğeri de umuma mahsus olacaktır.²⁴⁸

1. Okullara Mahsus Kitaplar;

Bu kitaplar da üç çeşit olup birincisi; Okullarda kullanılması tavsiye olunan kitaplardır ki bunlara birinci mükafat verilecektir. Bu kitabın üzerindeki “mükafat-ı ula” terkininin altına (iş bu kitabın mekteplerde istimali meclis-i mezkur tarafından tavsiye olunur) ibaresi yazılacaktır. İkincisi; Okullarda kullanılması takdir edilen kitaplardır ki bunlara ikinci mükafat verilecektir. Bu kitabın üzerindeki “mükafat-ı saniye” terkininin altına “işbu kitap mekâtibte istimal olunmak üzere meclis-i mezkur tarafından tahsin olunmuştur” ibaresi kaydedilecektir. Üçüncüsü; Okullarda kullanılmasına ruhsat verilen kitaplardır ki bunların müelliflerine de zikr-i cemil verilecektir. Bu kitapların üzerindeki “zikr-i cemil” terkininin altına da (mekteplerde isti'maline meclis-i mezkur tarafından ruhsat verilmiştir) cümlesi ilave edilecektir²⁴⁹.

2. Umuma Mahsus Kitaplar:

Bu kitaplar da yine üç çeşit olup en iyisine birinci mükafat, ondan sonrakine ikinci, üçüncü olan da yalnız zikr-i cemil almaya hak kazanacaktır. Dışarıdan gelen bu kitaplar için de aynen 25. Maddedeki hükümler (bkz. Mükafatlar bölümü) uygulanacak, fakat “müsabakat” kelimesi kaldırılacaktır.

Ayrıca üç derecede de mükafat almaya hak kazanan her çeşit kitabın on nüshası müellifleri tarafından karşılıksız olarak Maarif Nezareti'ne, DF kütüphanelerine ve diğeri gerekli kütüphanelere konulacaktır²⁵⁰.

²⁴⁸ TTN.M/14

²⁴⁹ TTN. M/27, 15.

²⁵⁰ TTN. M/16, 17, 26.

Manevi Mükafatlar:

Önce mükafat almaya hak kazanan müelliflere keyfiyeti izah eden bir “mükafatname” verilecektir. Daha sonra mükafat kazanan kitapların müellif ve mütercimlerinin isimleri, mükafat almaya hak kazandıkları tarih ve mükafatın miktarı “Mükafat Defteri” adındaki hususi olarak hazırlanmış büyük bir deftere kaydedilecektir. Bu defterden başka müelliflerin isimleri süslü levhalara yazılarak Meclis-i Kebiri Maarif dairelerine, DF’a ve daha başka münasip yerlere asılacaktır²⁵⁵.

Maddi Mükafatlar:

Dereceye giren kitaplar ve müelliflerinin kazanmış oldukları mükafatlar bu hususta alınan kararı müteakip gazeteler vasıtasıyla ilan edilecektir. Fakat bunlar için tayin edilen nakit mükafatlar kitapların basılmasından sonra verilecektir. Bununla beraber müellif eserini belirli bir müddet zarfında bastıracağını itimad edilebilir bir kefil vasıtasıyla taahhüt ederse alacağı para kitabın basımından önce verilebilecektir. Edemediği halde müellifi ile beraber dışardan başka birisinin yardımı ile bastırılacaktır²⁵⁶.

Kitapları nakdi mükafata layık görülen müellifler bu paralarını isterlerse “Fütüvvet-i Maarif” veznesine verebileceklerdir. Yine müellifler bu paranın, tayin edecekleri diğer bir kitaba mükafat olarak verilmesini de talebedebileceklerdir²⁵⁷.

Müstear İsim: Mevzuya son vermeden evvel gerçek isimlerini bildirmek istemeyen yazar veya mütercimlerin durumuna da işaret edelim. Yazar veya mütercimler müstear isim kullanabileceklerdir. Ancak makbul olabilmesi için, müellifin bu kararının mükafatın verileceği yerle beraber kitabın üzerinde yazılması gerekecektir²⁵⁸.

²⁵⁵ TTN. M/28, 30, 31.

²⁵⁶ TTN. M/29.

²⁵⁷ TTN. M/33.

²⁵⁸ TTN. M/32.

III - II. ABDÜLHAMİT DEVRİ:

A - 1879 TELİF VE TERCÜME DAİRESİ:

Milletlerin kültür hayatında çok önemli bir mevkie sahip olan tercüme meselesi Osmanlı Devlet ricali tarafından da her dönemde takdir edilmîş, maarif teşkilatlarında müdürlük bazında yer verilmîş fakat zamanın şartları icabı, kültür hayatımıza yeni görüş ve fikirler katacak pek yeni tercüme eserler kazandırılmamıştı.

Osmanlı Devletinde eğitim ve öğretim işlerine önem verilen devirlerden biri de II. Abdülhamit (1876-1909) dönemidir. Bu devirde de tercüme işiyle ilgilenilmîş ve 1879 yılında Maarif Nezareti'nin merkez teşkilatında yapılan değişiklikler sonucu Nezaret bünyesinde açılan dairelerden birisi de Telif ve Tercüme Dairesi olmuştur. Böylece bakanlığa bağlı bir yan kuruluş eliyle yönetilmeye çalışılan tercüme faaliyetleri, merkez teşkilatı içerisinde temel unsurlar arasına girmekle devlet politikasının ana unsurları arasına dahil olmuştur.

Bu arada şunu ifade etmeliyiz ki, bu tarihte yapılan değişiklikten önce 1876 yılında yayınlanan Kanun-i Esasi'nin hükümleri arasında maarife ait maddelerin bulunması da bu işin devlet ciddiyeti çerçevesinde ele alınacağını göstermiştir. Kanun-ı Esasinin maarifle ilgili hususları şunlardır;²⁵⁹

- Emr-i tedris serbestir. Muayyen olan kanuna tebaiyyet şartı ile her Osmanlı umumi ve hususi tadrise mezundur²⁶⁰.

- Bi'l-cümle mektepler devletin taht-ı nezaretindedir. Tebaa-ı Osmaniye'nin terbiyesi bir siyâk-ı ittihad ve intizam üzere olmak için iktiza eden esbaba teşebbüs olunacak ve millet-i muhtelifenin umûr-ı itikadiyelerine müteallik olan usûl-i talimiyeye halel getirilmeyecektir²⁶¹.

- Teb'a-ı Osmaniye'nin hidemât-ı devlette istihdam olunmak için devletin lisan-ı resmisi olan türkçeyi bilmeleri şarttır²⁶².

- Vilâyât mecâlis-i umumiyesinin vezaifi yapılacak kanun-ı mahsusunda beyan olunacağı vechile turuk ve maabir tanzimi ve itibar sandıklarının teşkili ve

²⁵⁹ Devlet Salnamesi 1297, s. 7-31.

²⁶⁰ Madde 15.

²⁶¹ Madde 16.

²⁶² Madde 18.

sanayi ve ticaret ve felahatın teshili gibi umur-ı nafiaya müteallik mevad hakkında ve umuma aid maarif ve terbiyenin intişarı yolunda müzâkerâta şamil olmakla beraber tekâlif ve mürettebât-ı mîriyenin suret-i tevzi ve istihsalinde ve muamelât-ı sairede kavanin ve nizam-ı mevzua ahkâmına muhalif gördükleri ahvalin müteallik olduğu makam ve mevkilere tebliğiyle tashih ve ıslahı zımında arz-ı iştika etmek salâhiyetini dahi muhtevi olacaktır²⁶³.

• Osmanlı efradının kaffesince tahsil-i maarifin birinci mertebesi mecburi olacak ve bunun derecatı ve teferruatı nizam-ı mahsus ile tayin kılınacaktır²⁶⁴.

1879 yılında yapılan düzenlemeyle Nezaret modern bir yapıya kavuşturularak nezaretin işleri beş daireye bölünmüş her dairenin başına Meclis-i Maarif üyelerinden biri getirilerek mevcut memurlar da bu daireler arasında paylaşılmıştır²⁶⁵.

Maarif Nazırı Münif Efendi²⁶⁶ nin başkanlığında Maarif Nezaretindeki yapılan bu düzenleme ve padişahın da “ulûm ve fûnûna dair Avrupa müellifât-ı mevcûdesinde lüzumlu olanları lisan-ı Türkiye tercüme eylemek üzere” Maarif Nezareti Dairesinde bir “Tercüme Cemiyeti”nin kurulmasını “şifahen” irade²⁶⁷ etmesine binaen Telif ve Tercüme Dairesi iki kişiden oluşturulmuştu; Müdürlüğe Bilâd-ı hamse rütbesine sahip Ahmet Hamdi Efendi,²⁶⁸ kâtibliğine de Mütemayiz rütbesiyle Ahmet Rıfat Efendi getirilmişti²⁶⁹.

TELİF VE TERCÜME DAİRESİ

Memuriyet	İsimler	Rütbe
Müdür	Ahmet Hamdi Efendi.	Bilâd-ı Hamse
Kâtib	Abdurrahman Bey.	Mütemayiz

²⁶³ Madde 110.

²⁶⁴ Madde 114.

²⁶⁵ Yapılan düzenlemelerle nezaretin aldığı şekil hakkında bkz. Devlet Salnamesi, 1297, s. 141-142.

²⁶⁶ Münif Paşa 3 defa M. Nazırlığı yapmıştır: Birincisi; 1.2.1877 (194) - 9. M. 1977 (294); [9 ay 9 gün]; İkincisi; 18.4.1878 (1295) - 12.12.1880 (1997) [2 yıl 6 ay 25 gün]; Üçüncüsü; 25. 9. 1885 (1302) - 4. 9. 1891 (1308) [5 yıl 11 ay 21 gün] yıllar arasındır. Doğan, a.g.e., s. 172.

²⁶⁷ BOA., BEO., Ayniyat Defteri; No: 1418, Evrak No: (?), Tarih 11 Muharrem 1297 (25 Aralık 1879).

²⁶⁸ Şirmamlidir. Rüşdiye muallimliği, tahrir memuriyeti gibi hizmetlerde bulunduktan sonra müderris, Molla, Meclis-i Maarif azası, Telif ve Tercüme Müdürü, Encümen-i Teftiş ve muayene başkanı, 1888’de Meclis-i Maarif azası olup, 4 Ocak 1890’da aniden vefat etmiştir. Eyüp’te medfundur. Eserlerinden “Makamat-ı Hariri Tercümesi” basılmıştır. (Mahmut Cevat, a.g.e., s. 182).

²⁶⁹ Devlet Salnamesi, 1297, s. 141.

Fakat padişah II. Abdülhamit'in Aralık 1879 yılında şifahi olarak kurulmasını istediği Tercüme Odası karşılık bulunamamasından dolayı bir faaliyette bulunamamış olduğundan, Maarif dairesinde yapılan düzenlemeler neticesinde Mektupçuluk hizmetinin lağv edilmesiyle beraber mektupçu ve muavin maaşı olarak bulunan 5500 kuruşun bu odaya tahsisıyla ancak yaklaşık 8 ay sonra kurulabilmiştir²⁷⁰.

Tercüme Odalarının bu devre de dahil başarılı olamamalarının sebeplerini irdelediğimizde o devir Osmanlı Devletinin içine düşmüş olduğu sıkıntıların karşımıza çıktığını görüyoruz. Devlet her ne kadar maarifi memleketin en ücra köşesine kadar götürmek istediye de bu mevzuda binbir müşkilatla karşılaşmıştır. Bu devir eğitim sisteminin karşılaşmış olduğu problemleri şu şekilde sıralayabiliriz;

1. Devamlı değişen Maarif Nazırları.
2. Maddi yetersizlikler.
3. Eleman eksikliği²⁷¹.

En başta, saydığım bu maddeler olmak üzere, diğer faktörlerin de etkisiyle bu sahada ulaşılmak istenen hedefe varılamamıştır.

Bu arada atlanılmaması gereken ve Tercüme Odası ile de alakası bulunan kütüphanecilikle ilgili gelişmelerdir. Münif Paşanın Maarif Nazırı olduğu yıllarda kütüphanecilik alanında sıkı çalışmalara girişilmiş ve bu faaliyetler daha sonraki yıllarda da devam etmiştir. Paşa, Modern manada kütüphanelerin açılmasına çalışmış, İstanbul kütüphanelerinin kataloglarının hazırlanması ve İstanbul vâkıf kütüphanelerinin kataloglarının devletçe düzenlenip bastırılması hususunda büyük ölçüde gayret göstermiştir. İstanbul kütüphanelerinin kataloglarının basılmasına 1279 (1862)'de başlanmış ve ilk önce Damat İbrahim Paşa Kütüphanesi kataloğu taşbasma olarak, ikinci olarak ta 1285 (1868) yılında Ragıp Paşa Kütüphanesi'nin kataloğu basılmış, ancak bunlar eski tip kataloglama usullerine göre yapılmıştı. "Usul-i cedid" üzere basılan ilk muntazam katalog ise; Münif Paşa'nın direktifiyle 1296 (1878) yılında vâkıf kütüphanelerinin katalog

²⁷⁰ BOA., BEO., Ayniyat Defteri; No: 1419, Evrak No: 731, Tarih 4 Ramazan (12)97 (10 Ağustos 1880).

²⁷¹ Bu devir eğitim problemleri ve aranılan hal çareleri için bkz. Cezmi Eraslan, **II. Abdülhamit ve İslam Birliği**, İstanbul 1992, s. 241-245.

defterlerini basmak için kurulan komisyonun üyelerinden ve aynı zamanda Mekâtibi Rüşdiye Müdürü Selim Sabit Efendi tarafından basılan “Hamidiye Kütüphanesi Fihristi”dir²⁷².

Bu sahadaki çalışmalar daha sonra da devam etmiş²⁷³ ve yine ilk kütüphane yönetmeliği Münif Paşa'nın bakanlığı sırasında yayınlanmıştır. Adı ve işlevi ile daha çok bir talimatname olan bu yönetmelik ilk olma özelliğine rağmen bu alanda zaman zaman yapılan ıslahat çalışmalarına da örneklik teşkil etmiştir. 20 Ramazan 1298 (15 Ağustos 1881) yılında yayınlanan 19 maddelik bu yönetmeliğin Telif ve Tercüme Dairesi ile ilgili kısımları şöyledir;²⁷⁴

- Kütüphaneler müfettişliği tarafından her kütüphanenin mevcut ne kadar kitabı var ise ba'de-l-muayene hâfız-ı kütüblere tutturulacak defteri mahsusun bir aynı bu kere Telif ve Tercüme Dairesi'nde müceddeden açılan sicilli-i umumiye kayd olunacak ve müfettiş-i mûmaileyh her kütüphanenin kütüb-i meşhude ve mevcudesi üzerine hafız-ı kütüphanelerin ve kendisinin taht-ı tasdikinde tutacağı deftere sicilli-i umumi mübteni olacağı cihetle bu sicill-i umumide her kütüphanenin kütüb-i mevcudesi yazıldığı sırada hafız-ı kütübüyle müfettişliğin tasdikleri bulunacaktır²⁷⁵.

- Yoklama esnasında kütüphanelerde ciltleri muhtac-ı tamir kitap bulunur ise o misüllü kitaplar tefrik olunarak evvel be evvel defter-i ba raport Telif ve Tercüme Dairesi'ne verilecektir²⁷⁶.

Yukarıda da ifade edildiği üzere 1880 yılında Telif ve Tercüme Odası'nın kurulabilmesi için paraya ihtiyaç duyulmuş ve o zaman lağvedilen Mektubi Kalemi'nden kalan parayla ancak kurulabilmişti. Mektubi Kalemi'nin memurlarının bir kısmı Mekâtib-i Aliye, Mekâtib-i Rüşdiye ve İbtidaiye Daireleri'ne, diğer bir kısmı da Muhasebe ve Evrak kalemlerine verilmmişti. Fakat bir yıl sonra “emr-i muhabere şirazesinden” çıktığından Mektubi kaleminin tekrar kurulmasına şiddetli bir ihtiyaç hissedilmmişti. Bunun için yukarıda isimleri sayılan

²⁷² Doğan a.g.e., s. 174-175.

²⁷³ Bunun için bkz. BOA, BEO, Ayniyat Def: 1243, s. 324; BOA, BEO, Ayniyat Def: No: 1420, Evrak No: 1308.

²⁷⁴ Mahmut Cevat, a.g.e., s. 207-209.

²⁷⁵ Madde 17.

²⁷⁶ Madde 18.

dairelerden birer memur alınarak tekrar bir Mektubi Kalemî kurulmuştur. Memurlara verilecek maaş ise daha önce Mektubi kaleminin lağvı sırasında Telif ve Tercüme dairesine verilen 5500 kuruş maaşın 2100 kuruşu Telif ve Tercüme Kalemînde üç mütercime harcanmış olduğundan²⁷⁷ arta kalan paradan tesviye edilmek üzere 3000 kuruş maaşla bir mektupçu istihdamı kararlaştırılmıştı.

1881 yılında Telif ve Tercüme Dairesi'nde bir değişiklik yapılmış ve Matbaalar Müdürü Artin Efendi'nin görevinden istifa etmesi üzerine Telif ve Tercüme Dairesi Müdürü Ahmet Hamdi Efendi bu göreve tayin edilmiş, onun yerine de saniye rütbeli Antakya Kaymakamı Mümtaz Efendi getirilmiştir. Mümtaz Efendi'nin kâtibliğini ise 1879 yılında olduğu gibi yine Ahmet Rıfat Efendi deruhte etmiştir²⁷⁸.

B - TELİF VE TERCÜME DAİRESİ'NİN İLGASI VE ENCÜMEN-İ TEFTİŞ VE MUAYENE'NİN KURULMASI

Maarif Nezareti'nin teşkilat yapısında zamanın icablarına, edinilen tecrübeler ve hissedilen ihtiyaçlara göre zaman zaman düzenlemelerde bulunulmuştur. İşte yapılan bu düzenlemeler çerçevesinde, Maarif Nezareti, Telif ve Tercüme Dairesi'nin kuruluş maksadına uygun faaliyetlerde bulunmadığına ve lüzumsuz yere başlı başına bir idareyi işgal etmesinin gereksizliğine kanaat getirerek bu dairenin kapatılıp Maarif Nezareti'ne bağlı olarak çalışmalarını yürüten Matbaalar İdaresiyle birleştirilmesinden oluşacak daha mükemmel bir encümenin teşkiline karar vermiştir. Böylelikle 31 Aralık 1881 tarihinde "Encümen-i Teftiş ve Muayene Heyeti" kurulmuştur²⁷⁹. Heyetin kuruluş amacı ve gerekçesi Maarif Nezareti'nin Sadrazam'a sunduğu layihada şu şekilde açıklanmıştır;

²⁷⁷ BOA, BEO, Ayniyat Def: 1420, Evrak No: 179 (Mayıs 1881). Belgede Telif ve Tercüme Dairesine üç mütercim alındığı ve bir dereceye kadar da maksadın hasıl olduğu ifade edilmektedir. Fakat 1880 yılına tekabül eden Devlet salnamesinde s. 267, Telif ve Tercüme Dairesi iki kişi (Müdür ve Kâtibi)'den mürekkep görülüyor. Bu memurların ne derecede faaliyet gösterdiklerini ise tesbit edemedik.

²⁷⁸ BEA, BEO, Ayniyat Def: 1420, Evrak No: 622, Tarih 21 Temmuz 1297 (2-3 Ağustos 1881).

²⁷⁹ BOA, İ. DH: 67818. Maarif-i Umumiye Salnamesi (2)'de "23 Kanun-i Evvel 1297 (4 Ocak 1882) evvelce tesis edilmiş olan Telif ve Tercüme Dairesi lağvolunarak Encümeni Teftiş ve Muayene kurulmuştur" denilmektedir, s. 29. Ayrıca Encümen-i Teftiş ve Muayene Heyeti için bkz. Ayas, a.g.e., s. 487, 575; H.A. Koçer, **Türk Milli Eğitim Teşkilatı-I**, Ankara 1981, s. 172, Nafi Atuf, a.g.e., s. 213; Türk ansiklopedisi, cilt 15 1968 MEB, s. 191.

“İdare-i merkeziye-i maarifin intizam ve inzibat-ı umur-ı maksadına binaen şekl-i hazırın bazı mertebe ta’dili zaruri görünmekle ve tab’ına ruhsat istihsali için getirilmekte ve gümrükten tutulup gönderilmekte olan kütüb ve resailin tetkik-i mündericatiyla bunların tab’ ve neşrine ruhsat verilip verilmemesi maddesi Maarif Dairesi’nce hasbü’z-zaman vezaif-i ehemden olup bu vazifenin şimdiki halde sûret-i ifası ise emniyet bahş olacak derecede olmamakla, evvel emirde işbu kütüb ve risail mündericatinın edyanca ve ahlak ve adabça ve politikıyece mehazirden salim olup-olmadığının şahs-ı vahidin takdir ve tayininden kurtarılıp bir heyete havalesi ve bu heyet bi mennihi Teala ileride adeta akademi itlakına layık bir encümen yapılmak üzere şekil ve tertib-i hâzırı mukteziyatından olarak şimdiye kadar bir eser gösterememiş olan Telif ve Tercüme Dairesi’nin ve mesâlih-i hâliyesi müstakillen ve mahsusen bir idareyi işgal etmek derecesinde olmayan Matbaalar İdaresi’nin kalbi ve mektep ve kütüphanelerin teftişi emr-i ehemminin dahi mehma emken bir suret-i layıkada icrası zımnında müfettiş-i mevcudenin dahi oraya rabt ve ilhakı ve teşekkül edecek Hey’et-i Teftiş ve Muayene Encümeni namının itası münasib...” tir.

Buna göre encümenin vazifeleri şunlardır;

1. Osmanlı Devletinde basılacak olan Türkçe Arapça, Farsça, Bulgarca, Romence ve Ermenice kitap ve broşürleri tetkik etmek.
2. Yabancı memleketlerden gelen çeşitli eserlerin gümrüklerde kontrolünü sağlamak.
3. Mektep ve Kütüphaneleri teftiş etmek.

Maarif Nezaretinin bu şekil düşüncelerle kurduğu heyete ileride bir de akademik hüviyet kazandırılacağı ifade edilmıştır. Fakat yıllar geçmesine rağmen heyet ancak kendisine tevdi edilen vazifelerle meşgul olabilmiş ve hiçbir zaman bir akademi hüviyetine bürünememiştir²⁸⁰.

Telif ve Tercüme Dairesi’nin kapatılarak Encümen-i Teftiş ve Muayene Heyeti’nin kurulmasından tam 10 yıl sonra yeniden bir Telif ve Tercüme Müdürlüğü’nün kurulmasına başlanmış ve Maarif Nezareti’nce müdürlüğüne de

²⁸⁰ Başkanlığına yine Tercüme Dairesi başkanı Ahmed Hamdi Efendinin getirildiği Encümenin üyeleri ve memuriyetleri için bkz. BOA. İ. DH: 67818.

Ubeydullah Efendi'nin tayini istenmişti²⁸¹. Fakat verilen cevapta "Mûmaileyh Ubeydullah Efendi'nin ahmali meçhul olduğu cihetle Telif ve Tercüme Heyeti Kalem-i Müdüriyeti'ne tayini caiz olamayacağından Müdüriyet-i mezkureye mücerrebü'l-ahval ve muktedir ve müstakim bir zatın tayiniyle efendi-i mumaileyhin (...) 1500 kuruş maaşla Maarif Nezareti Celilesi'nce diğer münasip bir hizmette istihdamı hususuna" dair bir irade-i seniyye sadır olmuştur.

II. Abdulhamid devrinde de tercüme meselesine önem verilmiş ve tercüme hususu bir ek iş olmaktan çıkarılarak devletin merkez teşkilatı içerisine dahil edilmek suretiyle tercüme işi bir devlet politikası haline getirilmiştir. Fakat şartlar gereği Telif ve Tercüme Dairesi başarılı olamamış, yerine, Encümen-i Teftiş ve Muayene Heyeti kurulmuştur. Bu heyet memlekette uzun yıllar etkisi hissedilen bir sansür müessesesi olarak vazife yapmıştır.

IV - II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ

A - 1912 TELİF VE TERCÜME HEYETİ (M.K.M'E BAĞLI)

II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle beraber Kanun-i Esasi uygulanmaya başlamış ve basın üzerindeki sansür de kalkmış bulunuyordu. Daha önce Maarif Nezareti'nin vazifeleri arasında yer alan basın ve yayını inceleme işi, bu şekilde ortadan kalkınca Maarif Nezareti'nin artık kendi asıl vazifesiyle uğraşması gerekiyordu. VI. Mehmet Reşad'ın tahtta bulunduğu ve Emrullah Efendi'nin de Maarif Nazırı bulunduğu sırada 19 Rebiülevvel 1330/25 Şubat 1327 (1912) yılında yayımlanan Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname²⁸² ile Maarif Dairesi esaslı bir surette yeniden düzenlenmişti.

Buna göre Merkez Teşkilatı şu birimlerden oluşuyordu:

1. Tedrisat-ı İbtidaiye Dairesi.
2. Tedrisat-ı Taliye Dairesi.
3. Tedrisat-ı Aliye Dairesi.
4. Muhasebe Dairesi.

²⁸¹ Teyfur Erdoğan arkadaşımız yapmış olduğu güzel bir çalışmada, herhalde belgeyi tam ve dikkatli okumamasından kaynaklanan bir hata yapmış. Erdoğan, çalışmasında Ubeydullah Efendi'yi Abdullah Efendi diye okumuş ve bu şahsın da Müdüriyete getirildiğini kaydetmiştir, bkz. Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı, A. Teyfur Erdoğan, İ.Ü. Sos. Bil. Ens. Basılmamış Y. Lisans Tezi.

²⁸² Düstur. II. Tertip, IV. Cilt, s. 167-173.

Konumuzla ilgili olan yönüne bakacak olursak bu nizamnamede M. K. Maarife de bir yer ayrılmış ve M. Kebir-i Maarif Daimi ve senevi olmak üzere iki kısma ayrılmıştır²⁸³.

M. K. Maarif'in Daimi kısmı; okul idareleri tarafından verilecek talimat, ders cetvelleri ve ders kitaplarının seçimi ile okullar ve derslerle ilgili her türlü nizam ve kanun layihaları hakkında fikir beyanında bulunur; Senelik M. Kebir-i Maarif'e iş hazırlar ve mektep memurları ile muallimleri aleyhinde umur-i inzibatiye'ye dair vuku bulan müddeiyatı derece-i ula ve derece-i saniyede tetkik ve bu babda, ittihaz-ı karar eyler ve cevaz-ı istihdam kararı dahi ita ve muallimlik imtihanlarını icra ve evrak-ı imtihaniyeyi tetkik edecektir²⁸⁴.

Ayrıca M.Kebir-i Maarif'e dahil olmak üzere; Mekâtib-i İbtidaiye için yabancı dildeki muhtelif ders kitaplarını telif ve tercüme etmek üzere bir de "Telif ve Tercüme Heyeti" teşkil edilmesi kararlaştırılmıştı.²⁸⁵

M. Kebiri Maarif'in vazifelerine gelince;

B - 1914 TELİF VE TERCÜME DAİRESİ

Merkez Teşkilatını düzenleme işi Maarif Nazırı Ahmed Şükrü Bey zamanında tekrar ileri sürülmüş ve 30 Temmuz 1914 yılında yeni bir nizamname²⁸⁶ çıkarılmıştır. Bu nizamnameyle bir önceki teşkilata beş birim daha eklenmişti. Buna göre merkez teşkilat şu şekli almıştır;

1. Tedrisat-ı İbtidaiye Dairesi
2. Tedrisat-ı Taliye Dairesi
3. Tedrisat-ı Aliye Dairesi
4. Muhasebe Dairesi
5. Telif ve Tercüme Dairesi
6. Hıfzı's-Sıhha-ı Mekâtib Dairesi
7. İhsaiyat Kalem-i
8. Levazım Kalem-i
9. Kalem-i Mahsus

²⁸³ Madde; 16.

²⁸⁴ Madde; 18.

²⁸⁵ Madde; 22

²⁸⁶ Maarif-i İlmiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname (MUNTHN) için bkz. Düstur. II.Tertib, VI. C, s.1036-1041

Maarif Nezareti'nin bu son yapılanması çerçevesinde Telif ve Tercüme Dairesi geniş bir kadro ile vazifesine başlamış ve bir ay sonra da Müdür-i umumiliğine Cevdet Bey tayin edilmıştır.²⁸⁷ Aynı zamanda Nezarete müşavir ünvanıyla Prusya Eğitim Bakanlığı erkanından bir uzman getirilerek işler hakkında fikir ve tavsiyelerinden faydalanılmaya çalışılmıştır.²⁸⁸

Bu düzenlemeye göre Telif ve Tercüme Dairesini şu başlıklar altında inceleyebiliriz.

a- Dairenin vazifeleri;

1. Telif ve Tercüme Dairesi bütün mekteplere lazım olan, umumi maarifin yükselmesine ve inkişafına yarayacak eserleri telif ve tercüme edecektir.

2. Medeni memleketlerde neşredilen faydalı eserleri takip edecektir.²⁸⁹ . Ders kitaplarının seçimi ise M. Kebir-i Maarif'e bırakılmıştır.²⁹⁰ .

b- Üyeleri;

Telif ve Tercüme Dairesi'nin azaları biri asli (muvazzaf/maaşlı), diğeri fahri olmak üzere iki kısımdır. Heyetin asli üye sayısı 15'i geçmeyecek ve bütçenin elverdiği ölçüde eleman tayin edilecekti. Fahri üyeler ise ortaya koyacakları eserlere göre ikramiye alacaklardı²⁹¹ . Ayrıca bu dairenin başında dairenin bütün işlerinden mesul bir şube müdürü bulunuyordu. Şube müdürü, diğer dairelerin başlarında bulunan bir genel müdür konumunda değildi. Sadece diğer daire ve şubelerin (Kalem-i Mahsus, İhsaiyat, Levazım Kalemleri ve şubeleri) başında bulunan şube başkanlarına eşit bir ünvan taşıyan müdür konumunda idi. Müdürü ise yüksek bilgiye sahip ve en az beş sene idari ve talim hizmetinde bulunmuş kişilerden seçilecekti²⁹² . Ayrıca bu dairede lüzumu kadar mümeyyiz, memur ve kâtib istihdam edilecekti.

c - Faaliyetleri:

Osmanlı Devleti'nin Maarif-i Umumiye Nezareti'ne bağlı Telif ve Tercüme Daireleri içinde en verimli dairesi bu daire olmuştur. Daire 100'ün üzerinde eser

²⁸⁷ BOA, İ. Maarif: 3/ 23.N.1332, Tarih; 2 Ağustos 1330/ 15 Ağustos 1914

²⁸⁸ F. Raşit Unat, a.g.e, s.26

²⁸⁹ MUNTHN. M/10

²⁹⁰ MUNTHN. M/21. F. Raşit Unat, a.g.e., s.26 ve Koçer, a.g.e., s.186' da yanlış olarak 1914 yılında M.Kebir-i Maarif'in kaldırıldığını ifade etmektedirler.

²⁹¹ Madde: 10,18.

²⁹² Madde: 16,17.

yayınlamıştır. Biz bu eserlerin 63 tanesini tesbit edebildik²⁹³. Eserlerin isimlerine geçmeden önce kitaplar hakkında şu hususları ifade etmekte fayda vardır;

1. Birkaç tanesi hariç eserlerin tamamına yakını Matbaa-i Amire'de basılmıştır.

2. Telif ve Tercüme Dairesi hem kendi telif ve tercüme etmiş hem de dışarı da yazılan eserleri kabul etmiştir.

3. Bazı kitapların seri numarası aynı olmasına rağmen cilt sayıları fazladır. (Bir kaç cilt olan eserlere aynı seri numarası verilmiştir).

4. Bu çalışma sırasında nüshaların tesbit edebildiğimiz ilk baskılarını esas almaya çalıştık.

5. Kataloglarda bazı eserlerin numaraları yanlış olarak diğer eserlerin numaralarıyla aynı olarak basılmıştır. Mümkün mertebe düzeltmeye çalıştık (Bulabildiğimiz eserleri).

6. Eserlerin üzerlerinde şu ibare yer almaktadır; Maarif-i Umumiye Nezareti Telif ve Tercüme Kütüphanesi, Adet;....

²⁹³ Noksan Sayılar Şunlardır; 5, 7, 11, 12, 16, 19, 23, 25, 28, 32, 35, 40, 42, 44, 45, 47, 48, 49, 50, 57, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 82, 86, 88, 91, 92, 93, 96, 99, 101, 102, 104, 107. Telif ve Tercüme Dairesi'nin kitaplarını yayınlanmış kütüphane kataloglarından tesbit etmeye çalıştık. Eserlerin hemen hemen tamamına yakını; Milli Kütüphanede Mevcut Arap Harfli Türkçe Kitapların Muvakkat Kataloğu [(II cild), Ankara 1964] ve Seyfettin Özege Bağış Kitapları Kataloğu (5 cild)'nden tesbit ettik. Bazılarını da İstanbul Kütüphaneleri Arap Harfli Türkçe Basmaları Kataloğu ile İ.Ü. Kütüphanesinde bulunan kitapları bizzat göyerek kaydettik. Diğer taradığımız katalog ve tezler şunlardır; 1. T. C. Kültür Bakanlığı, Milli Kütüphane Başkanlığı Türkiye Basmaları kataloğu Arap Harfli Türkçe Eserler (1729-1928) 1.c. 1.bl. Ankara 1990.

2. Karahanoğlu Aile Tarihçesi ve Karahanoğlu M. Muhtar'ın Şiirleri - Kitaplığı. Hazırlayanlar; Karahanoğlu Müştak Hatifi, Prof. Dr. Kırzioğlu Fahrettin, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 1986.

3. Aşağıda isimlerini yazdığımız İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Kütüphanecilik bölümünde yapılan bitirme tezleri dönemin eserleri iyi bir şekilde tesbit etmelerine rağmen tam künye yapamadıklarından faydalanamadık. Bu tezler şunlardır:

a - 1875-1892 Yıllarında Türk Yayın Hayatı. İstanbul 1972 (Mezuniyet Tezi). Nevnihal Özkerem, 105 sayfa, Tez no: 10309-02.

B - 1876 - 1908 Yıllarında Türkiye'de basılan Tercüme Kitaplar Bibliyografyası. İstanbul 1972. (Mez. Tezi) Tez no: 9305, sadece bu tezde 9 numaralı eser tam künye olarak yazılmıştır.

C - 1928'e Kadar Matbaa-i Amire ve Bastığı Eserler, Havva Koç. İstanbul 1972 (Mez. Tezi), 139 sayfa. Tez no: 9084.

D - 1908 ile 1928 Yılları Arasında Türkiye'de basılan Kitaplar ve Kritiği. İlker Durukan, İstanbul 1972, (Mez. Tez.) Tez no: 9082.

E - 1876-1907 Yılları Arasında Türkiye'de basılan Eserler. Meral Sebit, 1972, 338 sayfa (Mez. Tez.) Tez no: 9493.

F - 1918-1928 Yılları Arasında Türk Yayın Hayatı ve Tercüme Eserler Bibliyografyası. Nilgün Koç, 1973. 110 sayfa (Mez. Tezi) Tez no: 9651.

G - 1893-1908 Yılları arasında Türk Yayın Hayatı. İlyas Erdem, 1973, 94 sayfa (Mez. Tezi) Tez no: 9498.

7. Künyelerin altındaki 1946 A 310 şeklindeki kayıtlar kitapların Milli Kütüphane'deki yer numaralarını gösterir. Birden fazla numaralar ise, o kitabın mükerrer nüshalarına aittir. İ.Ü'ler ise kitabın İstanbul Üniversitesindeki eski eserler bölümü kütüphanesindeki yerini göstermektedir.

8. Kataloglarda bazı eserlere numara yazılmamış bu eserler en son kısma kaydedilmiştir.

1914 Telif ve Tercüme Dairesinin Neşrettiği Eserler:

* BERTRAND Alexis (1850 -); Mebadi-i Felsefe-i İlmiye ve Felsefe-i Ahlakkiye. Mekâtib-i Sultaniye'nin 12. senelerine mahsustur. 2 c., Mütercim (Müt); Salih Zeki, İstanbul 1333 (1917), Matbaa-i Amire (M.A.), 8°

1. Cilt: Felsefe-i İlmiyye 302+7 s.

2. Cilt: Felsefe-i Ahlakkiye 295 s.

Not: 2. Ciltte 249 - 256 sahifelerin yerleri değişiktir.

Maarif-i Umumiye Nezareti Telif ve Tercüme Kütüphanesi (MUNTTK),
Adet: 1.

1955 A 1683, 1964 A 1076, 1964 A 1077, 1964 A 1088, 1964 A 1089.

* DYKNTS (-); Terbiye-i Bedeniye. Terbiyevi Jimnastikler ve Jimnastik Oyunları. Mütercimler: Selim Sırrı (Tarcan) - Mehmed Ziya. İstanbul 1330 (1914, M. A., 38 s. 8°, 8 planş

MUNTTK, Adet: 2.

1957 A 136, 1964 A 1465, 1967 A 1329.

* Ahmed Şükrü (-); Türkçe Elifba. İstanbul 1330 (1914), M. A., 76 s. 8°
resimli

MUNTTK, Adet: 3.

1959 A 63, 1964 A 584.

* Froebel ve Pestolozzi Usullerinde Terbiye ve Talim Dersleri. İstanbul 1330, M. A., 248 s. 8° 24 planş.

MUNTTK Adet: 4.

1946 A 338, 1959 A 440; İ.Ü: 5279.

* Behire Hakkı (-); Biçki Nazariyet ve Kavaidinin Tedrisat-ı İbtidaiye Kısmı. Umum İnas Mekteplerinde... İstanbul 1330, M. A., 202 s. 8° şekilli.

“Türk Kadınları Biçki Yurdu Külliyyatından 2. Kitap”

MUNTTK Adet: 6.

1956 A 647, 1960 A 106.

* Behire Hakkı (-); Biçki Nazariyet ve Kavaidinin Tedrisat-ı Taliye Kısmı. Umum İnas Mekteplerinde... İstanbul 1330, M. A., 150 s. 8° şekilli.

“Türk Kadınları Biçki Yurdu Külliyyatından 3. Kitap”

MUNTTK Adet: 6. 1956 A 7, 1960 A 105.

* (Sayman), Hüsnü Hamid ve Mehmed Şevket (Diyarbakir Suytani Mektebi Muallimlerinden); Hendese Dersleri. (1. Kısım, Resmi Hattı). Mekteb-i Sultaniyenin 6. Senesine mahsustur. İstanbul 1332, M. A., 65 s., şekilli.

MUNTTK, Adet: 8. İ.Ü.: 6490.

* Ali Reşad (1877-1929) (Telif ve Tercüme Dairesi Azasından); Tarih-i Kadim. Akvam-ı Kadime-i Şarkıyye ve Yunaniler, (Saignobos, Masperg ve Leon Cahon'un asarından tercüme ve iktibas edilmîştir.)

mekâtib-i Sultaniye'nin Edebiyat şubesi 10. Sınıfına mahsustur.

İstanbul 1331, (1915) M. A., (19x13), 600 s., resimli.

MUNTTK Adet: 9. İ.Ü.: 385.

* Ebu'l - Muhsin Kemal (-); Ana Mektepleri Hıfzıs-Sıhhası. İstanbul 1332, M. A., 76 s. 8°.

MUNTTK Adet: 10 1946 A (T) 483, 1946 A (T) 484.

* Salih Zeki (1864 - 1921); Usul-i Cebir. 1. Kitap, Mekâtib-i Sultaniyenin 9. Senesine mahsustur. İstanbul 1331. M. A., 319 s. 8° (2. Kitap, 1331, 393 s.)

MUNTTK Adet: 13.

1956 A 489, 1946 A (T) 9 987.

* Poincare, Henri (1854-1912); İlmin Kıymeti, Felsefe-i İlmiyye, Müt; Salih Zeki, İstanbul 1330, M. A., 281 + 2 s. 8°

MUNTTK Adet: 14. 1967 A 878, 1967 A 879.

* Schmidt, E. (-); İlm-i Terbiye-i Etfal Nokta-ı Nazarından El işleri. Müt: Necmeddin Sadık (Sadak, İstanbul 1330, M. A., 192 + 3 s. 8°

MUNTTK Adet: 15 1967 A 1535, 1967 A 1536.

* Binet, Alfred (1857 - 1911) - Dr. Simon; Çocuklarda Zekanın Mikyası Usulleri, Müt: İbrahim Alaaddin (Gövsa)²⁹⁴, İstanbul 1331 (1915), M. A., 3+68 s. 8° 8 planş.

²⁹⁴ Ayrıca bkz. Zeki Gürel, İbrahim Alaettin Gövsa, Ankara 1995, s. 266.

- MUNTTK Adet: 17
 * Kemal (-); Ressamlara vücud-ı Beşer ve Nisbetleri, İstanbul 1330, M. A., 47 s. 8°
- MUNTTK Adet: 18 1954 A 706, 1966 A 246.
 * Çocuk Bahçesi Rehberi, İstanbul 1331, M. A., 133 s. 8°
- MUNTTK Adet: 20 1964 A 1245, 1949 A (T) 233.
 * Yeni Kozmografya. Müt: Salih Zeki, İstanbul 1331, M. A., 348 s. 8°
- MUNTTK Adet: 21 1968 A 639, 1968 A 640.
 * Gaustier (Costier) (-); Hıfzı's-Sıhhat. Müt: Dr. Mehmed Fahri Paşa. İstanbul 1331 (1915) M. A., 232 + 11 s. 8°
- MUNTTK Adet: 22 1968 A 1532, 1955 A 946.
 * Colomb, Holbert (-); Nebatat. Müt; Siraceddin, İstanbul 1331, M. A., 328 s. Resimli,
- MUNTTK Adet: 24 1948 A 1305, 1964 A 1313, İ.Ü.: 80249.
 * Rayant, A. (-); Terbiyeye Ait Tatbikatla Birlikte Ruhیات Dersleri. Müt: Prof. Mehmet Ali Ayni, İstanbul 1331 M. A., 503 + 1 s. 8°
- MUNTTK Adet: 26 1955 A 1385, 1955 A 1993.
 * Bekmen, Nakiddin (1891-); Kimya. Mekâtib-i Sultaniyenin 8. ve 9. Senelerine.... İstanbul 1331, M. A., 392 + 10 s. 8°, 1 levha.
- MUNTTK Adet: 27 1964 A 1288, 1964 A 1280.
 * Dunmarten (-); Küçüklere Mahsus Resim. Yedi Yaşına Kadar Çocuklar İçin. Müt: Necmeddin Sadık (Sadak), İstanbul 1331, M. A., 73 s. 8° 24 planş.
- MUNTTK Adet: 29 1964 A 1467, 1949 A (T) 213.
 * (Karaosmankuru), (O)sman (C)evdet; Fizik. Mekâtib-i Sultaniye Sekizinci ve İmar Sultanileri Dördüncü Senesine Mahsus. İstanbul 1331, M. A., 3 + 10 + 245 s. Şekilli, 8°
- MUNTTK Adet: 30.
 * (Karaosmankuru), (O)sman (C)evdet; Fizik. Mekâtib-i Sultaniye Sekizinci-Dokuzuncu Seneleriyle İnas Sultanilerine Mahsustur. İstanbul 1331, M. A., 239 s. 8°
- MUNTTK Adet: 30. 1957 A 219

* (Karaosmankuru), Cevdet Osman; Fizik. Mekâtib-i Sultaniye Dokuzuncu ve İnas Sultanileri Beşinci Senesine Mahsustur. İstanbul 1331, M. A., 239 s. 8°

MUNTTK Adet: 30. 1957 A 219, 1947 A (T) 62.

* (Karaosmankuru) Osman Cevdet; Fizik. Mekâtib-i Sultaniye devre-i saniye Onuncu sınıfına mahsustur. 1.C. İstanbul 1332, M. A., 520 s. 8°

MUNTTK Adet: 30 1946 A (T) 74, 1946 A (T) 931.

* (Karaosmankuru), Osman Cevdet²⁹⁵; Fizik. 2.C. Mekteb-i Sultaniyenin Onbirinci Senesine Mahsustur. İstanbul 1333, M. A., 572 s. 8°

MUNTTK Adet: 30 1964 A 673.

* Pedram, Hüseyin Daniş (1870-1942): Talim-i Lisan-ı Farisi 4 ks., İstanbul 1331 M. A.,

1. Ks: 138 s; 2. ks: 60 s; 3. ks: 336 + 3 s; 4. ks: 99 s.

MUNTTK Adet: 31 1954 A 459, 1956 A 96.

* (Duran), Prof. Faik Sabri (1882-1943): Muhtasar Coğrafya-ı Umumi Devre-i Aliyeye. İstanbul 1332, M. A., 164 s. 8° Resimli, haritalı.

“Bir ve İki Dershane ve Muallimli Mekteplere Mahsus Coğrafya Kitapları”.

MUNTTK Adet: 33 1961 A 12.

* (Duran), Prof. Faik Sabri (1882 - 1943); Coğrafyada İlk Adım. Devre-i Ula (Şakirdana Mahsus) İstanbul 1331. M. A., 142 s. 8°

“Bir ve İki Dershane ve Muallimli Mekteplere Mahsus Coğrafya Kitapları Adet: 1”.

MUNTTK Adet: 33 1964 A 147, 1949 A (T) 109

* (Duran), Prof. Faik Sabri (1882 - 1943); Coğrafyada İlk Adım. Devre-i Ula (Muallime Mahsus) İstanbul 1331. M. A., 142 s. 8°

“Bir ve İki Dershane ve Muallimli Mekteplere Mahsus Coğrafya Kitapları Adet: 1”.

MUNTTK Adet: 33 1946 A 1438, 1964 A 1439.

* (Duran), Prof. Faik Sabri (1882 - 1943); Tahsili-i İbtidaide Coğrafya Tedrisatı. Devre-i Mutavassıta İstanbul 1332. M. A., 40 s. 8°

²⁹⁵ Not: Yukarıdaki 21, 22, 23, 24 ve 25 numaraların yazarı Milli Kütüphane Muvakkat Kataloğunda (A)li (C)evdet şeklinde geçmektedir. Eski harflerle yazarın ismi kitapların üzerinde () ve () olarak geçtiğinden bir ihtilaf söz konusu olmaktadır. Biz sonradan düzeltilerek yayınlanmış olan Seyfettin Özege kataloğundaki (O)sman (C)evdet KaraosmAnkarauru ismini asıl olarak aldık.

“Bir ve İki Dershane ve Muallimli Mekteplere Mahsus Coğrafya Kitapları”.

MUNTTK Adet: 33 1964 A 1450, 1964 A 1451.

* (Duran), Prof. Faik Sabri (1882 - 1943); Tahsili-i İbtidaide Coğrafya Tedrisatı. Devre-i Mutavassıta (Şakirdana Mahsus), İstanbul 1332. M. A., 110 + 2 s. 8°

“Bir ve İki Dershane ve Muallimli Mekteplere Mahsus Coğrafya Kitapları Adet: 2”.

MUNTTK Adet: 33 1964 A 1443.

* (Saru), İhsan Şerif (1866 - 1939); Tarihte İlk adım. 3 ks. İstanbul 1331, M. A., 8°

“Bir ve İki Dershane ve Muallimli Mekteplere Mahsus Tarih Kitapları”.

MUNTTK Adet: 34 1967 A 1519

* Dr. Mehmet Fahri Paşa (-); Eşya Dersleri. Mekâtib-i ibtidaiyye birinci ve İkinci Sınıfları İçin Muallim Kitabı, İstanbul 1331, M. A., 268 s. 8°

MUNTTK Adet: 36

1966 A 1248, 1966 A 1249.

* Fonsegrive, Georges L (espinasse) (1852 - 1917); Mebadii Felsefe'den İlmü'n-Nefs 1. Kitap. Müt: Ahmet Naim, İstanbul 1331, M. A., 16 + 631 s. 8°

MUNTTK Adet: 37

1946 A (T) 71, 1947 A (T) 179.

* Ebu'l-Muhsin Kemal (-); Teşrih ve Fizyoloji-i İnsani, İstanbul 1331, M. A., 330 s. 8° resimli.

MUNTTK Adet: 38 1966 A 915, 1957 A 214.

* İshak (-); Hesap. Darulmuallimin-i İbtidailere Mahsus. İstanbul 1331, M. A., 456 + 7 s. 8°

MUNTTK Adet: 39 1965 A 758, 1965 A 759.

* Ali Reşad (1877 - 1929) (DF Edebiyat Fakültesi Tarih ve Coğrafya Şubesi Kurun-ı Vusta ve Cedide Tarihi Müderrisi); Tarih-i Kadim. Romalılar, Bizanslılar, İslavlar, Türkler, İraniler.

(Segnobos, Cahun, asarından tercüme ve iktibas edilmiştir.)

mekâtib-i Sultaniye'nin Edebiyat şubesi 11. Sınıfına mahsustur. İstanbul 1331 (1915), M. A., (20 x 14), 509 s., haritalı.

* (Kansu), Nafi Atuf (1890 - 1941); Fenni Terbiye Tarihi, İstanbul 1332, M. A., 350 s. 8°

MUNTTK Adet: 58 1941 A 8T) 191, 1955 A 1186.

* (Kiver), Serkiz Nihat (-); Defteri Kebirli Yevmiye Yahut Amerikan usulü İstanbul 1332, M. A., 72 s. 8°, 12 levha

“Ameli ticaret kitapları külliyatı Adet: 1.”

MUNTTK Adet: 59 1966 A 273, 1964 A 273.

* Beaulieu, Paul Leroy (-); Servetini Tenmiye ve Hüsn-i İdare Sanatı. Müt: arapzâde Cevdet, İstanbul 1332, M. A., 481 s. 8°

MUNTTK Adet: 60 1955 A 96, 1964 A 1053.

* (Us), Mehmet Asım (-); Mekâtib-i İbtidaiye’de Tahrir Dersi Nasıl Tedris Edilmeli?, İstanbul 1332, M. A., 75 s. 8°

MUNTTK Adet: 79.

* Poincare, Henri (1854 - 1912); İlim ve Fenniyye Felsefe-i İlmiye, Müt: Salih Zeki. İstanbul 1332, M. A., 270 s. 8°

MUNTTK Adet: 80 1967 A 788.

* Mehmed İzzet (1864 - 1939); İlm-i Hesap. Bir ve iki Dershaneli Mekâtib-i İbtidaiyeye Mahsustur. Devre-i Ula Birinci Sene Talebe ve Muallime Mahsus. İstanbul 1335, M. A., 80 s. 8°

MUNTTK Adet: 81 1955 A 213.

* İbrahim Hakkı (-); Hesap Dersleri, (Mekâtib-i İbtidaiye Devre-i Mutavassita Birinci Senesine Mahsustur). İstanbul 1332, M. A., 965. 8°

MUNTTK Adet: 83 1965 A 717, 1965 A 718.

* Mehmet Ziya (-); İstanbul ve Boğaziçi. Bizans ve Osmanlı Devletlerinin Asarı Bakıyyesi. 2 c. İstanbul 1336-1928, Darü’t-Tıbaatı Amire, 4°

1.c.: İstanbul 1336, 528 s.

2.c.: İstanbul 1928, 257 s. 1965 B 13

MUNTTK Adet: 84.

* (Kiver), Serkiz Nihad (-); Muhtasar Muhaberat ve Muharrerat-ı Ticarîyye. İstanbul 1332 (1916), M. A., 4 + 199 s. 8°, 9 planş 7 levha.

MUNTTK Adet: 85 1967 A 708.

* (Geylangil), Safvet (1875 - 1944); Küçüklere Coğrafya Dersleri. Mekâtib-i ibtidaiyye 1-3. Sınıflarına mahsus. 1-3 c. İstanbul 1332, M. A., 8°

“(Safvet Bey’in Yeni Resimli ve Haritalı) Coğrafya Külliyyatından. 1-3. kitap”

MUNTTK Adet: 87 1965 A 127.

* (Us), Mehmet Asım (1884 -); Mekâtib-i İbtidaiyyede Tahrir Dersi Nasıl Tedris Edilmeli? İstanbul 1332, M. A., 75 s. 8°

MUNTTK Adet: 89 1968 A 550, 1968 A 551.

* Ömer Şevket (-); Kimya-ı Uzvi Tatbikatı. Tertip Usulleri 1-2. ks. Şahmi sınıf. İstanbul 1333 - 1335. M. A., 217 s. 8°

MUNTTK Adet: 90 1955 A 1653, 1967 A 832.

* (Duran), Prof. Faik Sabri (1882 - 1943); Beş Kıta Coğrafyası. Darülmuallimini İbtidailerin İlminin Senesine Mahsustur. İstanbul 1332, M. A., 166 s. 8°

MUNTTK Adet: 94

Not: Son sahifeleri noksandır. 1954 A 640, 1949 A (T) 253.

* (Erozan) Celal Şahir - (Us) Mehmet Asım: Müntehab Çocuk Şiirleri. İstanbul 1334, M. A., 50 s. 8°

MUNTTK Adet: 95 1955 A 502, 1966 A 479.

Not: Bu eser Aynı yazarlar tarafından 335 (1919) yılında; “Müntehab Çocuk Şiirleri. Devre-i Aliyye.” şeklinde tekrar basılmıştır.

1955 A 2058, 1968 A 544.

* Ömer Sami (-) Fevziye İbrahim; Mekâtib-i İbtidaiyyede Hesabın Usul-i Talim ve Tedrisi. İstanbul 1332, M. A., 202 s. 8°

MUNTTK Adet: 97 1947 A (T) 1029, 1949 A (T) 314.

* Safvet (-); Yeni Resimli ve Haritalı Coğrafya-ı Umumi 6. Kitap, İstanbul M. A., 1332, 2 + 260 s. 31 harita resimli 8°

MUNTTK Adet: 98

* Schlessler, E. (-); Hendese-i Munakkama. 4. K. Mütl. (Hasan Fehmi Çayköz) Süleyman Sırrı (Bece), İstanbul 1917, M. A., 116 s. 8°

MUNTTK Adet: 100 1967 A 1528, 1967 A 1529.

* Franck, Adolphe (-); Felsefe-i Hukuk-i Medeniye. Müt: A. Kostantin, İstanbul M. A., 1333 (1917), 241 + 2 s. 8°

MUNTTK Adet: 103 1945 A (T) 7, 1948 A (T) 838.

* (Karlıdağ), Dr. Abdullah Cevdet (1869 - 1932); Dimağ ve Melekat-ı Akliyenin Fiziolojya ve Hıfzıssıhhası. İstanbul 1333, M. A., 478 s. 8°

“Kütüphane-i İctihad: 42”

MUNTTK Adet: 105 1955 A 1525, 1964 A 733, İ.Ü.: 139: 9435 Ab 3.

* (Emre), Ahmet Cevad (-); Çocuklara Hikaye Anlatma Sanatı. İstanbul 1333, M. A., 136 + 2 s. 8°

MUNTTK Adet: 106 1949 A (T) 238.

NUMARASIZLAR

* Mekâtib-i Sultaniye Ders Programı, İstanbul M. A., 1331, 72 + 1 s. 8°

MUNTTK: - 1946 A 1113.

* Darülmualimin-i İbtidailere Mahsus Müfredat Programı. İstanbul 1331, M. A., 146 + 2 s. 8°

MUNT Tercüme Dairesi: 1946 A 283.

* Bourlet, Carlo (1866 - 1913): Yeni Hendese-i Musattaha, Sultani 7. Sınıf 1. Kt., Müt: Mehmed Fuad, İstanbul 1336, M. A., 6 + 143 s. 8°

MUNNTTK: - 1964 A 1263, 1964 A 1372.

* Bourlet, Carlo (1866 - 1913): Yeni Hendese-i Musattaha, Sultani 8. Sınıf 2. Kt., Müt: Mehmed Fuad, İstanbul 1336, M. A., 159 + 5 s. 8°

MUNNTTK: - 1964 A 1135, 1964 A 1371.

* Bourlet, Carlo (1866 - 1913): Yeni Hendese-i Mücesseme, Sultani 9. Sınıf 3. Kt., Müt: Mehmed Fuad, İstanbul 1336, M. A., 236 + 10 s. 8°

MUNNTTK: - 1964 A 1128, 1964 A 1129.

Maarif-i Umumiyece Kabul Edilenler:

Hüseyin Ragıp (-); Kitabet, İnşa ve Ezber Dersleri. (Mekâtib-i Sultaniye, Darülmualimin, Darulmuallimat ve Mekâtibi İbtidaiyede tedris edilmek üzere telif ve tercüme dairesince kabul edilmiştir.)

2. Ks. İstanbul 1334, Kanaat Mat., 223 s. 8° 1946 A (T) 340, 1947 A (T) 513.

Telif ve Tercüme Dairesi, birçok ders kitabını incelemesinin yanısıra, birçok ilmî eseri de telif ve tercüme ederek maarif hayatımıza kazandırmıştır. Ancak hükümetin politikasına uymayan eserlere müsaade edilmediğinden bu daire kamuoyu nazarında bir sansür müessesesi olarak görülmüş ve aynı zamanda Meclisi Mebusan da da sık sık tenkid edilmıştır²⁹⁶. Telif ve Tercüme heyeti çalışmalarını 8 Mayıs 1326 (1910) tarihinde neşredilen ve 42 maddeden oluşan “Hakk-ı Telif Kanunu”na²⁹⁷ göre yapıyordu. Neşredilen bu kanunla 11 Eylül 1872’de yayınlanan Kitab tab’ı hakkındaki nizamname²⁹⁸ de aynı zamanda feshedilmîş oluyordu.

Mütareke devrine yakın yıllarda Telif ve Tercüme Dairesi şu şekildedir;²⁹⁹

TELİF VE TERCÜME DAİRESİ

MEMURİYET	ESAMİ	RÜTBE	NİŞAN
Müdür-i Umumi	Cevdet Bey	Saniye	4. Mecidi
Aza	Sami Bey	Saniye	
“	İsmail Hafız Efendi		
“	İshak Efendi	Mütemayiz	
“	Ziya Bey		
“	Fazıl Nazmi Bey		

Telif ve Tercüme Dairesinin (1916) yılındaki Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı İçindeki yeri için bkz. Ek (1)

Mütareke devrine gelindiğinde, Prusya Eğitim Bakanlığından bir müşavir istenmiş onun tavsiye ve fikirlerine uyularak³⁰⁰ ve Maarif Nazırı Sait Bey zamanında çıkarılan 18 Ağustos 1335 (1919) tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin 20, 21, 22, 23. cü Mevadd-ı Kaimesi Hakkında

²⁹⁶ Bütçe görüşmeleri sırasında H. Rıza Paşa’nın diğer mebuslar tarafından da tasvib edilen konuşması için bkz; M. M. Z. C. 1333-1334, 3. devre dördüncü ictima, ellidokuzuncu İn’ikad, s. 1000-1001’den Halil Aytekin, İttihad ve Terakki Dönemi Eğitim Yönetimi, Ankara 1991, s. 20-22.

²⁹⁷ Düstur, II. Tertib, II. Cild, s. 273-279.

²⁹⁸ Madde: 38.

²⁹⁹ Devlet Salnamesi; 1333-34 s. 315.

³⁰⁰ Koçer, a.g.e., s. 186; Unat, a.g.e., s. 26.

Nizamnameyle³⁰¹ Osmanlı Devletinin 1914 yılında kurulan son Telif ve Tercüme Dairesi lağvedilmiş oluyordu³⁰².

Bütün okullar için gerekli, Maarif-i Umumiye'nin ilerlemesine, inkişafına yarayacak eserleri mütahassıslarına telif ve tercüme ettirmek, aynı zamanda "Memalik-i mütemeddine"de neşredilen faydalı eserleri takip etmekle de mükellef tutulan Meclis-i Kebir-i Maarif,³⁰³ bundan sonra Telif ve Tercüme Dairesi'nin vazifelerini de üstlenmiş bulunuyordu.

³⁰¹ Düstur, II. Tertib, XI. Cild, s. 351-352.

³⁰² Madde: 2.

³⁰³ Madde: 21.

III. BÖLÜM
TBMM VE CUMHURİYET HÜKÜMETLERİ DÖNEMİ
TERCÜME MÜESSESELERİ
I - TBMM HÜKÜMETLERİ DÖNEMİ

Osmanlı devletinin, Maarif Vekâletleri bünyesinde açmış olduğu Telif ve Tercüme Daireleri 1914 yılına gelinceye kadar çeşitli sebepler yüzünden pek başarılı bir çalışma yapamamışlardır. Bu yıl içerisinde maarif teşkilatında yeni bir düzenlemeye gidilmiş. Telif ve Tercüme Dairesi'nin faaliyet kadrosu oldukça genişletilmişti. Osmanlı Devletinin en faal Telif ve tercüme dairesi de bu daire olmuştur. Mütareke dönemine gelindiğinde ise Prusya Eğitim Bakanlığından getirilen bir müşavirin tavsiyeleri neticesinde 18 Ağustos 1919 yılında bu daire kaldırılmıştır.

Daha sonra Anadolu'da işgal kuvvetlerine karşı başlayan milli mücadele hareketiyle beraber Osmanlı Devleti'nin bir alternatifi olarak imkanlar ölçüsünde devlet müesseselerinin de temeli atılmaya başlamıştır. İlk olarak 23 Nisan 1920 günü Ankara'da BMM açılmış ve buradaki çalışmalar sonucu diğer müesseseler de yavaş yavaş yerlerini almaya başlamıştır.

Yasama, Yürütme ve Yargı organlarının bilfiil nefsinde toplamış olan BMM hemen çalışmalarına başlamış ve “Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair 2 Mayıs 1920 tarih ve 3 Numaralı Kanun” ile 3 Mayıs 1920 günü 11 vekilden oluşan ilk “İcra Vekilleri Heyeti” kurulmuştur. Bu vekilliklerden biri de Maarif işlerine ayrılmak suretiyle Milli Eğitim Bakanlığı'nın Ankara'da kurulmuş oluyordu. Böylece maarifle uğraşan biri İstanbul'da Osmanlı Devleti'nin “Maarif-i Umumiye Nezareti”, diğeri de Ankara'da TBMM Hükümeti'nin “Maarif Vekâleti” olmak üzere iki farklı birim oluşmuştu. Ankara Hükümetinin ilk Maarif Vekilliği'ne de Dr. Rıza Nur seçilmîşti³⁰⁴.

4 Mayıs 1920 günü faaliyete geçen Maarif Vekâleti başlangıçta bir kaç memurla işe başlamış ve mütevazi şartlar altında ikişer-üçer kişilik kadrolarla teşkilatlanmaya çalışmıştır. Maarif Vekâleti'nin bu ilk teşkilat yapısı hakkında yapılan çalışmalarda birbirinden farklı ifadeler serdedilmîştir.

³⁰⁴ Rıza Nur, Hayat ve Hatıratım (Yay. Haz. Abdurrahman Dilipak), c. 3, s. 59, İstanbul, 1992.

Biz - bu ihtilafları gözönünde bulundurmak suretiyle - o günün Ankara'sında yapılan faaliyetleri en ince teferruatına kadar vermeye çalışan Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'ni esas, alarak Maarif Vekâleti'ndeki bu teşkilatlanmayı ortaya koymak istiyoruz. Bu sebeple Hakimiyet-i Milliye'nin "Maarifte Teşkilat"³⁰⁵ adlı haberine göre;

Ankara'da günden güne yeni faaliyetler başlamakta ve bütün hükümet dairelerinde yeniliğe doğru bir hareketin olduğu gözlenmektedir. Bunların en bariz misallerini ise yeni idare makinesinin mümkün olduğunca kırtasiyecilikten uzak bulunması oluşturmaktadır. Ayrıca İstanbul'daki Maarif Nezareti yüzlerce memurla idare edilirken Ankara'daki nezaret Vekil ve odacısı da dahil olmak üzere 20 kişiden oluşmaktadır. Bunun yanında; "Maarif Vekâleti, bir cihetle memurlardan iktisat ettiği gibi, diğer cihetten de kendisine idarecilikten ziyade terbiyeci ve ilmîci bir mahiyet vermektedir.

Ders Programı Heyeti ve Türk Asar-ı Atika Müdüriyeti, İstatistik İdaresi iyi işlenildiği takdirde iyi semereler verebilecek bir müessesenin temeli addedilebilir.

Maarifteki bu yeni teşkilatta nazar-ı itibara alınan diğer bir cihette hayati ihtiyaçların nazari ihtiyaçlara takdim edilmîş olmasıdır. Mesela Tedrisat-ı Aliye Müdüriyeti, burada vazifedar olmadığı için kadroya idhal edilmemiştir. Vekâletin kadrosunda 7 azalı bir Ders Programı Heyeti ve ikişer kâtib, birer müdürden mürekkep Tali ve İbtidai Tedrisat Müdüriyetleri vardır. Türk Asar-ı Atikasını ve İstatistik Müdüriyeti'nin birer kâtibi ve bundan başka da üç müfettiş, bir muhasebeci memur daha bulunmaktadır."

Maarif Vekâleti'nin faaliyete geçişinden 2,5 ay gibi kısa bir süre içerisinde şu şekilde teşkilatlandığını görmekteyiz,³⁰⁶

³⁰⁵ Hakimiyet-i Milliye Gazetesi, 24 Haziran 1336, No: 40, s. 4.

³⁰⁶ Verdığımız bu teşkilat yapısı N. Ayas (Tarihçe)'ta muhasebeci haricinde tam olarak gözüküyor. M. Rauf İnan (CUMHURİYET DÖNEMİNDE EĞİTİM, 1920'lerde Türk Milli Eğitimi, İstanbul 1983, s. 55); "O gün (10 Mayıs 1920) Maarif Vekili Dr. Rıza Nur Bey, Ankara Maarif Dairelerinden aldığı bir tek kâtib, Haziran ayı başına dek çalışmış 1920 yılı sonunda Bakanlık Merkez Örgütü şu dairelerden oluşmuştur; 1. İlk Tedrisat Müdüriyeti, 2. Tali Tedrisat Müdüriyeti, 3. Sicil ve İstatistik Müd., 4. Muhasebe Müdüriyeti, 5. Hars Müdüriyeti" ifadelerini kullanmaktadır. F. R. Unat (Türk Eğ. İstanbul Gel. Tarihi. Bir Bak. S. 26); üç müfettiş ve bir muhasebeci haricindeki kadroyu veriyor. "Ve bir müddet sonra Prepronu Heyeti'nin yerine kurulan gayet dar kadrolu bir Telif ve Tercüme Dairesi halinde teşkilatlanmıştır." Aynı şekilde bkz. TÜRK Milli Eğit. Düzenleme Teşkilatı) R. Özalp - Aydoğan Ataunal, İstanbul 1977 s. 29; Cumhuriyetin 50. Yılında Milli Eğitim; s. 19; Mustafa Ergün (Atatürk Devri Türk Eğitimi Ankara 1982, s. 25-26) ise teşkilatın bu ilk yapısının ilk ve orta Tedrisat Müdürlüğü ile Telif ve

1. 7 azalı bir Ders Programı Heyeti.
2. İbtidai Tedrisat Müdüriyeti (Müdür ve İki Kâtib).
3. Tali Tedrisat Müdüriyeti (Müdür ve İki Kâtib).
4. Türk Asar-ı Atıkası (Müdür ve bir kâtib).
5. İstatistik Müdüriyeti(Müdür ve bir kâtib).
6. Üç Müfettiş.
7. Bir Muhasebeci.

Daha sonraki yapılanmalara geçmeden evvel haberde geçen bir kaç önemli noktaya dikkat çekmek istiyoruz; Yapılan bu ilk teşkilatlanmayla beraber daha ilk zamanlarda Ankara maarifi ile İstanbul maarifi arasındaki farklılıkları da ortaya çıkmaya başlamıştır.Şöyleki;

1. Yapılmaya çalışılan yenilikler çerçevesinde yeni idare makinesinin mümkün merteye kırtasiyecilikten uzak bulundurulmaya çalışılacak.

2. İşlerin İstanbul'a göre, Ankara'da çok daha az bir memur kadrosuyla yürütülmeye çalışılması.

3. Maarif Vekâleti, kendisine idarecilikten ziyade "terbiyeci" ve "ilmici" bir mahiyet vermekle, nazari olmaktan ziyade pratiğe yönelik uygulamaların olacağını ve ilmî kaideler çerçevesinde yeni bir neslin yetiştirileceğinin adeta müjdesini vermektedir.

4. Diğer bir hususta; "hayati ihtiyaçların nazari ihtiyaçlara takdim edilmiş olması" ile eldeki mevcut imkanlar nisbetinde ise başladığını, zamanı gelince diğer müesseselerin de kurulacağı, maarifteki bu yeni teşkilatlanma ile gözönünde bulundurulmuştur.

İlk Maarif Vekili Dr. Rıza Nur'un Meclis'in 31 Temmuz 1920 tarihli toplantısında bir sual takririne cevap verirken,³⁰⁷ "Efendiler, ben bir kadro tertib ettim, maarifin merkez teşkilatını ikmal ettim. Hatta bütçesini de yaptım. Teşkilatı Heyet-i Vekileye takdim ettiğim gibi, bütçesini Maliye Vekâleti'ne verdim. Oradan getirtebilirsiniz, görebilirsiniz. Ben ne Kalem-i Mahsus bıraktım, ne müsteşar bıraktım. Müsteşar yoktur. Belki İstanbul'daki 200 kadar kimseden

Tercüme Heyetinden oluşan basit yapıda olduğunu söylemektedir, Ayrıca bkz. Türkiyenin Eğitim çıkmazı ve Atatürk, İlhanBaşgöz, Ankara 1995, s. 54-55.

³⁰⁷ N. Ayas; a.g.e., s. 122-123.

müteşekkil olan Maarif Heyeti Merkeziyesi'nin yerine üç heyet-i fenniyeden mürekkep ve 21 kişiden ibaret bir heyet teşkil ettim. Bugünlerde 21 kişinin de 6'sını tayin etmedim. 15 kişi ile idare ediyorum..." ifadesi ilk aşamada ne gibi zorluklar yaşandığını birinci ağızdan öğrenmemizi sağlamaktadır.

25.4.1920 (1336) tarihinde kurulan Muvakkat İcra Encümeninin 3.5.1920 (1336) tarihli Fevzi Çakmak başkanlığındaki (ilk) İcra Vekilleri Heyeti Programında³⁰⁸ maarif alanında yapılacak çalışmalar ise şu şekilde açıklanmıştır;

"Maarif işlerindeki gayemiz: çocuklarımıza verilecek terbiyeyi her manasıyla dini ve milli bir hale koymak ve onları cidal-i hayatta muvaffak kılacak, istinadgahlarını kendi nefislerinde bulunduracak kudreti teşebbüs ve itimad-ı nefis gibi seciyeler verecek, müstahsil bir fikir ve şuur uyandıracak bir derece-i aliyeye isal eylemek, tedrisat-ı resmîyeyi, bütün mekteplerimizi en ilmî, en asri olan bir esasat ile kavaid-i sıhhiye dairesinde yeniden tanzim ve programlarını ıslah etmek, mizacı millete ve şerait-i coğrafya ve iklimiyemize, ananat-ı tarihiye ve ictimaiyemize muvafık ilmî ders kitapları meydana getirmek, halk kütlesinden lugatları toplayarak dilimizin kamusunu yapmak, bizde ruh-ı milliyi nemalandıracak asar-ı tarihiye, edebiye ve ictimaiyeyi erbabına yazdırmak, asar-ı atika-ı milliyeyi tescil ve muhafaza eylemek, **garb ve şarkın müellefat-ı ilmîye ve fenniyesini dilimize tercüme ettirmek**, hasılı bir milletin hıfz-ı hayat ve mevcudiyeti için en mühim amil olan maarif umuruna dikkat ve gayret-i mahsusa ile çalışmaktır. Bugün ise ilk işimiz mekâtib-i mevcudeyi hüsn-i idare etmektir."

Görüldüğü üzere Maarif Vekâleti ilk önce mevcut mekteplerin iyi idare edilmesi hususunu öncelikli iş olarak ele alacağını, konumuzla ilgili olarak da doğu ve batının ilmi ve fenni eserlerini tercüme edileceğini belirtmiştir. Nitekim bir müddet sonra da Program Heyeti'nin yerine gayet dar bir kadro ile Telif ve Tercüme Heyeti (Encümeni) kurulmuştur. Maarifteki asıl teşkilatlanma ise savaşın bitiminden sonra 1923 yılında yapılacaktır.

A. SAMİH RIFAT BEY BAŞKANLIĞINDAKİ TELİF VE TERCÜME ENCÜMENİ

³⁰⁸ Selçuk Kantarcıoğlu, T.C. Hükümet Programlarında Kültür, Ankara 1990, s.1.

3 Mayıs 1920 günü BMM’de seçilen 11 kişilik İcra Vekilleri Heyeti hemen faaliyetlerine başlamış, diğer vekâletlerde olduğu gibi Maarif Vekâleti’nde de çalışmalar durmadan devam etmek suretiyle 1921 yılı başlarında Samih Rıfat³⁰⁹ (İstanbul 1874 - Ankara 1932) başkanlığında³¹⁰ bir Telif ve Tercüme Encümeni kurulmuştur³¹¹. Encümenin üyeleri hakkında bir bilgimiz yoktur. Sadece bir haber münasebetiyle Hakkı Baha Bey’in Telif ve Tercüme Heyeti azasından olduğunu öğreniyoruz³¹². TBMM Hükümeti Devri ile Cumhuriyet dönemi başlarında tercüme müesseseleri hakkında -bizim bildiğimiz kadarıyla- çalışma yapılmadığından bu encümenlerin faaliyetlerini -genellikle- gazetelerden takip etmek suretiyle ortaya koymak mecburiyeti hasıl olmuştur.

a - Gayesi;

Telif ve Tercüme Encümeni’nin gayesi; Maarifin bütün memleket sathına yayılması ve milli harsın inkişaf ettirilmesidir³¹³.

b - Faaliyetleri:

Encümen hedefini bu şekilde ortaya koyduktan sonra mesaisini şu üç kısma ayırmıştır;

1. Memlekette ibtidai maarifin en kolay usullerle yayılması.
2. Efrad-ı memlekete akaid-i islâmiyenin, benliğinin, menşe-i tarihisinin talimi.
3. Ulum-ı aliyenin teşrihi.

Encümen, 26 Mart 1921 tarihinde yapmış olduğu toplantısında; “hudud ve imla-ı lisanın, türk tezyinat-ı mimariyesinin “tarihi tekamüllerine dair bir eser telif ettirilmesini karara bağlanmıştır.

Encümen, memleketin tarihi, coğrafi, iktisadi, ictimai malumata olan ihtiyaçlarını temin için 10 kadar ilmi kıymeti haiz seçkin ve faydalı eserler tercümesine başlamış ve ilk iş olarakta Köy mektepleri için taşbasması ile

³⁰⁹ Milliyet Gazetesi, B larausse, 19. Cild, sayfa 10128. Ayrıca bir aydın portresi ve değerlendirmesi için bkz. Mehmet Doğan, Dil, Kültür, Yabancılaşma, Ankara 1984, s. 133-134

³¹⁰ Eğitim Hareketleri Dergisinde farklı şekilde bir yapı ortaya konmuştur. (Yanlış olarak). Eğitim Hareketleri Dergisi, Yıl 1, Sayı 12, Aralık 1955.

³¹¹ HM., 24 Mart 1921, No: 141, s. 2.

³¹² HM., 24 Haziran 1921, No: 218, s. 2.

³¹³ HM., 27 Mart 1921, No: 143, s. 2.

harekeli bir akaid kitabı yazdırılarak bastırılmasını kararlaştırmıştır³¹⁴. Telif ve Tercüme Encümeni'nin ilk iş olarak Köy mektepleri için bir akaid kitabı yazdırmayı karara bağlamış olması dikkat çekicidir. Encümenin bu hareketiyle, o devrede bütün birimlerde olduğu gibi halkla din yoluyla diyaloga geçme ve Anadolu'daki mektepleri bu şekliyle kendine bağlama yolunu seçmiş olduğu söylenebilir.

Daha sonra Telif ve Tercüme Encümeni Türk tarihine ait iki mühim eserin tercümesini başlatmıştır. Bunlardan biri (A. Bloche)'nin Reşidüddin Fazlullah'ın Camiü't-Tevarih adlı eseri olup A. Bloche'den ilave tashihlerle Samih Rıfat tercüme etmektedir. Diğeri de Leon Cahun'un "Asya Tarihine Medhal" adlı eseridir. Bu eserlerin bir kısmı tercüme edilmiş olup kısa bir müddet içinde basılacağı açıklanmıştır³¹⁵.

Ankara Hükümeti'ne bağlı bu ilk Telif ve Tercüme Encümeni hakkındaki bilgimiz, eldeki mevcut malumata göre ancak bu kadar olabilmıştır.

B - AKÇURAOĞLU YUSUF BEY BAŞKANLIĞINDAKİ TELİF VE TERCÜME HEYETİ

TBMM Hükümetleri döneminde kurulan ikinci Tercüme müessesesi Yusuf Akçura başkanlığındaki Telif ve Tercüme Heyeti'dir. HM. Gazetesi, 25 Haziran 1337 (1921) günü Telif ve Tercüme Heyeti'nin yapmış olduğu toplantıyı "ilk ictima" ve almış olduğu kararları da alınan "ilk kararlar" olarak nitelendirmektedir³¹⁶. Halbuki daha önce Samih Rıfat'ın başkanlığında kurulmuş olan bir Telif ve Tercüme Encümeni'nden bahsedilmmişti. Gazetenin bu haberinde; daha önceki encümenin basit bir yapıda kurulduğundan ve tam teşekküllü bir şekilde faaliyete geçemediğinden; bu heyetin ise seçilen azalarıyla toplanarak 8 maddelik bir karar almasından dolayı böyle bir ifade kullanmış olduğunu tahmin ediyoruz.

a - Azaları:

Maarif Vekâleti Telif ve Tercüme Heyeti başlangıçta şu zatlardan müteşekkildir;

³¹⁴ HM., 27.3.1921, No: 143, s. 2.

³¹⁵ HM., 30.3.1921, No: 146, s. 2.

³¹⁶ HM., 30.6.1921, s. 2; Utkan Kocatürk, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi (1918-38), Ankara 1988, s. 263.

1. Akçuraoğlu Yusuf Bey. 2. Veled Çelebi Efendi. 3. Ağaoğlu Ahmed Bey. 4. Ziya Gökalp Bey. 5. Mahmut Esat Bey. 6. Vahidettin Efendi. 7. Kâzım Nami Bey. 8. Edip Bey. 9. Hakkı Baha Bey.

Telif ve Tercüme Heyeti'nin 25 Haziran 1921 Cumartesi günü Akçuraoğlu Yusuf Bey, Veled Çelebi, Mahmut Esat, Vahidettin, Edib ve Hakkı Baha Beyler'in iştirakleriyle yapmış olduğu toplantıda, Akçuraoğlu Yusuf Bey encümen başkanlığına, Hakkı Baha Bey'de kitabetine seçilmişlerdir. Heyet o günkü ictimasında kendi vazifelerine, telif ve tercüme edilecek eserlere verilecek mükafatın çeşitlerine v.s. dair bazı kararlar almıştır;

b - Telif ve Tercüme Heyeti'nin Almış Olduğu İlk Kararlar:

1. Telif ve Tercüme Heyeti Maarif Vekâleti'nden kendisine havale edilen eserleri tetkik ve verilecek mükafatın cins ve miktarını tayin ile mükelleftir.

2. Tetkik amacıyla Vekalet'ten heyete gönderilen eserler heyetçe tetkik edildikten sonra, layık görülen mükafatın çeşidi ve miktarı hakkında tanzim kılınacak mazbata Maarif Vekâleti'ne takdim edilecektir.

3. Encümende noksan olan mütehassıslar muvakkaten hariçten de ikmal olunabilecektir.

4. Her eser, azadan, aza arasında mütehassısı bulunmadığı takdirde hariçten bir zata tevdi olunacaktır. Eserin tevdi olunduğu zat tarafından tetkik neticesi tetkik hazırlanan rapor heyet önünde okunacak ve eser hakkında heyetçe bir karara varılacak, kararlar azanın mutlak ekseriyeti ile alınacaktır.

5. Gelen eserler ibtidâî mekteplere ait olduğu ve müfredat programına muvafık bulunduğu takdirde (... inci sınıf müfredat programına muvafık olup, mekteplerde tedrisine müsaade olunmuştur.) Yahut (tedrisi kabul olunmuştur.) kaydının kitap üzerine dercine müsaade olunmak suretiyle revacı temin olunacaktır.

6. Şayet gelen bu eserler ibtidâî mekteplerin müfredat programına muvafık olmadığı ve fakat talebenin okumasında fayda görüldüğü takdirde; (Mektep talebesine mükafaten ita olunmak) veya (mektep kütüphanesinde bulundurulmak üzere takdir olunmuştur), kaydıyla kitaba bir ayrıcalık sağlanacaktır.

7. İbtidâî mekteplerin müfredat programlarına muvafık olmakla beraber emsaline faik olacak derecede ilmî kıymeti haiz olan kitaplara 5. Maddedeki usul uygulanmakla beraber, ayrıca nakdi mükâfat dahi verilecektir.

8. Mekâtib-i taliye kitaplarından bazılarıyla, mekâtib-i âliye kitaplarının veya bilumum ilmî eserlerin satışı az olması ve basım mazraflarını karşılayamaması göz önüne alınarak, bu gibi kitapları Vekâlet kendi hesabına bastırarak ve sahibi'ne de telif hakkı ödeyecektir.

3 - Faaliyetleri:

Telif ve Tercüme Heyeti'nin faaliyetlerini 1921'den itibaren kronolojik bir sıra takip etmek suretiyle vermek istiyoruz;

1921 yılı içerisinde Telif ve Tercüme Heyeti azaları tahsisat yokluğuna rağmen vazifelerine devam etme kararı almışlardır. Ayrıca 9 azadan mürekkep olan heyet gerek görüldüğü takdirde Maarif Vekâleti'nin kabulü şartıyla azasını artırma yoluna gidebilecektir.

• Heyet, Samih Rifat Bey'in A. Bloche'den ilave ve tashihlerle tercüme etmekte olduğu "Camiüttevarih'e Medhal" namındaki eser ile Akçuraoğlu Yusuf Bey'in "19. Asır Avrupasında Fikrî Cereyanlar" adlı eserinin basılmasını uygun bulmuştur³¹⁷. Ayrıca Kütahya Mebusu Besim Atalay Bey'in "Türk Adları ve Türk Büyükleri" adlı eseri ile Veled Çelebi Efendi'nin "Türk Diline Medhal" adlı eseri de tetkik amacıyla heyete takdim edilmiş ve bu eserler heyet tarafından takdirle kabul edilmiştir³¹⁸. Telif ve Tercüme Heyeti mesai tarzını tesbit edecek olan dahili nizamnamesini tanzim etmekle meşgul olmuştur.

•1921 yılı sonlarına doğru Maarif Vekâleti'ndeki Telif ve Tercüme Heyeti'ne yeni azalar ilave edilmiştir. Bunlar;³¹⁹

1. Hariciye erhamından Münir, 2. Hikmet, 3. BMM Reis-i sanisi Adnan, 4. Akif, 5. Şeyh Servet, 6. Hars Müdürü Mübarek, 7. Cemal Hüsnü, 8. Sıhhiye Vekâleti Erhamından Ekrem, 9. Sait Hikmet Bey.

1922 Yılı Faaliyetleri:

³¹⁷ HM., 5.7.1921, s. 2.

³¹⁸ HM., 5.7.1921, s. 2 ve 12 Temmuz 1921, No: 233, s. 2.

³¹⁹ HM. Z. K. Evvel 1921, No: 272, s. 2.

Telif ve Tercüme Heyeti 2 Nisan 1922’de kendi talimatnamesini yayınlamış ve ictimalarını aksatmadan faaliyetlerini sürdürmeye devam etmiştir. Bu toplantılar -gazetenin vermiş olduğu haberlere göre- mutad olmayıp yerine göre haftada, 15 günde bir, yerine göre de 3-4 günde bir yapılmaktadır. Heyetin gündemine alarak görüştüğü önemli konular sırasıyla şöyledir;

- Telif ve Tercüme Heyeti Pazartesi günü öğleden evvel Yusuf Akçura Bey başkanlığında ictima ederek Dahili nizamnamesinin düzenlemesiyle meşgul olmuştur³²⁰. Bu nizamname ancak 24 Ocak 1926 tarihinde yayınlanabilmiştir³²¹.

- Veled Çelebi Efendi’nin yeni telif ettiği “Türk Dili”nin tetkikiyle meşgul olarak, eserin basımıyla müellifine mükafat verilmesinin kararlaştırılması³²².

- 12 Şubat 1922’de heyetin nizamnamesinin hazırlanması³²³.

- Heyetin toplantılarına misafir şahsiyetler de katılmıştır. Bu vesileyle 12 Mart 1922 günü Telif ve Tercüme Heyeti’nin Maarif Vekaleti’ndeki ictimasına Buhara kastlarından Nazari Efendi de katılmıştır³²⁴.

C - SAMİH RIFAT BAŞKANLIĞINDAKİ TELİF VE TERCÜME HEYETİ:

- Yukarıda Telif ve Tercüme Heyeti’nin bu yılki faaliyetlerinden birinin de kendi talimatnamesini 12 Şubat 1922 günkü toplantısında tamamladığını ifade etmiştik. Bu talimatname Maarif Vekâleti tarafından 2 Nisan 1338 (1922)’de kabul edilerek yayımlanmıştır. Gayet geniş ve tafsilatlı bir şekilde hazırlanan Telif ve Tercüme Heyeti Talimatnamesi³²⁵ üç bölüm ve 31 maddeden mürekkeptir.

Bu talimatname vesilesiyle işaret etme mecburiyeti hissettiğimiz bir husus da, Heyet reisi olarak yeniden Samih Rifat Bey’in gösterilmesidir. Zira Yusuf Akçura’nın Heyet başkanlığından ayrıldığına dair bir kayda gazetelerde

³²⁰ HM., 2. K. Sani, 1922, No: 294.

³²¹ Telif ve Tercüme Heyeti’nin Mesai Usulüne Mütâallik Dahili Talimatname, 1341, Ankara “Yeniğün” Matbaası.

³²² HM., 26 K. Sani 1922, perşembe, No: 406, s. 1.

³²³ HM., 13.2.1922, No: 430, s. 2.

³²⁴ HM., 13.3.1922, No: 454, s. 2.

³²⁵ Telif ve Tercüme Heyeti Talimatnamesi, Ankara, Matbuat ve İstihbarat Matbaası, 1338.

rastlanmazken, Samih Rıfat'ın başkanlığa ne zaman getirildiği de kesin değildir³²⁶.

Samih Rıfat başkanlığındaki Heyet'in faaliyetleri hakkında söyleyebileceğimiz şey şudur; Hazırlanmış olan Talimatname Heyetin en önemli faaliyeti olarak zikr edilmelidir. Talimatnamenin tahlili diğer çalışmalardan ziyade konunun anlaşılmasında faydalı olacaktır.

Buna göre Telif ve Tercüme Heyeti'nin;

a - Gayesi;

“Telif ve Tercüme Heyeti, ulum ve fününun neşr ve tamimine elzem gördüğü asarı istihzar etmek ve Maarif Vekâleti tarafından tevdi olunan müellef ve mütercem asarı da tetkik eylemek maksadıyla teşkil olunmuştur.”³²⁷

2 - Azaları ve Seçim Usulü;

a - Azaları: Heyetin, amil, fahri ve muavin olmak üzere üç çeşit azası vardır,³²⁸

1. Aza-yı Amile (Asil aza): 20 kişiden oluşur.
2. Aza-yı Fahriye: Herhangi bir sebepten dolayı süresiz olarak Ankara'dan ayrılmak zorunda kalarak, heyetin toplantılarında bulunamayacak olan azalar.
3. Aza-yı Muavene: Asil azadan birinin eksikliğinde onun yerini almak ve gerektiğinde kendilerinden başka şekilde istifade edilmek üzere usul-i müttehize mucibince seçilen azadır. Bu azanın sayısı 10'u geçmez.

b - Reis ve azaların seçimi;

Bir Reis, bir reis vekili ve iki mazbata muharriri heyet üyeleri tarafından gizli oyla ve altı aylığına seçilir. Maarif Vekili, heyetin fahri revidir. Heyetin ve encümenlerin ictimalarında aza sıfatıyla bulunur ve bir oy hakkına sahiptir. Asil azaların ise yarısını Maarif Vekâleti, yarısını da heyet kendisi seçer.

3 - Heyetçe Oluşturulacak İhtisas encümenleri:

³²⁶ Samih Rıfat'ın başkan olarak bildirildiği talimatnamede diğer üyeler; Mübarek, Ali Vahit, Yusuf Akçura, Kâzım Nami, Ağaoğlu Ahmed, Veled Çelebi, Hakkı Baha, Ahmed Edib, Ali Şükrü, Sait Hikmet, Dr. Adnan, Vehbi, Şeyh Servet, Hikmet, Ahmet Hamdi, Eşref Edib olarak verilmektedir. Heyet üyeleri Yusuf Akçura başkanlığındaki heyete göre daha da genişletilmiştir.

³²⁷ Telif ve Tercüme Heyeti Talimatnamesi, (TTHT), Madde (M). 1.

³²⁸ TTHT, M. 4.

Heyet, lüzum gördüğü miktarda ihtisas encümenleri teşkili ile üyelerinden münasip gördüklerini bu encümenlere ayıracaktır. Azadan birinin birden çok encümende vazife yapması, heyet tarafından uygun bulunamayacağı gibi, her azanın da diğer encümenlerde vazifelendirilmesini talebe hakkı vardır³²⁹.

İhtisas encümenleri asgari 3, azami 5 azadan oluşacaktır. Azadan biri reis ve biri de mazbata muharriri olarak seçilir. Ayrıca her encümen çalıştıkları sahada bir sene zarfında yapılan işlere ve neşriyata dair sene sonunda bir rapor hazırlamaya çalışacaktır³³⁰.

4 - Eser Kabulü:

İslâmi esaslarla alay etmek veya onları küçük göstermek maksadıyla yazılan, ahlak ve genel adaba muhalif bulunan eserler Telif ve Tercüme Heyeti'nce kabul edilmez. Ancak bu gibi eserler, heyetçe tercüme veya tetkik edilerek tenkidname yazılması hususu, ait olduğu encümene veya mütehassis şahıslara havale olunabilir³³¹. Kabul edilmeyen ve takdire şayan bulunmayan eserler ise heyetin bu konudaki raporuyla beraber sahibine iade edilir. Eser sahibi eserini müdafaa etmek amacıyla heyete müracaat etmek hakkına sahiptir³³².

5 - Maarif Vekâleti'nden Heyete Gönderilen Eserler ve Heyetin Çalışma Şekli

• Maarif Vekâleti'nden tetkik edilmek üzere Heyet'e tevdi edilen eserler; ilk önce ait olduğu encümene verilecektir. Şayet o saha ile alakalı bir encümen teşekkül etmemiş ise eser amil azalara veya muavin azalara yahut dışardan bir erbab-ı ihtisasa tevdi edilecektir.

• Encümen, tetkik ettiği eserleri, düzenlediği raporuyla birlikte heyete iade edecek ve heyette yapılacak müzakerelerden sonra eser hakkında verilecek karar bir mazbata ile Vekâlet'e arz olunacaktır.

• Tetkiki birkaç encümene taalluk eden eserler ait oldukları encümenlere sırasıyla verilecektir. Encümenler eser(ler) hakkında kararlaştıracakları günlerde ortak bir toplantı yaparak müzakerelerde bulunabileceklerdir.

³²⁹ TTHT, M. 5, 6.

³³⁰ TTHT, M. 7, 12.

³³¹ TTHT, M. 8.

³³² TTHT, M. 18.

• Encümençe tetkik olunduktan sonra genel heyete gelen eserler, tekrar tetkik edilmek üzere azadan biri tarafından istenildiği takdirde -heyetçe tayin olunacak süre içerisinde iade edilmek üzere- isteyen şahsa verilecektir.

6 - Telif ve Tercüme Edilecek veya Müsabakaya Konulacak Eserler:

İlim ve fenlerin neşredilmesi, umumileştirilmesi için telif ve tasnifine lüzum görülecek eserlerin mevzuları ve yazılacak konuların sınırları heyetçe kararlaştırılarak müştereken telifi teşkil olunacak encümeneye veya dışarıdan bir erbab-ı ihtisasa tevdi olunacaktır. Gerekirse bu hususta müsabakalar dahi düzenlenebilecektir³³³.

Doğu ve batı dillerinde yazılmış şaheserler ile, henüz memleketimizde bilinmeyen veya noksan bir şekilde bilinen/okutulan ilim şubelerine dair meşhur kitapların tercümesi de yine encümeneye veya erbab-ı ihtisasa tevdi olunacaktır. İhtiyaç hasıl olduğunda müsabakalar da yapılabilecektir³³⁴.

Müsabaka yapıldıpta burada birinci olan eser hakkında, Heyet, şayet eser sahibinin herhangi bir husustaki mütalaasına müracaat lüzumunu hissederse kendisini davet ederek mütalaasını alabilecektir. Yalnız bu müracaat müsabakaya konulan eserlerden ancak en iyisi seçilene tatbik edilebilecektir³³⁵.

7 - Heyete Takdim Edilebilecek İlmî Raporlar:

Amil veya fahri azadan herbiri, ihtisası dahilinde vaki olacak tetkik ve ilmî müşahedelerine dair raporlar vereceklerdir³³⁶. Ayrıca dışarda bulunan ihtisas erbabı da ilmî bir mesele hakkında heyete raporlar verebileceklerdir. Heyetçe münasip görüldüğü takdirde bunların Heyet huzurunda aleni bir şekilde okunmasıyla münakaşasına müsaade olunabilecektir³³⁷. Bu yönüyle Heyet sırf kendi çalışmaları ile sınırlı kalmamış dışardan ihtisas erbablarına da kapılarını açmış olmaktadır.

8 - Heyetin Toplanma Zamanı ve Açık Oturumlar:

Heyet belirli günlerde ictimaya edecektir. İlim ve ihtisasa ait mühim raporlarını duyurmak ve münakaşa etmek üzere aleni ictimalar da yapacaktır. Bu

³³³ TTHT, m. 19.

³³⁴ TTHT, m. 20.

³³⁵ TTHT, M. 17.

³³⁶ TTHT, M. 9.

³³⁷ TTHT, M. 11.

toplantıların yapılmasından önce raporlar umumi heyetçe okunularak alenen dinlenilmesi ve münakaşası kararlaştırılacaktır³³⁸.

9 - Heyetin Yurtdışı İlmî Toplantılarına Katılması:

Yabancı devletlerde yapılacak ilmî kongrelere iştirak edilmesi hususunda bir davet vaki olduğunda, yahut heyetçe böyle bir iştiraka lüzum görüldüğü takdirde gidecek şahısların iki misli miktarında gerek heyet azasından gerekse hariçten namzet seçilerek Maarif Vekâleti'ne arz olunur³³⁹. Vekâletin onayı ile bu ilmî kongrelere katılma durumu hasıl olur.

10 - Eserlere Verilecek Mükafat:

Telif hakkı ve ikramiye verilmesine dair alınacak kararlar tertib edilen azanın üçte iki çoğunluğuyla alınacaktır. Eserleri Heyetçe kabul edilen şahıslara heyet azasının imzalarını ve Vekâlet'in resmi mührünü ihtiva eden bir takdirname verilecektir³⁴⁰.

Yukarıda (d) bölümünde bahsedilen raporların neşredilip edilmemesi ve yazarına mükafat verilip verilmemesi hususu ise Heyetin takdirine aittir.

a - Mekteplilerin Faydalanabilecekleri Eserler:

- Heyete gönderilen eserler mekteplere ait olduğu ve müfredat programlarına uygun bulunduğu takdirde (... inci sınıf müfredat programına muvafık olup mekteplerde tedris olunabilir.) kaydının kitap üzerine yazılmasına müsaade edilecektir.

- Şayet gönderilen eserler okulların müfredat programlarına muvafık olmadığı ve fakat talebenin okumasında fayda görüldüğü takdirde (Mektep talebelerine mükâfeten ifa olunmak veya mektep kütüphanelerinde bulundurulmak üzere takdir olunmuştur.) kaydıyla kitaba hususi bir imtiyaz verilecektir.

- Okulların müfredat programlarına muvafık olmakla beraber mühim bir ilmî kıymet taşıyan kitaplar hakkında (bu bölümün birinci şikkındaki usul tatbik edilebileceği gibi). Ayrıca nakdi mükafat verilmesi dahi tasvib edilebilecek ve bu suretle Vekâlete arz olunabilecektir.

³³⁸ TTHT, M. 10.

³³⁹ TTHT, M. 23.

³⁴⁰ TTHT, M. 30.

b - İlmî ve ihtisasi Eserler:

Heyetçe kabul edilen ilmî ve ihtisasi eserler, revaçlarının az olması hasebiyle himayeye muhtaç olacağından bu gibi kitapları Vekâlet kendi hesabına tabettirecek ve sahibine telif hakkı verecektir. Telifin miktarı eser sahibiyile heyet arasında anlaşmak suretiyle tesbit edilecektir³⁴¹.

Ayrıca Heyet bir sene zarfında vukubulan mesaisini bir raporla Maarif Vekâlet'ine arz edecek ve Vekâlet'in kütüphanesi Telif ve Tercüme Heyeti'nin emrinde bulunacaktır.

2 Nisan 1922 yılında yayınlanan Telif ve Tercüme Heyeti Talimatnamesini bu şekilde açıkladıktan sonra Heyetin diğer faaliyetlerine geçmek istiyoruz.

•HM. Gazetesi Nisan ayı başlarından³⁴² itibaren Telif ve Tercüme Heyeti Reisi Samih Rıfat Bey'in ortaya koyduğu "Keşf-i İlmî" haberlerine yer vermeye başlamıştır. Çünkü bu buluşuyla Samih Rıfat "üç dört ilmin nazariyatını tagayyura uğratabacak usullerden" bahsetmektedir. Telif ve Tercüme Heyeti Reisi Samih Rıfat yazmış olduğu raporunda "menşe-i tekellüm" meselesinin denildiği gibi sırf bir felsefe bahsi değil, doğrudan doğruya bir tahsil ve tecrübe mevzuu olduğunu iddia etmiştir. Bu buluş heyet tarafından da takdirle karşılanmış 16 Nisan günü³⁴³ yapmış olduğu toplantısında Samih Rıfat'ın ilmî keşfiyle meşgul olmuş ve mazbata muharriri Kâzım Nami Bey buna dair M. Kemal Paşa ile BMM'ye arzedilen karar metinlerini okumuş, heyet tarafından ittifakla kabul ve tasvip edilmiştir. Heyet ayrıca Samih Rıfat'ın raporunun süratle bastırılması hususunu müzakere etmiş, Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti de 10 gün zarfında raporun basılmasını ve neşrini deruhte etmiş³⁴⁴ ve biraz geç de olsa bastırılmıştır³⁴⁵.

Rapor ayrıca M. Kemal Paşa'ya da takdim edilmiş ve M. Kemal Paşa tarafından takdirle karşılanmış³⁴⁶. Heyet bununla da kalmayıp raporun ayrıca

³⁴¹ TTHT. M. 27.

³⁴² HM. 3.4.1922. No: 472, s. 2.

³⁴³ HM. 18.4.1922, No: 458, s. 1.

³⁴⁴ HM. 18.4.1922, No: 485, s. 1.

³⁴⁵ HM, 25.5.1922, No: 516, s. 2.

³⁴⁶ M. Kemal Paşa cevabi telgraf namesinde "Rıfat Samih Bey'in muvaffakiyeti mucb-i mefharattır" ifadelerini kullanmıştır. HM., 18.5.1922, s. 1.

batı dillerinden bir kaçına tercümesiyle “ilm-i akvam ve elsine cemiyetleri”ne gönderilmesini de kararlaştırmıştır.

Fakat bu sevindirici haberler fazla sürmemiş “Sada-yı Hak” muhabirlerinden Hakkı Nezih Bey, yazdığı çeşitli makalelerle Samih Rıfat’ın fikirlerini tartışmaya açmıştır. Bu mevzuda H. Nezih Bey’in iki de konferans vereceği duyurulmuştur. H. Nezih Bey HM.’de yazmış olduğu bir seri yazı dizisiyle³⁴⁷ (Keşifmi asırdide metrukâtdan mı?)³⁴⁸ meseleyi enine boyuna tartışmış ve sonunda Samih Rıfat Bey’in yaptığının yeni bir keşif olmadığını, savunulan fikirlerin 1,5 asır evvel ortaya atıldığını ifade etmiştir.

• Telif ve Tercüme Heyeti, faaliyetleri çerçevesinde, 24 Nisan 1922 günü Maarif Vekâleti’nde bir toplantı yaparak nizamnamesinin 5. maddesi gereği;

- a - İlahiyat ve Felsefe
- b - Ulum-ı riyaziye.
- c - Ulum-ı tabiiye.
- d - Ulum-ı siyasiye.
- e - Ulum-ı lisaniye.
- f - Ruhiyat ve Terbiye.
- g - Bediiyat.

Encümenleri teşkil etmiştir. Encümenlere seçilecek azalar ise gelecek toplantıya bırakılmıştır³⁴⁹.

• Telif ve Tercüme azası Maarif Vekaletinde toplanarak mesaisine devam etmiş, mektep kitaplarını tetkik etmek, icabında dışarıdaki ihtisas erbabından da istifade etmek üzere 5 kişilik bir encümen teşkil edilmiştir. Ayrıca heyette İstiklal Marşı besteleri mevzu bahs olunmuş ve bütün bestelerin İstanbul’da bulunan Saffeti Zati, Zekeriya, Tanburi Aziz, Şerif Muhyiddin Beyler’le müsabakaya iştirak etmeyen diğer musiki üstadlarından mürekkep 15’den fazla azası olmamak üzere bir komisyon tarafından tetkik ve seçimi kararlaştırılmıştır.

Ayrıca talimatname gereğince 10 muavin azadan 5’inin heyetçe seçimi lazım geldiğinden yapılan seçimde; Kütahya Mebusu Cevdet, Dr. Vasıf (Şerefi ?),

³⁴⁷ Bu mevzuda bkz. HM, 6, 8, 9, 10.7.1923 Sayıları.

³⁴⁸ HM, 2.7.1923, s. 3.

³⁴⁹ HM., 25.4.1922, No: 491, s. 1.

Dr. Muhyiddin Celal, Sultani felsefe ve edebiyat muallimi İsmail Habib Beyler, Telif ve Tercüme Encümeni muavin azalığına seçilmişlerdir³⁵⁰.

• Telif ve Tercüme Heyeti'nin 27 Haziran 1922 salı günkü toplantısında köylüler için dini, sıhhi, zirai, bostancılık ve kanunlara dair gayet sade bir dille bir kitap yazılması mevzubahis olmuş ve bu kitabın ihtiva edeceği müfredatın tesbiti için her kısmın ait olduğu encümenler seçilmiştir. Encümenler en fazla bir ay içerisinde bu programı tesbit edeceklerdir.

Heyet tarafından geçen sene zarfında (1921) Darülmualimatlar için bir "Çocuk Hıfzıssıhhası" yazılması için müsabaka düzenlenmiş ve üç kitap müsabakaya katılmıştır. Müsabakaya iştirak eden bu üç kitap hususi bir encümen tarafından tetkik edilerek hıfzıssıhha mütehasısı Dr. İhsan Bey tarafından yazılan kitap kabul edilmiş İhsan Bey'e 300 lira nakdi mükafat verilmekle beraber, Vekâlet tarafından 2000 nüsha olarak basılacak kitaptan da 300 nüshasının kendisine verilmesi kararlaştırılmıştır.

Ayrıca memleketin en fazla ihtiyaç duyduğu önemli kitapların tercümesi işi iki toplantı sonrasında heyete takdim edilmek üzere ait olduğu encümenlere havale edilmiştir³⁵¹.

• İstiklal mücadelesi devam ederken bir yandan da bu mücadelenin tarihinin yazdırılması düşünülmüştür. Telif ve Tercüme Heyeti yaptığı toplantılarından birinde de BMM Başkanlığından tevdi edilen "Harekât-ı Milliye Tarihi"nin yazılması hususunu görüşmüştür³⁵².

• Telif ve Tercüme Heyeti'nin 1922 yılı içerisinde yapmış olduğu en önemli faaliyetlerden birisi de alfabe konusunda olmuştur. Bilindiği üzere daha önce Osmanlı Devletinde ve Azerbeycan'da alfabe konuları gündeme gelmiş ve bu konu basında geniş yAnkaraı uyandırmıştı³⁵³. Milli Mücadelenin devam ettiği günlerde, Azerbeycan'da Türk dilleri ve harflerini tetkik eden birheyet tarafından

³⁵⁰ HM., 6.6.1922, No: 524, s. 2.

³⁵¹ HM., 28.6.1922, No: 543, s. 2.

³⁵² HM., 11.7.1922, No: 554, s. 2.

³⁵³ Bu mevzuda geniş bilgi için bkz. Muhammed Erat.... BOA, BEO, Ayniyat Def: 1068, Evrak no: 1060. Bu mevzuda Cumhuriyet öncesi yapılan tartışmalar hakkında iyi bir çalışma için bkz. Muhammed Erat, Türk Basınında Alfabe Meselesi (1862-1918 Tez no: 3210, İstanbul 1991); BOA, BEO, Ayniyat Defteri no: 1068, Evrak no: 1060; Ayrıca, Bilal N. Şimşir, Türk Yay. Devrimi, Ankara 1992; Afet İnan, Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrinin, Ankara 1991, s. 181-186.

Latin harflerini kabul etmenin iyi olup-olmayacağı hakkında Türkiye ilim çevrelerinin fikirlerini öğrenmek üzere Telif ve Tercüme Heyeti'nden görüş istemiştir.

Telif ve Tercüme Heyeti ise gereken cevabın ilmî bir şekilde yazılması ve tesbiti işini Samih Rıfat Bey'e bırakmış ve heyet 31 Temmuz 1922 salı günü toplantısında, Samih Rıfat'ın; Latin harflerini kabul etmenin meydana getireceği zararları izah ve şerh eden ayrıntılı raporunu dinleyerek, mezkur raporun basılmasına ve dille ilgilenen şahıslara dağıtılmasına karar vermiştir. Alfabe hususunda hazırlanacak olan cevap Hariciye Vekâleti vasıtasıyla Azerbaycan Hükümeti'ne tevdi edilecekti³⁵⁴.

• Milli Mücadele günlerinde bir taraftan cephede düşmana karşı mücadele verirken, diğer taraftan da maarif sahasında cehle karşı mücadele sürdürülmekteydi. Ordumuzun kazanmış olduğu zafer sonrasında Telif ve Tercüme Heyeti M. Kemal Paşa'ya aşağıdaki telgrafi çekerek tebrikatta bulunmuştur,³⁵⁵

“Başkumandan Gazi M. Kemal Paşa Hazretlerine;

Tarihin birçok deha-i askeriyeden esirgediği en kati bir zaferi bir hamlede istihsal etmek şerefi ordunuza ve muzaffer kılınıcınıza nasip oldu. Türklüğe, islâmiyete yeni bir istiklal kapısı açtınız. Kazanılan zafer Anadolu'nun ikinci fethidir.

Askerlik sahasında tecelli eden bu dehanın irfan ve medeniyet vadisinde de milletimizi zaferden zafere ulaştıracağına iman-ı kavimiz vardır.

Zât-ı âlî-i, kumandanîlerinizi ve bütün orduyu muhibb-i millet namıyla selamlar ve arz-ı tebrikat eyleriz.”

• Diğer konuya geçmeden evvel 1922 yılı sonu ve 1923 yılı başında Telif ve Tercüme Heyeti toplantılarından birinde de Vehbi Bey'in tercüme etmiş olduğu İKTİSAT TARİHİ'nin Vekalet hesabına basımını kabul ettiğini kaydedelim³⁵⁶.

D - ZİYA GÖKALP BAŞKANLIĞINDAKİ TELİF VE TERCÜME ENCÜMENİ

³⁵⁴ HM., 2.8.1922, No: 572, s. 2.

³⁵⁵ HM., 6.9.1922, No: 600, s. 2.

³⁵⁶ HM. 2.1.1923, No: 701, s. 4.

Osmanlı Devletinden Cumhuriyete geçiş döneminin en önemli fikir adamlarından olan Ziya Gökalp (Diyarbakır, 1876 - İstanbul 1924), Birinci Cihan Harbinin sonunda İngilizler tarafından tevkif edilmiştir. Yirmi aya yakın bir süre içerisinde (22 Eylül 1919 - 30 Nisan 1921) Malta’da sürgünde kalmış, oradan dönüşünde Diyarbakır’a çekilmiştir. Memleketine geldikten yaklaşık bir yıl sonra 5 Haziran 1922’de “Küçük Mecmua”yı yayınlamaya başlayan Gökalp Diyarbakır’da bu işlerle meşgul olurken Ankara’da 1923 yılı başlarında “Telif ve Tercüme Encümeni Riyaseti’ne keyfiyet-i tayini Millet Meclisi Riyaseti’nce kabul ve tasvib” buyrulmuştur³⁵⁷.

Fakat Telif ve Tercüme Encümeni başkanlığına tayin edilen Z. Gökalp yolların karlı olması münasebetiyle Diyarbakır’dan hemen Ankara’ya doğru hareket edememiş ve havalanın ilk müsait olduğu bir zamanda yola çıkacağını bildirmiştir³⁵⁸. Mart ayı ortalarında Ankara’ya müteveccihen hareket edeceği Diyarbakır Vilayeti’nden bildirilen³⁵⁹ Z. Gökalp ancak Nisan ayı ortalama doğru Diyarbakır’dan Adana’ya ulaşmış³⁶⁰ ve ertesi günkü trenle Ankara’ya hareket ederek 13 Nisan 1923 günü Ankara’ya ulaşmıştır³⁶¹.

Gökalp Ankara’dan daveti alınca gitmeye karar vermiş ve 5 Mart 1923’te “Küçük Mecmua”nın son (33.) sayısını da çıkardıktan sonra eşine ait bir evi satarak borçlarını ödemiş kendisine de ancak bir yol parası kalmıştı³⁶². Bununla Ankara’ya gelen Gökalp gar’da Türk Ocakları mensupları, öğretmenler ve öğrenciler tarafından karşılanmıştır. Bürosu ise o günkü Maarif Vekâleti’nin alt katındadır³⁶³.

Bu arada Maarif Vekâleti’nde de çalışmalar sürdürülmektedir. İsmail Safa Bey’in bakanlığı sırasında Maarif Vekâleti’nin merkez örgütünde bir düzenlemeye gidilmiş ve bu düzenlemede Fransa ve İspanya Maarif Teşkilatları

³⁵⁷ HM., 5 K. Sani 1923, No: 705, s. 4.

³⁵⁸ HM., 28 K. Sani 1923, No: 724, s. 3.

³⁵⁹ HM., 15.3.1923, No: 764, s. 3.

³⁶⁰ HM., 9.4.1923, No: 785, s. 4.

³⁶¹ HM., 15.4.1923; Utkan Kocatürk, Atatürk ve T.c. Tarihi Kronolojisi, (1918 - 1938), Ankara 1988, s. 386, 261.

³⁶² Alaaddin Korkmaz, Ziya Gökalp Misyonu, Meşrutiyet ve Cumhuriyet üzerindeki Tesirleri, İstanbul 1994, s. 246.

³⁶³ Korkmaz, a.g.e., s. 246.

esas olarak alınmıştır³⁶⁴. Bu örgütlenmedeki en önemli özellik ise teşkilatta ilmî ve idari bölümlere yer verilmiş olmasıdır. 1923 senesi kadrosuna dahil edilen “Maarif Hey’et-i ilmiyesi” Osmanlı Devleti dönemindeki M. Kebir-i Maarif gibi bir heyetti. Fakat bu heyet idari işlerle iştigal etmeyecek, mesaisi ilmî olacaktır. Heyet 30 kişiden mürekkeptir. Bu teşkilata esas olarak alınan Fransa ve İspanya Heyet-i ilmiyeleri ise daha geniştir. (Fransa Heyet-i ilmîyesinin 51 azası. İspanya Hey’et-i İlmiyesinin ise 70’den fazla azası vardır.) bu heyeti ilmîyenin içerisinde T. ve T. Encümeni’nin de üyeleri bulunacaktır. Heyeti ilmîye senede iki ay ictima ederek bu müddetin sonunda vazifesini kendi aralarında seçecekleri üç kişilik bir encüme bırakacaktır. Ayrıca idari kısımda da değişiklikler meydana gelmiştir³⁶⁵.

Büyük Zafer (30 Ağustos 1922)’den sonra yurttan yeni bir eğitim seferberliğine geçildi. Maarif Vekili İsmail Safa (Özler) imzasıyla 8 Mart 1923’te 3952/358 numaralı bir tamim (genelge)³⁶⁶ yayınlandı. Bu tamim Anadolu’daki maarif hareketinin eğitim ilkelerini açıklayan ilk genelgesidir. Buna benzer tamimler daha sonra diğer bakanlar döneminde de yayınlanmıştır. “Maarif-i Umumiye Müessesesinden Maksat Nedir?”, “Terbiyede Gayemiz”, “Tedrisatın Gayesi”, “Bu sene Tatbik Olunacak Program”, “Darümuallimin Mıntıkaları”, “Orta Tahsil Programı”, “Muallimlerin Terfihi”, “Mektep ve Lisans Dersleri” ve

³⁶⁴ HM., 2.2.1923, “Maarif Vekâleti’nin 39 Senesi Teşkilatı”.

³⁶⁵ Maarif Vekâleti’nin 1339 (1923) yılındaki yapısı yapılan değişikliklerle şu şekli almıştır;

1. Yüksek Tedrisat Dairesi.
2. Orta Tedrisat Dairesi.
3. İlk Tedrisat Dairesi.
4. Teftişat Dairesi.
5. İhsaiyat Dairesi.
6. Sicil ve Memurin Dairesi.
7. Hars ve Sanayi-i Nefise.
8. Tahrirat ve Evrak Müdüriyeti (Kalem-i Mahsus).
9. Telif ve Tercüme Heyeti (1 Reis - 7 Aza).
10. Heyet-i İlmiye.
11. Müdiran Encümen Kâtibleri.
12. Levazım.

Bundan başka olarak Vekâlet aynı zamanda, büyük bir ihtiyaç hissettiği (Pedagoji Kamusu)’nun tercümesine ve Anadolu’da bir “Pedagoji Müzesi”nin tesisine teşebbüs etmiştir. “Pedagoji Kamusu”nun tercümesi Vekâletçe teşkil edilen 10 kişilik bir heyete tevdi edilmiştir. 2000 sayfadan oluşan bu kanusun en fazla altı ay zarfında tercümesinin tamamlanması hususuna çalışacaktır.

³⁶⁶ HM., 8.3.1923, No 758, s. 2, Maarif Vekâleti Mecmuası, cilt: 1, Sayı: 1, s. , 1.3.1341/1925, Cavit Binbaşıoğlu, Türkiye’de Eğitim Bilimleri Tarihi, s. 484-493.

“Telif ve Tercüme İşleri” gibi başlıklardan oluşan bu uzun genelge, öğretimin amaç ve yöntemleri olarak da M. Kemal Paşa'nın 1 mart 1923 tarihinde TBMM açılış nutku³⁶⁷ ndaki sözlerini esas almaktadır.

Tamimin “Telif ve Tercüme İşleri” ile ilgili bölümü şöyledir;

“Maarif Vekâleti Telif ve Tercüme işlerini; Hakimiyet-i Milliye'nin istinadgâhı ve milli harsın en mühim vasıta-ı intişarı addeder. Şu iki maksada ait neşriyatı bu sene azami bir gayretle tevsi için DF Müderrislerini de bu işe teşrik edecek esasat hazırlanmıştır. Bir taraftan tab' edilen ve telifi kararlaştırılan kitapları meccani olarak her tarafa dağıtmak ve halkı zorla okutmağa alıştırmak için hiçbir teşebbüsten geri durulmayacaktır. Merkezde bu makası en kati ve kısa yollarla temin edecek teşkilatın esasları tamamen zabtedilmîş ve 339 bütçesine vazolunmuştur.

Herhalde Maarif Vekâleti bundan sonra memleketi kurtaracak cihetin harp yerlerinden ilim ve tedrisat sahasına intikal ettiğine kani bulunduğundan ona göre hertürlü tertibata tevessül eylemiştir. Muvaffakiyeti husule getirecek vesaitin en mühimmi, maarif memurlarının gayret ve hamiyeti olduğundan ona göre çalışılmasını yeniden beyan ile iktifa ederim.”

Biraz geriye dönecek olursak, Z. Gökalp Ankara'ya gelir-gelmez Telif ve Tercüme Encümeni olarak görevine başlamıştı. Buna göre Telif ve Tercüme Encümeninin;

1 - Üyeleri:³⁶⁸

Reis	Ziya Gökalp.
Azalar	Köprülü Fuat.

³⁶⁷ Kazım Öztürk, Atatürk'ün TBMM Açık ve Gizli Oturumlarındaki Konuşmaları-II, Ankara 1992, s. 955-959; İkdâm, 4.3.1923, s. 2-3.

³⁶⁸ Reşat Özalp, Aydoğan Ataüinal, a.g.e., s. 29, birinci dipnot. Eserde heyetin alındığı kaynak gösterilmemiş. Bu eserde ve Eğitim Hareketleri Dergisi (Yıl 1, Sayı 12, aralık 1955)'nde heyet üyeleri arasında zeki Velidi (Toğan)'nında ismi gösterilmişse de bu yanlış olsa gerektir. Zira Zeki Velidi Türkiye'ye gelmeden önce Berlin'de bulunduğu sırada 1925 Nisanında Maarif Vekâleti tarafından giyaben “Telif ve Tercüme Heyeti azalığı”na tayin edilmiş ve 20 Mayıs 1925 günü İstanbul'a gelmiştir. Daha sonra Ankara'ya geçen Z. Velidi Ankara'da 1,5 yıl kadar görevde kaldıktan sonra İstanbul'a gitmiştir. Telif ve Tercüme Heyeti azalığı sırasında boşdurmayan Z. Velidi, Türkiye'de ilmi araştırmaların müesseseseleşmesi hakkında tasarımlarını da yazarak takdim etmişti. Geniş bilgi için bkz. Tuncer Baykara, Zeki Velidi Togan, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989, s. 15-18. Ayrıca 1923 merkez teşkilatlanmasına göre Telif ve Tercüme Encümeni'nin 1 reis 7 azadan oluşması gerekiyordu ki burada verilen listede 1 reis 8 aza bulunmaktadır.

Abdölfeyyaz Tevfik.

Veled Çelebi.

Mustafa Rahmi.

Mahmut Nedim.

Zakir Kadri.

Hakkı Arif.

2 - Faaliyetleri:

Ziya Gökalp Ankara'ya geldikten sonra vakit geçirmeden hem siyasi sahadaki hem de kültürel sahadaki faaliyetlere başlamıştır. M. Kemal Paşa ile Çankaya'da uzun uzun görüşmeler yapan Gökalp yine Atatürk'ün emriyle CHF'nin siyasi tarihine "Dokuz Umde" adıyla geçen seçim beyannamesini hazırlamıştır.

Gökalp'in fiili olarak kısa bir müddet (14/4/1339 - 11/8/1923) Telif ve Tercüme Encümeni'nin başında kalması (çünkü 11 Ağustos 1923'te yapılan seçimlerde TBMM II. Devre Diyarbakır mebusu seçilmişti), onun Telif ve Tercüme işlerinden ziyade siyasî sahadaki katkılarından faydalanılmak üzere Ankara'ya çağrıldığı ve Telif ve Tercüme Reisliği hususunun daha önceden planlı programlı bir şekilde hazırlanmış bir kılıf olduğu hakkındaki düşünceleri kuvvetlendirici bir mahiyet arz etmektedir³⁶⁹.

Ziya Gökalp'in Telif ve Tercüme Encümeni'ndeki faaliyetlerine gelince;

- Telif ve Tercüme Heyeti vasıtasıyla "ders kitabı" nevinden eserlerin neşrini başlattı.

- Hüseyin Cahit (Yalçın)'ın Malta'da yaptığı tercüme istetti ve onların basılması için Devlet Matbaası'na emir verdirtti³⁷⁰ ve bastırıldı³⁷¹. Hüseyin Cahit, Ziya Gökalp'in isteği üzerine; Degugsnes'in "Türklerin ve Moğolların Tarihi (Türk Tarihi)"ni, Hoffding'in "Psikoloji"sini, Durkheim'in "Dini Hayatın İbtidai Şekilleri"ni tercüme etmiştir³⁷².

³⁶⁹ Hikmet Tanyu, Ziya Gökalp'in Kronolojisi, Ankara 1981, s. 147.

³⁷⁰ Mehmet Emin Erişilgil, Ziya Gökalp (Bir Fikir Adamının Romanı) Yay. Haz. Aykut Kazancıgil - Cem Alpar, İstanbul 1984, s. 199.

³⁷¹ A. Korkmaz, a.g.e., s. 252.

³⁷² Tanyu, a.g.e., s. 128.

• Öğretmen ve öğrenciler için iki seri halinde “Türk Medeniyeti Tarihi” (kendi yazmaya başlamış birinci cildini ancak bitirebilmiştir), “Türkolojiye Müstenit Sosyoloji”, “Sosyoloji ve Psikolojiye Müstenit Felsefe” isimli kitapların neşredilmesini istemiş ve bunun bir heyet kararı olarak alınmasını sağlamıştır³⁷³.

• Bir yandan “Türkçülüğün Esasları”, “Türk Töresi”, “Türk Medeniyeti Tarihi” adlı eserlerini yazarken, diğer taraftan da memleketin yabancı dil bilen yazarlarını Encümen’e davet ediyordu³⁷⁴.

• Bu sırada Telif ve Tercüme Encümeni, tercüme ettirmek istediği eserler hakkında bir ilan³⁷⁵ yayınlarak memleketteki ilim adamlarının; Dünya şaheserlerinden hangisinin takdimen tercümesinin muvafık olacağı, umumi rağbete mazhar olmuş ve hemen hemen her dile çevrilmiş olan “İlimde Ana Kitapları”, tercüme ettirme arzusunda olduğundan bunlardan hangi kitapların takdimen tercümesinin muvafık olacağı, ayrıca telif ve tercüme olunacak bütün kitapların İstanbul’un halk lisanında, yani terkipsiz Türkçe ile yazılmasının uygun olup-olmadığı hususlarındaki fikirlerini öğrenmek istiyordu.

Bu arada atlanmaması gereken önemli bir konu da Telif ve Tercüme Encümeni’nin kendi içerisinde maaşlı ve daimi üç azasından mürekkep bir büro teşkil etmesidir. Heyet azası ilk yıllarından (1921) itibaren fedakarlık yapmak suretiyle para almadan fahri olarak bu işi yapıyordu. Teşkil edilen bu büronun başına Ziya Gökalp, üyeliklerine de Veled Çelebi Efendi ile Mustafa Rahmi Bey getirilmişlerdir³⁷⁶. Büronun vazifeleri ise, Telif ve Tercüme Heyeti’nin işleriyle meşgul olmak (klasik eserlerin tercümelerini yaptırmak) ve heyet ile Vekalet arasında irtibat vazifesi görmektir³⁷⁷.

• Telif ve Tercüme Heyeti tarafından neşri uygun bulunan şu eserlerin basımı için Maarif Vekaletince Matbaa-i Amire İdaresi’ne emir verilmiştir;³⁷⁸

1. Durkheim, Emile (-); İctimai Taksimi Ameli. (Müt: A. Mithat).

TBMM Hükümeti Maarif Vekaleti Neşriyatından. Aded: 4

³⁷³ A. Korkmaz, a.g.e., s. 252, 258.

³⁷⁴ Hikmet Yıldırım Celkan, Ziya Gökalp’in Eğitim Sosyolojisi, İstanbul 1990, s. 9.

³⁷⁵ HM. 22.4.1923, No: 796, s. 3; Ayrıca bkz. İkdâm, 22.5.1923, s.3 “İstanbul’da Veled Çelebi Efendi İle Yapılan Röportaj”.

³⁷⁶ İkdâm, 8.5.1923, s. 3.

³⁷⁷ İkdâm, 15.1.1923, s. 1.

³⁷⁸ İkdâm, 19.2.1923, s. 3.

Telif ve Tercüme Heyeti'nce kabul edilmiştir.

İstanbul, M.A. 1339, 402 s. İ.Ü.: 200.635.

2. Montesquie'nun; Ruhu'l-Kavanin'i (Müt: Hüseyin Nazım Bey).

3. DF. Muderrislerinden Şemseddin Bey; Türk Tarihi.

Bu arada Nafi Atuf Bey'le İsmail Besim Paşa'nın da Telif ve Tercüme Heyeti'ne aza seçilmiş olduklarını görüyoruz³⁷⁹.

• Maarif Vekaleti Telif ve Tercüme Encümeni, Faik Bey'in "Çocuk Bahçesi Rehberi", Ömer Sami Bey ve Fevziye Hanım'ın birlikte yazdıkları "Hesabın Usul-i Tedrisi", Sami Bey'in "Hendesenin Usul-i Tedrisi" ve ayrıca "Türk Tuğrası" adlı dört eser telif etmiş ve bu eserler bütün mektep kütüphanelerine dağıtılmak üzere Maarif Vekaleti tarafından Maarif Müdürlüklerine gönderilmiştir. Bu eserlerin birer nüshası muallimlere arttığı takdirde memleketin münevverlerine dağıtılacaktır³⁸⁰.

• Ayrıca 1923 yılı içerisinde ve Cumhuriyetin ilanından evvel Telif ve Tercüme Heyeti'nin neşrettiği ve bizim de bizzat gördüğümüz diğer eserler şunlardır;

Veled Çelebi (Telif ve Tercüme Heyeti azasından); Türk Diline Medhal,

TBMM Hükümeti Maarif Vekaleti Neşriyatından Aded: 16

Telif ve Tercüme Heyeti'nce tetkik ve kabul edilmiştir.

İstanbul, M.A. 1339, 104 s.

İ.Ü.: 3409.

Fouillee, Alfred (-); Kadın-Erkek Irklar Ruhiyatı. (Müt: Mustafa Rahmi).

TBMM Hükümeti Maarif Vekaleti Neşriyatından Aded: 26

Telif ve Tercüme Heyeti'nce kabul edilmiştir.

İstanbul, M.A. 1339-1342, 44 s.

İ.Ü.: 424.

Hüsnü Hamid (DF. Muallimlerinden) (-); Hendese Dersleri. (1. Kısım. Resmi Hattı), (2. tab'),

TBMM Hükümeti Maarif Vekaleti Neşriyatından, Aded: 45.

Telif ve Tercüme Heyeti'nce kabul edilmiştir.

İstanbul, M.A. 1339 (20x14), 65 s. Şekilli,

İ.Ü.: 5083.

³⁷⁹ İkdam, 19.2.1923, No: 9374, s. 1.

³⁸⁰ İkdam, 18.6.1923, s. 2.

•I. Heyet-i İlmiye:

Telif ve Tercüme Encümeni Reisi Z. Gökalp Bey’inde çalışmalarını neticesinde Heyeti İlmiye toplanmıştır:³⁸¹ Büyük Zafer kazanıldıktan sonra cephede yapılan mücadele bitmiş, sıra maarif alanında yapılacak çalışmalara gelmişti. İstiklal savaşının sürdüğü aylarda toplanan I. Maarif Şurası’nın bir bakıma devamı olan “I. Heyet-i İlmiye” toplantısı ile eğitim hakkında milli vasıfları ve icablarıyla düşünülerek bir planlama yapılmıştır. Heyeti İlmiye Cumhuriyet kurulmadan evvel o günkü milli hükümet tarafından “milli eğitim işlerini bütün cepheleriyle ele alıp meseleleri devrin tanınmış eğitim adamlarının fikir, düşünce ve tecrübelerinden faydalanmak suretiyle planlayarak belli bir programa bağlama cehdiyle yapılan ilk sistemli çalışma olarak milli eğitim tarihimizde yer alması gereken bir reform teşebbüsüdür. Nitekim ilk yemişini altı ay geçmeden vermiş ve “Tevhid-i Tedrisat Kanunu” ile tarihimizde bugünkü, halkçı, milliyetçi, cumhuriyetçi ve laik milli eğitim devri başlamıştır.”³⁸²

Maarif Vekili İsmail Safa (Özler) Bey’in başkanlığında, 15 Temmuz - 15 Ağustos 1923 tarihleri arasında Ankara’da Telif ve Tercüme Encümeni azalarının da katıldığı³⁸³ I. Heyet-i İlmiye’nin gündeminde konumuzla doğrudan ilgili olarak çevirilerde uygulanacak esaslarda yer almıştır. Diğer hususlar için bkz;³⁸⁴

³⁸¹ Hikmet Yıldırım Celkan, a.g.e., s. 9.

³⁸² F. R. Unat a.g.e., s. 28.

³⁸³ HM., 5.7.1923, No: 865, s. 4. Birinci Heyeti İlmiye’ye katılan 40 kişi şunlardır; Maarif Vekili İsmail Safa (Reis), Müsteşar Samih Rıfat, Matbuat Müdürü Ağaoğlu Ahmet, Müdefaa-i Milliye Vekâleti Mümessili Naci Paşa, Dahiliye Vekâleti Mümessili Abdullmuttalip, Sıhhiye Vekâleti Mümessili Dr. Ziya, Türkocağı Mümessili İzzet Ulvi, Nafia Vekâleti Mümessili Hamdi, İktisat Vekâleti Mümessili Cemal Hüsnü, ilk Tedrisat Müdürü Şefik, Heyet-i Teftişîye Müdürü Abdülfeyyaz Tevfik, Telif ve Tercüme Encümeni Reisi Ziya Gkalp, Azadan Velede Çelebi, Azadan Mustafa Rahmi, Ali Dersler Mümessili Vehbi, Darülfünun Terbiye Müderrisi İsmail Hakkı, Darülfünun ve Darülmuallimat Muallimlerinden Haydar, Darülfünun İktisat Müderrisi Zühtü, Dr. Ruhîyet Müderrisi Şehip, DF müderrislerinden Köprülüzâde Fuat, Tıp Fakültesinden Dr. Vasfi, Sabık ilk Tedrisat Müdürü Edip, Sanayi-i Nefise Mektebi Müdürü Cemil, Hey’et-i Teftişîye’den Hasan Fehmi, Sabri Cemil ve Hilmî Celal esat, İstanbul Darülmualliminin Müdürü İhsan, Antalya Darülmuallimini Müdürü Hulusi, Galatasaray Lisesi Müdürü Faik, İhsaiyat Müdürü Avni, Maarif Hars Müdürü Mübarek, Ali Sami, Terbiye-i Bedeniye Muallimi Selim Sırrı, İstanbul Darülmuallimlerinden İbrahim Alaaddin Kastamonu Sultanisi Edebiyat Muallimi Ali Rıza, İstanbul Sultanisi Kısım-ı ibtidaisinden Receb Nuri.

³⁸⁴ 1. Maarif-i İlmiye İcraat Programı.

2. Milli Hars.

3. Çevirilerde Uyulacak Esaslar.

4. İstatistik Umum Müdürlüğü Tekili.

5. Milli Kamus ve Sarf.

Türkiye'deki eğitim sisteminin inceden inceye konuşulduğu bu toplantıda Maarif Vekili'nin konuşmasından sonra altı adet komisyon kurularak çalışmalara devam edilmiştir³⁸⁵. Bu komisyonlar şunlardır;

Bu komisyonlar devamlı çalışmak suretiyle her konu hakkında gerekli kanun layihaları ile nizamname projelerini ve faaliyet programlarını hazırlamıştır.

Bu toplantıda ileriye yönelik önemli kararlar alınmış ve büyük bir kısmı itibariyle de uygulamaya dönüştürülmüştür³⁸⁶.

Birinci Heyet-i İlmiye çalışmalarının sona ermesinden bir gün evvel, 14 Ağustos 1923'te TBMM'de okunan İcra Vekilleri Heyeti Programı'nın (Fethi Okyar Hükümeti'nin Programı) Milli Eğitim bölümünde maarifin gayesi ve yapılacak tercüme hususunda şöyle denilmekteydi;³⁸⁷

1. Maarif siyaseti terbiye-i umumiye ve müşterekede vahdet ve terbiye-i meslekiyede ihtisas esaslarına istinad edecektir.

6. Milli Musiki, Lisan ve Edebiyat.

7. Milli Tarih Kütüphaneleri.

8. Milli Hazine-i Evrak.

9. Milli Tarih ve Coğrafya Enstitüleri.

10. Etnografya Müzesi.

11. Milli Müze.

12. Mektep Müzesi.

13. Ankara'da Ali Dersler.

14. İlköğretim Programları.

15. İlkokul Sonrası Hayati Öğretim Programı.

16. Tedrisat-ı İbtidaiye Kararnamesinin Tadili Layihası.

17. Öğretmen Okulları Program ve Yönetmelikleri.

18. Sultani Teşkilatı, Ad Değiştirme ve Öğretim Süresi.

19. Sultani Programlarını Değiştirme.

20. Ortaöğretim Muallimleri Yasa Tasarısı.

21. İzcilik Teşkilat-ı Eseriyesi.

22. Heyet-i Teştişiyeye Nizamnamesi Layihası.

23. Asar-ı Atika Nizamnamesi Tadili.

24. İstanbul Öğretmen okullarında tali kısımlarının açılması.

25. Galatasaray Sultanisinin Teşkilatı ve Programı.

26. Darümuallimin-i Aliye Öğrencilerine Mesleki Bilgi Verilmesi.

HM., 28.6.1923; İkdam(i), 1.7.1923, s. 1.

³⁸⁵ Bu komisyonlar şunlardır;

• Milli ve İlmi Komisyon.

• İstatistik Müdüriyeti Teşkilatı Komisyonu.

• İlköğretim Komisyonu.

• Öğretmen Okulları, İzcilik, Eğiticilik komisyonu.

• Ortaöğretim Komisyonu.

Bakanlığın Genel Çalışmaları ve Program Komisyonu.

³⁸⁶ İkdam, 27.8.1923, s. 2.

³⁸⁷ Türkiye Cumhuriyeti Hükümet Programlarında Kültür, Selçuk Kantarcıoğlu, Ankara 1990, s. 31-33.

2. Maarifin terbiyevi vazifelerinden birincisi çocukların terbiye ve talimi, ikincisi halkın terbiye ve talimi, üçüncüsü milli güzidelerin yetiştirilmesi için lazım gelen vasıtaların ihzar ve teminidir.

Çocukların terbiye ve talimi bittabi mektepler vasıtasıyla temin edilecek ve mekteplerin asri tekemmülata mazhar olabilmeleri için muallimlerin daha iyi yetiştirilmesine ve tatil zamanında açılacak dersler ile tevsi-i malumat etmelerine, binaların ıslahına, âlât-ı dersiyenin ikmaline çalışılacaktır. Halkın talim ve terbiyesi için gece dersleri ve çırak mektepleri tesis olunacak halk lisansı ve halkın ihtiyacına muvafık kitaplar yazdırılarak tab' ve teksir ve memleketin her tarafına tevzi edilecektir. Milli güzidelerin yetiştirilmesi için istidat ve kabiliyeti tebarüz eden ve ailesinin kudret-i maliyesi müsait olmayan gençler orta ve yüksek mekteplerde suret-i mahsusada himaye ve muavenete mazhar olacakları gibi ihtisas peyda etmeleri için Avrupadaki irfan merkezlerine de gönderileceklerdir. **Muhtelif şubât-ı ilmîyeye ve bilhassa insani ve ictimai esasata müteallik muhalledat ve ana kitapların tercüme ve tab'ı ve tevzi olunacaktır.**

• Bu arada Maarif Vekaleti Hars Müdürü Mübarek Bey tarafından “Küre-i Arz'da Nüfus-ı İslam” adlı bir eser kaleme alınmış ve Telif ve Tercüme Heyeti'nce de kabul edilerek³⁸⁸ basılmıştır³⁸⁹.

Telif ve Tercüme'nin külli çalışmalarından biri de (Ernest Lavis) ile Alfred Rambo'nun başkanlığı altında intişar eden 12 cilt Tarih-i Umumi'nin tercümesine karar vermesidir. DF. Tarih Müderrislerinden Ali Reşad, Ahmet Refik, Necib Asım, Köprülüzâde Mehmet Fuad, Behçet ve Muzaffer Beyler tarafından tercümeğe başlanmış ve her bir kısım bu şahısların ihtisaslarına göre dağıtılmıştır³⁹⁰. Mütercimler büyük bir gayret sarfetmek suretiyle 12 ciltlik bu eserin 900 sayfa tutan ilk cildini bir ay zarfında tamamlamıştır³⁹¹. Bu eser daha sonra Matbaa-i Amire'de bastırılmıştır.

• Ayrıca Telif ve Tercüme Heyeti azasından ve aynı zamanda HM. Gazetesi yazarlarından olan Mustafa Rahmi'nin bu gazetede daha önce yayınlamış olduğu makaleleri; “Gazi Paşa Hazretlerinin Maarif Umdeleri” ve “Asri Terbiye ve

³⁸⁸ İkdâm, 25.1.1923, s. 3.

³⁸⁹ HM, 29.7.1923, s. 4.

³⁹⁰ İkdâm, 13.7.1923, s. 2.

³⁹¹ İkdâm, 31.7.1923, s. 3.

Maarif' adıyla kitap halinde neşredilmiştir. Bu iki eser mekteplere, bilhassa Darül muallimin ve Darül muallimatlara dağıtılacaktır³⁹².

Ziya Gökalp kısa bir dönem yapmış olduğu Telif ve Tercüme Heyeti başkanlığı görevinde başarılı çalışmalar yapmıştır; Birinci Heyet-i İlmiye'nin toplanmasını sağlamış, eser yayınlanma hususuna hız vermiş ve tercüme edilecek eserler hakkında memleketin ilim ve kültür adamlarının düşünceleri alınmaya çalışılmıştır. Diğer önemli bir nokta da Gökalp döneminde genellikle sosyoloji ve felsefe ağırlıklı eserler neşredilmiştir-ki bu da bize dönemlere göre tercüme hareketlerinin yönünün değiştiği gibi, şahısların da etkisiyle herhangi bir sahaya daha fazla ağırlık verildiğini göstermektedir.

E - KÖPRÜLÜZÂDE MEHMET FUAT BAŞKANLIĞINDAKİ TELİF VE TERCÜME HEYETİ

11 Ağustos 1923 yılında yapılan seçimlerde TBMM II. Dönem Diyarbakır mebusu seçilen Ziya Gökalp'ten boşalan Telif ve Tercüme Encümeni Başkanlığı'na, DF. Müderrislerinden Köprülüzâde Mehmet Fuat; azalığına da Darülmualimin-i Aliye Müdürü İhsan Beyler'in tayinleri kararlaştırılmıştı³⁹³ Fakat Köprülüzâde Mehmet Fuat bu göreve başlamamıştır³⁹⁴.

• Bu arada, Cumhuriyetin ilanı öncesinde Telif ve Tercüme Heyeti 7 eser daha neşretmiştir. Bu eserler şunlardır;³⁹⁵

1. Texier, Charles (-); Küçük Asya (1. Cilt), (Müt: Ali Suad Bey).

TBMM Hükümeti Maarif Vekaleti Neşriyatından, Aded: 2.

Telif ve Tercüme Heyeti'nce tetkik ve kabul edilmiştir.

İstanbul, M.A, 1339, 395 s.

2. Montessorya, Maria (-); Çocuklar Evi. (Müt: Mustafa Rahmi Bey), Resimli, 160 s.

3. Konrad, J. (-); İktisat Tarihi. (Müt: Mehmet Vehbi Bey), 152 s.

4. Fouillee, Alfred (-); Avrupa Milletleri Ruhiyatı. (Müt: Mustafa Rahmi)

TBMM Hükümeti Maarif Vekaleti Neşriyatından,

Telif ve Tercüme Heyeti'nce kabul edilmiştir.

³⁹² HM. 10.8.1923, s. 4.

³⁹³ HM. 5.9.1923, No: 906, s. 2.

³⁹⁴ Eğitim Hareketleri Dergisi, Yıl 1, Sayı 12, 1 Aralık 1955, s. 25.

³⁹⁵ HM. 20.9.1923, s. 2.

İstanbul M.A, 1339-1342, 101 s. İ.Ü.: 426.

5. Çocuk Ruhiyatı. (Müt: Mustafa Rahmi Bey).

İstanbul M.A, 97 s.

6. İtarid (-); Dağda Bulunmuş Çocuk. (Müt: Mustafa Rahmi Bey).

İstanbul M.A, 21 s.

7. Akçuraoğlu Yusuf (-); Muasır Avrupa'da Siyasi ve İctimai Fikirler ve Cereyanlar.

İstanbul M.A, 94 s.

II. CUMHURİYET HÜKÜMETLERİ DÖNEMİ

Cumhuriyetin ilanından evvel TBMM Hükümetleri döneminde faaliyetlerine başlayan Telif ve Tercüme Heyeti Cumhuriyet döneminde de çalışmalarını yoğun bir şekilde sürdürmüştür. Bir taraftan kendine ait çalışma raporlarını ve düzenleme çalışmalarını yaparken diğer taraftan da eser yayınlama çalışmalarına devam etmiştir. Bu meyanda Cumhuriyetin ilanından sonra Maarif Vekâleti içinde yer alan Telif ve Tercüme Heyeti'nin görevlerini bir esasa bağlamak üzere daha önce yayınlanan gayet geniş Telif ve Tercüme Heyeti Talimatnamesi'nin³⁹⁶ yerine 3 Nisan 1924 tarih ve 413 nolu kararname ile yedi maddeden oluşan kısa bir Telif ve Tercüme Heyeti Talimatnamesi³⁹⁷ yayınlandı.

Maarif Vekâleti'nin Telif ve Tercüme Heyeti'nin vazifelerini tayin ve bu heyet üyeleri tarafından tetkik edilecek veya yazılacak eserlerin tabi olacağı muameleyi düzenlemek üzere 2 Nisan 1340 (1924) tarih ve 5530/242 numaralı tezkeresiyle İcra Vekilleri Heyeti'ne göndererek burada kabul edilen Telif ve Tercüme Heyeti Talimatnamesi; Cumhuriyetin ilanından sonra Maarif Vekâleti'nce, kendi görev alanına giren yayım işlerinin düzenlenmesi ve geliştirilmesi yolunda atılan ilk adımdır³⁹⁸.

Daha önce yayınlanmış bulunan talimatnameden farklı olarak bu talimatnamede bir takım değişiklikler yapılmıştır. 7 maddeden mürekkep olan bu talimatnameye göre Telif ve Tercüme Heyeti şu şekli almıştır.

³⁹⁶ Telif ve Tercüme Heyeti Talimatnamesi, 2.4.1338 (1922). Matbuat ve İstihbarat Matbaası. Ankara 1338. Madde 31; "İşbu talimatname, heyeti umumiyeye bilmüzakere aza-yı müretteberin sulusan-ı ekseriyet arasına iktiran etmek ve vekâletçe tasdik olunmak şartıyla ve ikmal olunabilir."

³⁹⁷ Düstur, Telif ve Tercüme Heyeti Talimatnamesi Milli Kütüphane, 1946 A 1001.

³⁹⁸ Ayas. A.g.e., s. 582.

1. Üyeleri:

Telif ve Tercüme Heyeti'nin üyeleri 1 reis 8 azadan teşekkül eder. Heyetin reis ve üyeleri ise mütehasıs zevat arasından Maarif Vekâleti'nce seçilecek ve Cumhurbaşkanının tasdiki ile tayin edilecektir³⁹⁹.

2 - Vazifeleri:

A - Milli Kütüphanemizin muhtaç olduğu şaheserler ile en kıymetli bulduğu ders kitaplarını takip ve tefrik ile erbabına tercüme ettirmek.

B - Tercümeleri tamamlanan eserlerin müsveddelerini tetkik ederek şâyân-ı kabul olup olmadıklarını tayin etmek.

C - Maarif Vekâleti'nce ilan edilecek müsabakalar neticesinde yarışmaya giren eserleri tetkik ve tefrik etmek.

D - Maarif Vekâleti hesabına basımı istenen edilen eserlerin kıymetli olup olmadıkları hakkında görüş bildirmek.

E - Bakanlıkça gerekli görülecek kişilerin imtihanlarını yapmak.

F - **İlmi ve edebi terimlerin yerleşmesi ve kökleşmesi için bu hususta DF Müderrisleri v.s. salahiyyetli kişilerle sözlü ve yazılı temas ve münasebetlerde bulunmak**⁴⁰⁰.

G - Ecnebi memleketlerdeki maarif teşkilatlarını ve onların terakkilerini inceleyerek zaman zaman bu hususta raporlar takdim etmek⁴⁰¹.

Ğ - Okullarda okutulmak üzere kabul edilen kitapların tatbikini ve ders yapma şeklini gözlemek üzere gerek gördüğü okul ve sınıflarda tetkiklerde bulunmaktır⁴⁰². Yapılan bu iş heyetin "hukuk-ı tabiiyesindedir."

3 - Mesaisi:

Bir bakıma heyetin vazifeleri arasında sayılması gereken önemli bir husus ta; Heyet azalarının ihtisasları dahilindeki eserleri telif ve tercüme etme hakkına sahip olmalarıdır. Fakat bu yolla hazırlanan eserler müellif hariç olmak üzere, Heyetin diğer üyeleri tarafından tetkik veya tenkit edilecek ve heyetin mesuliyeti

³⁹⁹ Telif ve Tercüme Heyeti Talimatnamesi (TTHT). Madde (M). 1, 2.

⁴⁰⁰ TTHT, M. 3.

⁴⁰¹ TTHT, M. 5.

⁴⁰² TTHT, M. 6.

altında kabul edildikten sonra eser sahibi tıpkı dışarıdan müracaat eden bir şahısmış gibi muameleye tabi tutulacaktır⁴⁰³.

Diğer bir konu da; Tetkik edilecek eser ihtisas sahibi üye tarafından başlangıçta mütalaa ve tenkit edilerek sonucu bir rapor ile umumi heyete tevdi edecek ve heyet kabul veya reddedebilecektir⁴⁰⁴.

Görüldüğü üzere çıkarılan bu talimatnameyle, daha önce hazırlanmış olan talimatname arasında farklılıklar hemen göze çarpmaktadır. Bir iki tanesi şöyledir;

1. Bir önceki talimatname gayet geniş, üç bölüm ve 31 maddeden oluşurken, bu talimatname gayet kısa ve 7 maddeden oluşmaktadır.

2. Bir öncekinde aza sayısı (sadece asil aza sayısı 20 kişi) fazla ve çeşitli iken, bunda heyet 1 reis 8 azadan oluşmaktadır.

3. Daha önce M. Kemal Paşa'nın 1 Mart 1923 tarihinde TBMM'nin açılış konuşmasında⁴⁰⁵ söylediği ve Maarif Vekili İsmail Safa (Özler) Bey'in yayınladığı ilk genelgedeki;⁴⁰⁶ "Telif ve Tercüme işleri hakimiyet-i milliyenin ve milli harsın en mühim vasıta-ı intişarıdır. Şu iki maksada ait neşriyatı bu sene azami bir gayretle tevsi için DF müderrislerini de bu işe teşrik edecek esasat hazırlanmıştır." İfadeleri burada maddeleşmiş bulunmaktadır⁴⁰⁷. Yani DF müderrislerinden faydalanma düşüncesi bu talimatnameyle tecessüm etmiştir.

4 - Faaliyetler:

II. Heyet-i İlmiye:

1924 yılı içerisinde yapılan önemli maarif işlerinden biri de II. Heyet-i İlmiye'nin toplanmasıdır. 1923 yılı içerisinde yapılan ve tarihe I. Heyet-i İlmiye Toplantısı olarak geçen toplantıya memleketin her tarafından gelen ilim ve fikir adamları görüşler sunmuşlar ve daha sonra alınan bu kararların çoğu uygulamaya dönüştürülmüştür. 23 Nisan 1924 yılında toplanan⁴⁰⁸ İkinci Heyeti İlmiye ise

⁴⁰³ TTHT, M. 4.

⁴⁰⁴ TTHT, M. 7.

⁴⁰⁵ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri - (1906-1938) - II, TTK. Ankara, 1952, s. 289.

⁴⁰⁶ HM, 8.3.1923, No: 758, s. 2.

⁴⁰⁷ TTHT, M. 3.

⁴⁰⁸ İkdam, 23.4.1923, s. 1. Bu toplantıya katılan 20 aza şunlardır;

Maarif vekili ve Heyet-i İlmiyenin başkanı Vasıf Bey, azaları; Köprülüzâde Mehmet Fuat (müsteşar), Abdülfeyyaz Tevfik (yükseköğretim direktörü), Nafı Atuf (Ortaöğretim direktörü), Rıdvan Nafiz (Heyet-i teftişye reisi) Telif ve tercüme Azasından Mahmut Nedim, Avni (Darüleytamlar umumi müfettişi),

“Türk Eğitim Sistemini yeni devlet düzenine uydurmak, eğitim binasını yeniden kurmak amacıyla toplandı. Çünkü Tevhid-i Tedrisat Yasası, Eğitim Bakanlığı’nın elindeki okulların sayısını arttırmış, medreseler ve diğer dini okullar kapatılmış, bütün okullarda laik bir eğitim zihniyeti yerleştirilmeye çalışılıyordu. Orta dereceli askeri okulları da bünyesine alan Bakanlık, okullar ve programlar sorununu çözmek için tekrar bir Heyet-i İlmiye toplamıştır. Bu yüzden ikinci Heyet de yeni eğitim sistemini kurmaya yönelmeden çok, okulların dereceleri, ders kitapları, müfredat programları v.s. üzerinde durmuştur.”⁴⁰⁹

Telif ve Tercüme Heyeti azasından Mahmut Nedim’in de katıldığı toplantı. Daha sonra Maarif Vekili Vasıf Bey’in yapmış olduğu kapanış konuşmasıyla çalışmalarını sona erdirmiştir⁴¹⁰.

• Telif ve Tercüme Heyeti’nin Cumhuriyet ilan edildikten sonraki günlerde (1923-24 yılları arasında) neşrettiği eserlerden tesbit edebildiğimiz bazı eserleri şunlardır;

Besim Atalay (-); Maraş Tarihi ve Coğrafyası.

TC. Maarif Vekaleti Neşriyatından, Aded: 50.

Telif ve Tercüme Heyeti’nce kabul olunmuştur.

İstanbul, M.A. 1339, 371 s. İ.Ü.: 3393.

Abdurrahman Şeref (-); Tarih Musahabeleri,

TC. Maarif Vekaleti Neşriyatından, Aded: 51.

Telif ve Tercüme Heyeti’nce kabul olunmuştur.

İstanbul, M.A. 1339, 404 s. İ.Ü.: 2113.

Celal Esad (-); Notlar ve Kütüphanelere Dair Usul-i Tasnif.

TC. Maarif Vekaleti Neşriyatından, Aded: 57.

Telif ve Tercüme Encümeni’nce kabul olunmuştur.

Müfettiş Hasan Fehri İhsan (yüksek muallim mektebi usul-i tedris muallimi), DF müderrislerinden Ali Haydar, Mehmet Emin, İstanbul Muallim Mekteb-i Müdürü İbrahim Alaaddin, muallimlerden Servet, Süleyman Şevket, Ali Canib, Sadri Etem, Seraceddin, Edirne Lisesi Müdürü Nuri, Konya Muallim Mektebi Müdürü Rıfat Sadettin, Konya Muallim Mektebi Müdür Muavini İsmail Hakkı.

⁴⁰⁹ İkinci Heyet hakkındaki görüşler ve toplantıya yöneltilen tenkitler için bkz. Ergün, A.g.e., s. 64.

⁴¹⁰ İkdam, 2.5.1923, s. 3.

İstanbul, M.A. 1340-42.

Garsen, F. (-); Froebel Usulüyle Küçük Çocukların Terbiyesi (Müt: Kazım Nami).

TC. Maarif Vekaleti Neşriyatından, Aded: 59.

Telif ve Tercüme Encümeni'nce kabul edilmiştir.

İstanbul 1340 (1924), M.A, 202 s., şekilli (435 adet) İ.Ü.: 8719.

Necib Asım (-); Orhun Abideleri.

TC. Maarif Vekaleti Neşriyatından, Aded: 61.

Telif ve Tercüme Encümeni'nce kabul edilmiştir.

İstanbul, 1340, M.A., 164 s. İ.Ü.: 3427.

• Bu arada Telif ve Tercüme Heyeti'nin faaliyetlerinden birinin de; neşrettiği eserleri bazı bakanlık ve müesseselere istifade etmeleri için bedava olarak muntazaman göndermesi olduğunu söylemeliyiz.

Telif ve Tercüme Heyeti'nin bedava olarak eserlerini gönderdiği müesseseler;

1. BMM Aza-yı muhteremesi.
2. Dahiliye Vekâleti.
3. Adliye Vekâleti.
4. Matbuat Müdüriyet-i umumiyesi.
5. Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti.
6. Ankara Şehremareti.
7. Divan Muhasebatı.
8. DF Fakülteleri.
9. Askeri Müfettişliği.
10. Maarif Daireleri.
11. Erkek ve Kız Liseleri.
12. Orta Mektepler.
13. Erkek ve Kız Muallim Mektepleri.
14. İmam ve Hatip Mektepleri.

15. Darüleytamlar.

16. Muallimin Birlikleri.

Ankara'daki genel merkezden isteyeceklerdir.

17. Türk Ocakları.

18 Vilayet Kütüphaneleri.

Ziya Gökalp'in 11 Ağustos 1923 seçimlerinde Diyarbakır mebusu olarak Meclis'e girmesinin ardından, DF. Müderrislerinden Köprülüzâde Mehmet Fuad'ın Telif ve Tercüme Heyeti başkanlığına atandığını fakat, Mehmet Fuad'ın bu göreve başlamadığını biliyoruz. Ancak hemen bunun akabinde herhangi bir şahsın Heyet başkanlığına getirilip getirilmediği konusunda bilgi sahibi değiliz. Onun için ihtiyaten Abdülfeyyaz Tevfik başkanlığındaki Telif ve Tercüme Heyeti çalışmalarını buraya aldık.

F - ABDÜLFEYYAZ TEVFİK BAŞKANLIĞINDAKİ TELİF VE TERCÜME HEYETİ

Telif ve Tercüme Heyeti Talimatnamesi (3.4.1924) yılında yayınlandıktan sonra Abdülfeyyaz Tevfik Bey başkanlığında bir heyet teşekkül etmiş ve bu heyet vakit geçirmeden çeşitli etkinliklere girişmiştir.

1925 yılı başında bir "Telif ve Tercüme Edilecek Asar Hakkında Talimatname" ve aynı tarihli "Telif ve Tercüme Heyeti'nin Mesai Usulüne Müteallik Dahili Talimatname" ile yine bu sene içerisinde (10 Mayıs 1925) "Telif ve Tercüme Edilecek Asar Hakkındaki 24 Ocak 1925 Tarihli Talimatnamenin Birinci Maddesi Mucibince Tanzim Edilen Umumî Neşriyat Defterinden 1341 (1925). Senesi Zarfında İlan Olunmak Üzere Tefrik Kılınan Eserleri Muhtevi 96 eserden oluşan bir cetvel hazırlanmıştır. Ayrıca bu yıl içerisinde de yine çok sayıda eser yazımına devam edilmiştir. Bunlara sırası geldikçe geniş bir şekilde yer vermeye çalışacağız.

Abdülfeyyaz Tevfik başkanlığındaki Telif ve Tercüme Heyeti şu şekilde oluşmuştur;

1 - Üyeleri;⁴¹¹

1. Reis Abdülfeyyaz Tevfik Bey.
2. Aza Sadri Maksudi Bey.

⁴¹¹ TC: Devlet Salnamesi (1925-26), s. 1160.

3. Aza Zakir Kadri Bey.
4. Aza Mübarek Bey.
5. Aza Zeki Velidi Bey.
6. Aza Avnü'r-Refik Bey.
7. Aza Mehmet Rıza Bey.

2 - Faaliyetleri:

Yukarıda da ifade edildiği üzere Telif ve Tercüme heyeti teşekkül ettikten sonra heyet çeşitli yönetmelikler yayınlamak suretiyle etkinliklerini bu çerçevede sürdürmeye çalışmıştır. Bu yönetmeliklerden biri 24 Kanun-ı Sani 1341 (24 Ocak 1925) tarihli “Telif ve Tercüme Heyeti'nin Mesai Usulüne Müteallik Dahili Talimatname⁴¹²”dir. Dokuz maddeden oluşan bu kısa talimatnemei aynen vermek istiyoruz;

1. Telif ve Tercüme Heyeti'nin Vekiller Heyeti tarafından onaylanan 7 Nisan 1340 (Doğrusu 3 Nisan 1340 olacak) tarihli Talimatname ile belirlenen vazifeleri dahilinde Maarif Vekaleti'nce heyet başkanlığına havale olunan yazı ve eser mezkur riyasetçe azadan münasip görülen zata tetkik edilmek üzere tevdi olunacaktır.

2. Heyet azası, kendilerine riyasetçe tevdi olunan yazı ve eserleri mütalaanameleriyle birlikte riyaset makamına iade edeceklerdir. Riyasetçe bu mütalaanameler, genel toplantıda tetkik edilmek üzere heyete havale olunacaktır.

3. Telif ve Tercüme Heyeti başlangıçta azasından biri tarafından tetkik olunan yazı ve eserler hakkındaki mütalaanameyi tetkik ve gerekenleri yazdıktan sonra bu husustaki raporu tanzim ve başkanlık makamı takdim edecektir.

4. Heyetçe tanzim olunan raporlar, Vekâlet makamının tasdikiyle katiyet kesbedecektir.

5. Heyet azasından biri tarafından ilmî bir teklifi mutazammın olmak üzere re'sen Riyaset makamına takdim olunan mütalaanameler de riyasetçe tatbik edilmek üzere heyete tevdi olunacaktır.

6. Heyet kararları, oy çokluğuna göre alınır ve oyların eşit olması halinde reisin bulunduğu taraf tercih olunacaktır.

⁴¹² Telif ve Tercüme Heyetinin Mesai Usulüne Müteallik Dahili Talimatname, Ankara Yenigün Matbaası, 1341, s. 3, Özege no: 13759.

7. Heyet müzakereleri, heyet kâatibi tarafından zabtolunacaktır. Bazı müzakereler için lüzum görüldüğü takdirde heyetin seçimiyle azadan biri kitabet vazifesini ifa edecektir.

8. Telif ve Tercüme Heyeti gönderilen evrak ve eserleri tetkik etmek üzere haftada bir kere ictimâ edecektir. İctimanın devam müddeti; ruznamede yazılan hususların kemmiyet ve keyfiyetine göredir. İcabına göre fevkalade ictimâlar da tertib olunabilecektir.

Telif ve Tercüme Heyeti'nin Mesai Usulüne Müteallik Dahili Talimatnameyle aynı tarihli bir de "Telif ve Tercüme Edilecek Asar Hakkında" bir talimatname yayınlanmıştır⁴¹³. Bu talimatnameye göre Telif ve Tercüme Heyeti'nce Milli Kütüphanemizin muhtaç olduğu şaheserler ile mektep kitapları için umumi bir cetvel tanzim olunacak ve muhteviyatı "ehemmin mühimme takdimi suretiyle" senelere taksim edilecektir. Mektep kitapları; talebe ve muallim kısımlarından teşekkül edecektir."⁴¹⁴

a - Müellif ve Mütercimlere Verilecek Ücret;

Maarif Vekâleti'yle eser telif veya tercüme etmek isteyen şahıs arasında melfuf nümuneye göre bir mukavele yapılacaktır. Mukavele gereğince müellif ve mütercimlere telif ve tercüme hakkı olarak verilecek ücret; müellifler için sahife başına 1,5 ila 3, mütercimler için de 1 ila 2 lira arasında değışmek üzere heyetçe takdir olunacaktır. Yalnız bu sahifelerde eserin sahibi tarafından yazılan sayfalar değıl, gerek telif ve gerekse tercümelerde eserin basılmasından sonra ihtiva edeceği sayfalar esas alınacaktır. Bu sayfaların ebadı için heyet tarafından çeşitli ilim dallarına ait kitaplara göre matbaalarda devamlı kullanılan uygun ölçüler tesbit edilecektir⁴¹⁵.

Yukarıda arz edildiği üzere müellif ve mütercimlere tayin edilen asgari ve azami miktar haricinde ayrıca bir ücret ödenmeyecektir. Ancak "Telif edilen eser, müellifi tarafından herhangi bir ilim şubesinde yeni bir nazariye vaz'ını veya işlenmemiş bir mevzuun tamikini veya okunamamış bir vesika-ı tarihiyenin hal ve kıraatini mutuzammın bulunmak gibi bir kıymeti mahsusayı haiz olur ve bu

⁴¹³ Telif ve Tercüme Edilecek Asar Hakkında Talimatname (TTEAHT) Yenigün Matbaası, Ankara 1341, 4 s., Özeğe no: 13757; MVM, S. 64-66.

⁴¹⁴ TTEAHT, Madde (M. 1).

⁴¹⁵ TTEAHT, M. 4,5.

cihet eserin tetkiki kendisine muhavvel bulunan azanın raporunda kati ve ilmî deliller ile isbat olunursa heyetin ittifak-ı arasıyla müellifine azami ücrete ilaveten münasip miktar mükafat verilebilecektir.”⁴¹⁶

b - Program Değişmesi ve İlan Dışı Getirilen Eserler;

Telif ve Tercüme Heyeti’nce her mali senenin girmesinden iki ay önce, o sene içerisinde telif ve tercüme edilecek eserler tesbit ve ilan edilmış olacaktır. Yapılan bu ilandan sonra tesbit edilen eserlerin dışında eser telif veya tercümesi için müellif ve mütercimler tarafından vaki olacak müracaatlar heyetçe tetkik olunur. Teklif edilen eserin “umumi neşriyat cetveli”ne girmesi ancak Telif ve Tercüme Heyeti’nin bu hususta oy birliğiyle karar vermesiyle mümkündür. Yalnız bu şekilde kabul edilmış olan eserler, ilanın yapıldığı sene içinde değil, ancak müteakip seneler içerisinde “alel usul” tab’ ve neşrolunabilecektir.

Telif ve Tercüme Heyeti’nce düzenlenen genel cetvel’in kesinlik kazanmasından sonra yabancı dillerde yayınlanacak klasik eserler veya programlarda meydana gelecek değişiklikler sebebiyle yeniden yazılmasına gerek görülen kitaplar, Heyet tarafından oy birliği verilecek karar ile cetvele ilave olunabilecektir⁴¹⁷.

Ayrıca okul müdürlükleri her ders senesi başında müteakip ders senesinde telif ve tercüme yoluyla kitaba ihtiyacı olan dersleri ve kitapların genel özelliklerini ihtiva eden birer cetvel düzenleyerek Telif ve Tercüme Heyeti’ne göndereceklerdir⁴¹⁸.

Telif ve Tercüme Heyeti’nin faaliyetlerinden olarak tertib edilen bu iki talimatnameden yaklaşık 4 ay sonra (10 Mayıs 1341 [1925]), çeşitli ilim dallarına ait 96 eseri (eserlerin isimleri biraz ileride verilecektir.) ihtiva eden bir cetvel⁴¹⁹ yayınlanmış ve telif ve tercüme edilecek eserler hakkında şu hususlara dikkat çekilmiştir;

⁴¹⁶ TTEAHT, M. 6.

⁴¹⁷ TTEAHT, M. 3.

⁴¹⁸ TTEAHT, M. 7.

⁴¹⁹ Telif ve Tercüme Edilecek Eserler Hakkındaki 24 Kanun-ı Sani 1341 Tarihli Talimatnamenin Birinci Maddesi Mucibince Tanzim edilen Umumi Neşriyat Defterinden 341 Senesi Zarfında İlan Olunmak üzere Tefrik Kılınan Eserleri Muhtevi Cetveldir. İktisat Matbaası, Ankara 1341, 8 s., Özege no: 13756.

1. Telif ve tercüme edilecek eserler hakkındaki talimatnamenin ikinci maddesi gereğince tertib edilen bu cetvel; -mezkur talimatnamenin 1925 senesi başlangıcında tanzim edilmesinden dolayı- söylenen zamanda neşrolunamamıştır.

2. Bu cetvele dahil eserlerin; bu sene içerisinde bütünüyle tercüme ve neşredilmesine ne vaktin, ne de bütçenin müsait olamayacağı aşıkardır. İlk cetvelde böyle geniş bir ölçüde çeşitli eserlerin sunulmasının sebebi; ilim erbabına genişçe bir seçme sahası temin edilmek istenmesidir. Buna binaen bu sene mezkur eserlerden ancak zaman ve mali imkanlar ölçüsünde bir miktarının tercümesi ve bastırılması söz konusu olabilecektir. Geriye kalan diğer eserler de gelecek senelere devrolunabilecektir.

3. Bu eserlerden hizasında tercüme edildiği veya edilmekte olduğu kayıtlı bulunmayanların tercümesine talip olanlar;⁴²⁰ ilan tarihinden itibaren nihayet bir ay zarfında Vekâlete müracaat etmelidirler.

4. Taliplerin; tercüme etmek için seçtikleri kitapların ilgili olduğu ilimlerle haiz-i münasebet bulunmaları ve bunların yazıldığı dile hakkıyla vâkıf olmaları gerekecektir.

5. Bir eserin tercümesi, için birden fazla talip çıkarsa, bu eserin Telif ve Tercüme Heyeti'nce tayin olunacak bazı sayfaları nümune olmak üzere talipler tarafından tercüme edilecek ve tercümesi en iyi olan şahıs tercih edilecektir.

6. Telif ve Tercüme edilecek eserler hakkındaki talimatname daha önce gazetelerde yayınlanmıştı. Bununla beraber taliplerden gazetelerin o nüshalarını görmeyenler, buldukları vilayetlerin Maarif idarelerine müracaatla gereken bilgiyi alabilecekleri gibi bu hususta doğrudan doğruya Telif ve Tercüme Heyeti'ne de müracaat edebileceklerdir.

7. Telif ve Tercüme Edilecek Eserler Hakkındaki Talimatname gereğince müellif ve mütercimler ile Maarif Vekâleti arasında umumi ve hususi şartları ihtiva eden ve nümunesine uygun bir mukavele yapılacaktır.

8. Mektep kitaplarına ait cetvel ise ayrıca yayınlanacaktır.

⁴²⁰ Telif ve tercüme Heyeti'nin tercüme edilmek üzere ilan ettiği kitaplardan 43'ü için memleketin tanınmış muallim ve yazarları tarafından müracaat olmuş, bu müracaatlar Maarif Vekâleti'nce kabul edilmiştir. HM., 31.7.1925, s. 2.

Heyetin faaliyetleri arasında sayılmasını zaruri gördüğümüz, aynı zamanda tercüme işi neticesinde varılması düşünülen istikameti herhangi bir yoruma ihtiyaç bırakmayacak şekilde göstereceği inancı ile seçilen eser listesini aynen vermeyi uygun buluyoruz.

**Telif Ve Tercüme Edilecek Asar Hakkındaki 24 Kanun-ı Sani 1341
(24.1.1925) Tarihli Talimatnamenin Birinci Maddesi Mucibince Tanzim
Edilen Umumi Neşriyat Defterinden 341 Senesi Zarfında İlan Olunmak
Üzere Tefrik Kılınan Eserleri Muhtevi Cetveldir.**

A - İCTİMAİYAT

1. İctimaiyat Usulünün Kaideleri - Emile Durkheim
2. Ahlak ve Terbiyeye Tatbikan İctimaiyat Mukaddimatı -Mişel Soryo
(Telif ve Tercüme Heyeti azasından Nevzad Bey tarafından tercüme edilmektedir).
3. Asr-ı Hazır İlm-i İctimaisi -Alfred Fouillee-
4. İctimaiyat Hakkında Malumatı Evveliye -Gaston Rişar- (İhsaiyat Müdürü
Hilmî Ziya Bey tarafından tercüme edilmiştir. Derderst-i tetkiktir).
5. Taklid Kanunları -Gabriel Tarde-
6. İctimai Mantık -Gabriel Tarde-

B - İKTİSADİYAT

7. Servet-i Milel'in Mahiyet ve Esbabı Hakkında Tefehhusat -Adam Simith
(Ağaoğlu Ahmed Bey tarafından tercüme edilecektir).
8. İktisad-i Siyasî Mebde'leriyle Bu Mebde'lerin İktisad-i İctimaiye
Müteallik Bazı Tatbikatı -İstavrit Mile-

C - TARİH VE COĞRAFYA

1 - Türkiyata Müteallik;

9. Osmanlı Tarihi - Hammer. (Tercümesine ve tab'ına devam edilecektir).
10. Tatarlara Kadar Peçenek ve Kuman Türkleri Tarihi -Bofski-
11. Selçuk Devleti ve Edebiyatı Tarihi -Kirimsky-
12. Türkiye ve Edebiyatı Tarihi -Kirimsky-
13. Orta Asyanın Şark Kısmının Tarihi - Vasiliyef.
14. İslâm Tarihi - Kaytano (Hüseyin Cahit Bey tarafından tercümesine
başlanmış olan eserdir).

15. Camiüt'tevarih -Reşidüddin.
 16. Kitab-ı Ahbarü'l-Büldan -ibnü'l- Fakih (Meşhed Kütüphanesinde bulunan yegane nüshasının istinsahına teşebbüs edilecektir).
 17. El - Kalkaşandi.
 18. Arap ve Edebiyatı Tarihi - Kırinsky. (Telif ve Tercüme Heyeti azasından Zakir Bey tarafından tercüme edilecektir).
 19. Düvel-i İslâmiye -Le Bon (Müze Müdürü Halil Bey tarafından tercüme edilmiştir).
 20. Türk Irkının Dil ve Medeniyeti (Telif ve Tercüme Heyeti azasından Sadri Maksudi Bey tarafından telif edilmiştir).
 21. Anadolu'da Yollar - Teşne.
 22. Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası -Ramsey.
 23. Eski Türk İtikadiyatı ve Diniyatı Hakkında Bir Eser. (Telif veya tercüme yoluyla vücuda getirilecektir).
 24. Hindistan'da Türk Hükümdarları - (Hars Müdürü Mübarek Bey tarafından yazılmıştır).
 25. Selçuk ve Bizans Münasebatı Tarihi - (Telif veya tercüme yoluyla vücuda getirilecektir).
 26. Tarih-i CihAnkaraüşa - Alaaddin-i Cüveyni.
- 2 - Umumi Tarihe Müteallik;**
27. Tarih-i Umumi - Lewis Rambo (Darülfünun'daki heyeti mahsusaca tercümesine devam edilecektir).
 28. İbnü'l - Esir Tarihi - İbnü'l-Esir. (Evvelce tercümesine başlanmıştır. Telif ve Tercüme Heyeti azasından Zakir Bey tarafından devam olunacaktır).

D - HUKUK

29. Felsefe-i Hukuk - Hegel.
30. Almanya, İngiltere ve Fransa'da Hukuk Hakkında Asri Fikrî. - Alfred Fouillee.
31. Hak Kuvvettir - Bonj.
32. Cumhuriyet - Eflatun
33. Siyaset (Politik) - Aristo

34. Mukayeseli Fransız Hukuk-ı Esasiyesi -Esmein (Eski Sefirlerden Ahmed Reşid Bey tarafından tercüme edilmektedir).

H - SANAYİ-İ NEFİSE

35. Tarih-i Sanat Külliyatından; Müslüman Kavimlerin Sanatı - (Bedri Tahir Bey tarafından tercüme edilmektedir).

36. Tarih-i Mimari - Celal Esad Bey.

37. İstanbul'da Türk Tarz-ı Mimarisi -

V - TABİİYAT

38. Nevilesin Menşei - Darwin. (Telif ve Tercüme Heyeti Reisi Abdülfeyyaz Tevfik Bey tarafından tercüme edilmektedir).

39. Nesl-i Beşer - Darwin.

40. Kable't-tarihi Arz - . (Telif ve Tercüme Heyeti Reisi Abdülfeyyaz Tevfik Bey tarafından tercüme edilmektedir).

41. Şark-ı Anadolu Jeolojisi -

42. Anadolu Jeolojisi -

43. Hayat ve Mevat - . (Telif ve Tercüme Heyeti Reisi Abdülfeyyaz Tevfik Bey tarafından tercüme edilmektedir).

Z - FELSEFE VE TERBİYE

44. Fizik, Metafizik - Aristo.

45. Manuel - Epiktet.

46. Grandreform ve norom Organom - Bacon.

47. Akl-ı Beşer Hakkında Bir Tetkik Tecrübesi -

48. Maba'de't-tabia üzerinde Ta'mikat; Felsefe'nin Mebde'leri - Decawin.

49. Monadoloji - (Leibniz?).

50. Akl-ı mahzın İntikadı - Kant.

51. Felsefe-i Müsbite Dersleri - Ogüs Kont.

52. Talili ve İstikrai Mantık; Outilarizm (Intifaiye) - İstavrit

53. İlk Mebdeler (Mebadi-i Evvel) -Spenser.

54. Tabiat Kanunlarının İmkani Hakkında -

55. Şuurun Bilavasita Mudiyatı - Bergson.

56. Zihin (Zeka) -

57. Mücmel-i felsefe - Bir Heyeti Müderrisin (DF müderrislerinden Nimet Bey tarafından tercüme edilmiştir. Derbest tetkiktir).
58. Psikoloji Mebdeleri - (William James).
59. Pragmatizm -
60. Dikkat Ruhiyatı -
61. Hissiyat Ruhiyatı -
62. Felsefe-i İbnü'r-Reşid (Telif ve Tercüme Heyeti azasından Nevzad Bey tarafından tercüme edilecektir).
63. El-Hikmetü'l-Meşrıkıyye - İbni Sina.
64. Muhyiddin İbnü'l-Arabi - . (Telif ve Tercüme Heyeti azasından Zakir Bey tarafından tercüme edilecektir).
65. Es-siyasetü'l-Medeniye (El Medinetü'l-Fazıla) - Farabi. (Telif ve Tercüme Heyeti azasından Nevzad Bey tarafından tercüme edilecektir).
66. Tafsilü'n-Neş'eteyn ve Tahsilü's-Saadeteyn-Ragıb İsfehani.
67. Felsefe-i Din -
68. Felsefe Tarihi - Alfred (Telif ve Tercüme Heyeti azasından Nevzad Bey tarafından tercüme edilecektir).
69. Felsefe-i Hazura Tarihi -
70. Yunan Mütefekkirleri -
- 71.
72. İctimaiyatın Delaletiyle Terbiye Tarihi -
73. Çocuk Ruhiyatı ve Tecrübi Terbiye -
74. Muallim ve Muallimelere Ameli Varaya ve Vecheler -
75. Çocuklar Hakkında Asr-i Fikirler -
76. Terbiye İlmi -
77. Ameli Mekteb - (Ekol Aktiyo) -
78. Talim ve Terbiye Umdeleri - ikinci kısım. (Telif ve Tercüme Heyeti Reisi Abdülfeyyaz Tefvik Bey tarafından yazılacaktır).
79. Hafıza Hastalıkları -
80. Tecrübe üzerine Mürres Ruhiyat Taslağı - . (Cahit Bey tarafından tercümesi deruhte edilmiştir).
81. Ruhiyatı - İstanley .

H. LİSANİYAT VE EDEBİYAT

82. - Zola. (Reşad Nuri Bey tarafından tercüme edilmektedir).
83. . - Zola. (Maruf Bey tarafından tercüme edilmektedir).
84. Çiçeron ve Müntahir Hitabet Nümuneleri. (İktidat suretiyle meydana getirilecektir).
85. Sivastopol Hatıraları - Tolstoy.
86. Alman Edebiyatı Tarihi -
87. Fransız Edebiyatı Tarihi -
88. İngiliz Edebiyatı Tarihi -
89. Tarih-i Eş'ar-ı Osmaniye - . (Fuad Raif Bey tarafından tercüme edilmîştir. Tab'ına devam edilecektir).
90. Türk bahçelerinin Mukayeseli Lugati - Radlof.
91. Divan-ı Lugati-t-Türk - Hüseyin Kaşgari (Samih Rıfat Bey tarafından tercüme edilmektedir).
92. - (Müller).
93. Hilyetü'l-insan ve Hülbetü'l-Lisan -
94. ().
95. Divan-ı Türkii Seyyidina Hazret-i Sultan Veled. (Veled Çelebi Efendi tarafından ceni ve tahsiye olunmaktadır).
96. Maarif Düsturu - (Vekâletçe tertip olunacaktır).

Kitapların Sayısal Dökümü:

İctimaiyat	6
İktisat	2
Tarih ve Coğrafya	20
Hukuk	6
Sanayi-i Nefise	3
Tabiiyat	6
Felsefe ve Terbiye	38
Lisaniyat ve Edebiyat	14
TOPLAM	95

Maarif Düsturu ise Maarif Vekâleti tarafından tertip olunacaktır.

- Telif ve Tercüme Heyeti'nin Neşriyatından;

Gayri Müslim Ekalliyet ve Ecnebi Memleketlerinde Tedrisi Meşrut olan Türkçe ve Türk Tarih, Coğrafya Derslerine Ait Müfredat programı.

İstanbul, 1341 (1925), M.A., 26 s. 8°

TC. Maarif Vekaleti Telif ve Tercüme Heyeti Neşriyatından.

III. Heyet-i İlmiye:

Maarif Vekâleti' 26.12.1925 - 8.1.1926 tarihleri arasında III. Heyet-i İlmiyeyi toplamıştır. Telif ve Tercüme Heyeti Başkanı Abdülfeyyaz Tevfik'in de katılmış olduğu toplantılar⁴²¹ 12 oturum halinde gerçekleşmiş ve ileride Telif ve Tercüme Dairesi'nin yerine kurulacak olan Talim ve Terbiye Daire'sinin kurulması da bu esnada kararlaştırılmıştır;⁴²²

Cumhuriyet dönemi Telif ve Tercüme Heyetleri (encümenleri) içerisinde en faal dönem Abdülfeyyaz Tevfik'in dönemi olduğunu söyleyebiliriz. Bu dönemde daha önce çıkarılamayan "Telif ve Tercüme Edilecek Asar Hakkında Talimatname" ile "Telif ve Tercüme Heyeti'nin Mesai Usulüne Müteallik Dahili Talimatname" yayınlanmış ve Heyet çalışmalarını bu doğrultuda sürdürmüştür. Ayrıca 1925 yılı ve daha sonraki yıllar içerisinde yayınlanmak üzere 96 eseri muhteva bir de cetvel hazırlanarak işlerin bir disiplin içerisinde yürütülmesi hedeflenmiştir.

TELİF VE TERCÜME HEYETİ'NİN KALDIRILMASI

Telif ve Tercüme Heyeti, TBMM Hükümetleri döneminde kurulan diğer birimler gibi ilk kurulduğu günlerde çok basit bir yapı arzemesine rağmen zamanla gelişmelerini sürdürmüş ve faaliyetlerini de o oranda artırmıştır. Daha sonra Maarif teşkilatındaki gelişmeler sonucu ilk dönemlerde alınan kararlarla bu işin başarılamayacağı ortaya çıkınca komisyonlar kurularak çalışmalar başlatılmış ve eğitimin düzenli bir şekilde idare edilebilmesi ve geliştirilmesi hususunda

⁴²¹ 19 üyenin katılmış olduğu III. Heyeti İlmiye toplantısına şu şahıslar iştirak etmişlerdir; Reis; Maarif Vekili Necati, Müsteşar; Nafi Atuf, Heyet-i Teftişye Reisi Rıdvan Nafiz, Telif ve Tercüme Reisi Abdülfeyyaz Tevfik, Orta Tedrisat U. Müdürü. Cevat, Hars Müdürü Hamit Zübeyr, İlk Tedrisat Müdürü İsmail Hakkı, İhsaiyat Müdürü Hilmî Ziya, Müderris Köprülüzâde Fuat ve Ali Haydar, Kız Muallim Mektebi Müdürü Mehmet Emin, Galatasaray Lisesi Müdürü Behçet, Çamıkca Kız Lisesi Müdürü Mehmet Deri, Adana Lisesi Müdürü Rayip Nurettin, Ankara Lisesi Müdürü Feridun, Müfettiş-i Umumi Hilmî, Cevat, Kadri, İstanbul Lisesi Müdürü Besim, İzmir Erkek Muallim Mektebi Müdürü Hikmet.

⁴²² H. Ali Yücel, Türkiye'de Orta Öğretim, Ankara 1994, s. 27.

tasarılar hazırlanmıştır. Maarif Vekili Vasıf Bey zamanında bu konuda önemli çalışmalar yapılmıştır. Mustafa Necati Bey (20.12.1925) bakan olduktan sonra ilk iş olarak hemen bir Heyeti İlmiye (III.) toplama ve bu kurulun bütün toplantılarına da katılarak yoğun bir çalışma sonucu yeni bir Maarif-i Umumiye Kanun Tasarısı hazırlamıştır⁴²³. Tasarının kabulüne kadar geçen safha;

- Tasarı 24 - 28 Ocak 1926 tarihleri arasında Bakanlar Kurulunda görüşülerek onaylanmış ve BMM'ye sevki kararlaştırılmıştır⁴²⁴.

- Maarif-i Umumiye tazihanı BMM'ye sevk edilmiştir⁴²⁵.

- Maarif Encümeni 6 Şubat günü -Maarif Vekili M. Necati Beyin de hazır bulunduğu- Samih Rıfat Bey'in başkanlığında toplanarak Maarif-i İlmiye teşkilatı'na ait kanunu müzakereye başlamış ve Encümen bilhassa "Terbiye-i İlmiye Dairesi" ile "Dil encümenleri"nin kurulmasını memnuniyetle kabul ederek bu dairelerin ihtiva etmiş olduğu hususları neticelendirmiştir⁴²⁶.

- Maarif encümeninde 8 Şubat 1926 günü Samih Rıfat Beyin de hazır bulunduğu bir toplantı yaparak Kanun Layihası üzerinde müzakerelerde bulunmuş ve 5 maddesini sonuçlandırmıştır⁴²⁷.

- 27 maddeden mürekkep Yeni Maarif Teşkilatı Kanunu Maarif Vekili'nin yaptığı açıklamalardan sonra cuğı bir tadikat ile 22 Mart 1926'da BMM'de kabul edilmiştir⁴²⁸.

Kabul edilen 789 nolu bu kanuna göre;⁴²⁹

"Birinci Madde: Türk dili ve buna müteallik bilcümle ilmî meselelerde iştigal üzere Maarif Vekâleti'nde bir Dil Heyeti teşkil edilmiştir. Heyet azalarının ne suretle tayin edilecekleri ve vazifelerinin hududu İcra Vekilleri Heyeti'nce yapılacak bir talimatname ile gösterilir."

"İkinci Madde: Muhasıran talim, terbiye işleriyle iştigal üzere Maarif Vekâleti'nde bir Talim ve Terbiye Dairesi, ihdas olunmuştur. Bu Daire bir reisin

⁴²³ Mustafa Ergun, A.g.e.; bu tasarı hakkında "Bize göre, 1924 yılında Vasıf Beyin hazırlattığı yasa tasarısı üzerinde çalışılmıştır." Diyor, s. 41.

⁴²⁴ HM, 25, 29 Kanuni Sani 1926, s. 1.

⁴²⁵ HM, 1.2.1926, s. 1.

⁴²⁶ HM, 7.2.1926, s. 1.

⁴²⁷ HM, 9.2.1926, s. 3.

⁴²⁸ HM, 22.3.1926, s. 4.

⁴²⁹ H. Ali Yücel, s. 270-273, HM, 22.3.1926, s. 4.

altındadır. Daire reisi, Vekâletin, azalar, daire reisinin teklifi ve Vekâletin inhası ile İcra Vekilleri Heyeti'nce tayin olunur. Dairenin Şubeleri ile teşkilatını idare etmek üzere reisten başka azami on mütehassıs bulunacaktır. Daireye lüzumu kadar memur tayin olunur. Dairenin teşkilatı ve vazifesinin hududu İcra Vekilleri Heyeti'nce yapılacak bir talimatname ile tesbit ve tayin edilir.”

Görüldüğü üzere Maarif Vekâleti bünyesinde Telif ve Tercüme Heyeti'nin yerine bir Türk dili ve bununla ilgili bütün ilmî meselelerle uğraşmak bir “Dil Heyeti”, diğeri de sadece eğitim ve öğretim işleriyle uğraşacak bir “Talim ve Terbiye Dairesi” kurulmuştur. Bu şekilde görevi kalmamış olan Telif ve Tercüme Heyeti de lağvolunmuştur.

28 Mart 1926 tarihli “Milli talim ve Terbiye Dairesinin teşkilat ve Vezaifi Hakkındaki Talimatname”⁴³⁰ ye göre bu dairenin iki şubesi bulunuyordu; Tercüme ve Neşriyat yönetmelikte bu şubelerin vazifeleri de belirtilmişti. Buna göre “Tercüme Şubesi; yeteri kadar mütercimlerden oluşur. Mütercimler Kurulunun kararı ve Başkanın teklifi ile Bakanlıkça tayin olunurlar. Mütercimler, Başkan ve üyeler tarafından gösterilecek kitap ve makaleleri aynen veya kısaltarak tercüme edecekleri gibi kütüphaneye gelen pedagojik kitap ve mecmuaları inceleyerek kapsam özetlerini başkana verirler.

Kütüphanede bildikleri yabancı dile ait kitapların fihrist ve fişlerini düzenleyebilecekleri gibi; Bakanlık Makamınca verilecek evrakı Başkanın havalesi ile tercüme ederler.”⁴³¹

necati Bey bakan olduğu sırada, hazırladığı yeni Teşkilat Projesi, maarifin genel vaziyeti ve yapılacak reformlar hakkında gazetelere geniş açıklamalarda⁴³² bulunmuştur. Konumuyla alakalı ve bizim için önemli olan Merkez Teşkilatı ve Telim ve Tercüme işleri hakkındaki görüşlerini aşağıya alıyoruz;

a - Merkez Teşkilatı;

“Maarif Vekâleti'nin merkez teşkilatı; Müsteşarlık, Orta, İlk Tedrisat, Hars, ihσαιyat, Sicil, Kalem-i Mahsus Müdüriyetleri ile Teftiş ve Telif ve Tercüme Heyetlerinden ibarettir. Her daire bir müdürlük veya reis ile mümeyyiz ve

⁴³⁰ Reşat Özalp - Aydoğan Ataunal, A.g.e., s. 597 - 600.

⁴³¹ Milli Talim ve Terbiye Dairesinin Teşkilat ve Vezaifi Hakkında Talimatname, Madde. 5.

⁴³² HM, 9.2.1926, s. 1, 3.

kâtiblerden mürekkep bir kalem heyeti ile idare olunur. DF, Eczacı, Dişçi mektepleri Mekteb-i Mülkiye Yüksek Muallim Mektebi, Matbaa-i Amire, Rasathane gibi müesseselerde -Yüksek Tedrisat Dairesi olmadığı cihetle-Müsteşarlık meşgul olmaktadır.”

b - Telif ve Tercüme İşleri:

“Vekâlete tetkikat ve neşriyatıyla ilmî ve terbiyevi mesailde rehberlik etmesi bütün meslek mensupları için kıymetli ve kuvvetli bir tenevvür ve irşad amili olması lazım gelen Telif ve Tercüme Heyeti hakiki gayelerinden inhiraf ettiği için arzu edildiği kadar müsbet ve mukayyed bir faaliyet gösterememiştir.”

Bugüne (1926) gelinceye kadar bütün heyetler içinde devrin önde gelen aydınlarını barındırmış olan Telif ve Tercüme Heyetleri/encümenleri hakkında Maarif bakanının kullanmış olduğu bu ifadelere katılmak mümkün değildir. Zira 1920 yılından beri zor şartlar altında çalışan ve tahsisat bulunmadığında da fahri olarak görevlerini sürdüren, bu arada onlarca kitap hazırlayan... heyet hakkında bu şekil ifadelerin serdedilmîş olması düşündürücüdür. Bunun altında başka gayelerin bulunduğunu sezinliyoruz. Ayrıca; “Telif ve Tercüme Heyeti hakiki gayelerinden inkişaf ettiği için arzu edildiği kadar müsbet ve mukayyed bir faaliyet gösterememiştir.” diyor bakan Telif ve Tercüme Heyeti'nin asıl gayelerinin neler olduğunu ve ne yönde sapmalar görüldüğünü açıklamamıştır.

Bu konuda aklımıza ilk gelen noktalar şunlardır;

1. Telif ve Tercüme Heyeti'nde bulunan Cam (genel itibariyle) devrin ideolojisine uygun hareket etmekte yavaş davranmaları veya bu hareketleri tasvib etmek istemeyişleri.

2. M. Kemal (Atatürk)'le o günkü heyet arasındaki ikili ilişkiler⁴³³ de ayrıca araştırmaya değer.

3. Latin alfabesine giden yolda daha müsahhas adımların atılabilmesi ve daha meşru zeminlerde faaliyet gösterebilecek bir heyeti (Dil Heyeti)in kurulabilmesi için bu heyetin kaldırılması gerekiyordu. Zira Mustafa Kemal (Atatürk) Latin harflerine geçilmesi gerektiğini daha öncesinden düşünmüş ve bir

⁴³³ Heyette bulunan zevat; Reis, Abdülfeyyaz Tevfik, Azalar; Sadri Mahsudi (Arsal), Zakir Kadri, Mübarek, Zeki Velidi (Togan), Avrrürrefik ve Başkâtib Mehmet Rıza Beyler. [TC. Devlet Salnamesi (1925 - 26)] s. 160.

vesileylede (Erzurum kongresi zamanında) Latin harflerinin zamanı gelince kabul edileceğini belirtmişti⁴³⁴. Ayrıca şunu da ifade etmek gerekir ki, Latin harflerinin kabul edilemez olduğunu da hazırladığı raporuyla yine bu ilmî heyet açıklamıştı.

c - Talim ve Terbiye Dairesi:⁴³⁵

Necati Bey'in çok ümitlerle kurduğu bu talim ve Terbiye Dairesinin kurulması gereğini açıkladığı bir konuşmasında;⁴³⁶ "Malumunuzdur ki Maarif Vekâleti'nde şimdiye kadar münhasıran talim ve terbiye işleriyle ilmî surette meşgul bir daire tesis olunmuş değildir. 1339 senesinden beri zaman zaman toplanan ilmî heyetlerle bu görevlerin yapılması düşünülmüşse de, daimi ve kuvvetli bir teşkilata malik olmaayn bu ilmî heyetlerden belli faydalar alınması mümkün olmamıştır. Her müterakki memlekettin maarif merkez teşkilatın da en önemli görevleri yapan bu ilmî heyetler hakkında özet fikir vermek için iki memleketten bahsedeceğim. Bu memleketlerden biri, tenakki yoluna en evvel girmiş Fransa, diğeri medeniyet zümresine son asırlarda girmiş olan Bulgaristan'dır. Bunlardan Fransa'da bir eğitim yüksek meclisi vardır ki programlarda ve teşkilatta azami söz ve rey sahibidir. Bulgaristan'da bir tedrisat komitesi vardır ki Bulgaristan eğitim ve öğretiminin düzenleyicisidir. Maarif teşkilatımızı ilmî esaslar üzerine kurmak, terbiye ve tedris sistemlerimizi memleketin ihtiyaçlarına ve çağdaş uygarlık gereklerine uygun olarak düzenlemek için en yetkili kişilerle bizim de böyle bir teşkilat vücuda getirmemize katı ihtiyaç vardır. John Dewey raporunda bildirdiği gibi Maarif Vekâleti için kişilerin, değişmesinden müteessir olmayacak, maarifin esas şartlarını, programını uzun tetkiklerle ancak böyle bir heyet hazırlayabilir. Bu heyet hakkında Heyet-i Vekilece kabul edilen ve TBMM'ye sevk edilen kanunda özel madde vardır. Bu heyete şahsım namına bir ehemmiyet-i mahsusa vermekte olduğumu söylemeyi zaid görmem. Gerek eğitimimizde bizi muayyen usullerle

⁴³⁴ M. Müfit Kansu, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, cilt (c). I, TTK. Ankara 1988, s. 131.

⁴³⁵ Talim ve Terbiye Hakkında geniş bilgi için bkz. Ahmet Hamdi Özer, Talim ve Terbiye Kurulu ve İşleri, Cumhuriyet Döneminde Eğitim, MEB, İstanbul 1983 s. 159-175.

⁴³⁶ Bakanın Meclisteki konuşması, HM, 21.3.1926 Maarif Vek. Mecmuası, 1.3.1926, Sayı 6, s. 134. Özalp - 38, Cumhurbaşkanı..... s. ?

muayyen hedefe götürecek, ancak böyle kuvvetli bir teşkilatın düşünerek, okuyarak, tetkik ederek vereceği kararlardır.

Kurulan Milli Talim ve Terbiye Heyeti'nde şu şahıslar görevlendirilmiştir:⁴³⁷

Reis	Mehmet Emin Bey.
Aza	Ali Haydar Bey.
Aza	Avni Bey.
Aza	Zeki Mesud Bey.
Aza	İhsan Bey.
Aza	Avnürrefik Bey.
Aza	Hilmî Ziya Bey.
Aza	Zakir Kadri Bey.
Aza	Nurullah Ataş (ç) Bey.
Aza	Nureddin Bey.
Neşriyat Şube Müdürü Faik Reşid Bey.	
Birinci Sınıf Mümeyyiz Ali Haydar Bey.	

⁴³⁷ TC. Devlet Salnamesi (1926 - 27), s. 325.

IV. BÖLÜM

İNÖNÜ DÖNEMİ TERCÜME BÜROSU

Milletlerin kültür inkişaflarında çok önemli bir mevkie sahip olan tercüme meselesi, millet olarak bizde de çeşitli zamanlarda hedefleri farklı olsa da gerek ferdi, gerek özel ve gerekse devlet teşebbüsleriyle gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bu faaliyetler çerçevesinde en başarısız olan teşebbüs ise son döneme kadar şüphesiz devlet bünyesinde yapılan tercüme hareketleridir. 1940'lı yıllara gelindiğinde ise bu çalışmalar bir devlet politikası haline getirilecek ve tercüme tarihimizde görülmemiş bir yayın faaliyetine girişilecektir.

TBMM ve Cumhuriyet Hükümetleri döneminde kurulan Telif ve Tercüme Heyet (encümen)lerinin başarılı olamadıkları zamanın Maarif Vekili Vasıf Bey tarafından ifade edilerek 1926 yılında Telif ve Tercüme Heyeti lağvedilmiş vazifeleri de yeni kurulan Talim ve Terbiye Heyeti'ne bırakılmıştı. Fakat aradan geçen zaman içerisinde Talim ve Terbiye Dairesi Telif ve Tercüme Heyeti'nin yerini dolduramayınca; Üniversite talebeleri⁴³⁸ ve üniversite bünyesinde kurulan Tercüme Bürolarıyla⁴³⁹ bu ihtiyaçlar giderilmeye çalışılmıştır. Ancak tercüme meselesinin bir devlet politikası olarak gündeme getirilmesi, sistemli, yoğun ve çok geniş bir yayın faaliyetine girişilmesi ise İ. İnönü devri Maarif Vekillerinden Hasan Ali Yücel'in gayretli çalışmaları neticesinde 1940 yılında başlamıştır. Garplılışma fikrînin gerçekleşmesinde ilk esaslı ve mühim bir adım olan bu çalışmaların temeli ise 2 Mayıs 1939 yılında toplanan Birinci Türk Neşriyat Kongresi'dir. Şimdi bu kongre üzerinde biraz durmaya çalışalım.

Türk harf inkılabının onuncu yıl dönümü münasebetiyle Maarif Vekâleti tarafından Ankara'da düzenlenecek olan on yıllık Türk Neşriyat Sergisi ile birlikte bir de Neşriyat Kongresi toplanması kararlaştırılmıştı. Toplanacak bu kongrede; memleketin müstakbel neşriyat faaliyeti sistemli ve yıllara ayrılmış bir programa bağlanacak ve bu sahada çalışan bütün resmi ve özel teşekküller arasında işbirliği sağlama yollarını aramaktı. Memleketin fikir adamlarından, gazeteci, yazar, dergici, matbaacı, resmi dairelerin neşriyat işleriyle meşgul dairelerini temsil eden şahıslar, profesör ve öğretmen temsilcilerinden teşekkül

⁴³⁸ Misal için bkz; 7, 12 ve 25.1.1939 tarihli Cumhuriyet Gazetesi nüshaları.

⁴³⁹ Ali Arslan, Darülfünun'dan Üniversiteye, İstanbul 1995, s. 331; Cumhuriyet, 19.4.1938.

edecek bu kongrenin tetkikine Maarif Vekâleti tarafından (konumuzla ilgili) arzedilecek hususlar şunlardır;⁴⁴⁰

1. Dilimize tercüme ettirilecek eserlerin klasikler dahil olarak en lüzumlularının senelere ayrılmış bir planla tesbit edilmesi ve bunların neşri için alakadarlar arasında işbölümü yapılması.

2. Orta tahsil çağındaki gençlik için yazdırılması veya tercümesi lazım gelen eserlerin tesbitiyle bunların neşri için bir program hazırlanması.

3. Memlekette telif ve tercüme teşvik edecek mükafatlar ihdası ve bunların hangi esaslar dahilinde verileceğinin tesbiti.

Kongre çalışmalarını ise şu esaslar çerçevesinde yapacaktır;⁴⁴¹

1. Kongre umumi heyet halinde açılacak ve seçimle encümenlere ayrılacaktır.

2. Kongrenin tetkikine arzedilecek mevzular evvela encümenlerde müzakere olunacak ve alınan kararlar gerekçeli birer raporla umumi heyete verilecektir.

3. Umumi heyetin müzakereleri encümenlerin hazırladığı raporlar üzerinde cereyan edecektir.

4. Kongre şu encümenlere ayrılacaktır;

A - Basım, Yayın ve Satış İşleri Encümeni.

B - Dilekler Encümeni.

C - Edebi Mülkiyet Encümeni.

D - Gençlik ve Çocuk Edebiyatı Encümeni.

E - Mükafat, Yardım ve Propaganda İşleri Encümeni.

F - Neşriyat Programı Encümeni.

G - Tercüme İşleri Encümeni.

Maarif Vekâleti tarafından hazırlanan on yıllık neşriyat sergisi 1 Mayıs 1939 günü Başvekil Refik Saydam, Parti Genel Sekreteri Fikrî Tüzer, mebuslar, Vekâletler ileri gelenleri, elçiler ve neşriyat kongresine katılmak üzere Ankara'ya gelen zevatın da hazır bulunduğu bir törenle açılmıştır. Maarif Vekili H. Ali Yücel'in latin harflerinin kabulünden beri geçen on yıllık kültür hareketlerinin

⁴⁴⁰ Cumhuriyet, 29.3.1939.

⁴⁴¹ Cumhuriyet, 29.3.1939.

kısa bir tarihçesini yaptığı konuşmasından sonra sergi Başvekil Refik Saydam tarafından açılmıştır⁴⁴².

Neşriyat Kongresi ise 2 Mayıs 1939 günü saat 10'da İsmet İnönü Kız Enstitüsü Konferans salonunda Başvekil Refik Saydam'ın başkanlığında açılmıştır. Açılışta kısa bir konuşma yapan Başvekil, Türk kültürdavasının mühim bir meselesi olan neşriyat meselesini mütalaa etmek ve programlandırmak için kongreye katılanların ihtisaslarından ve görgülerinden istifade etmek üzere bu kongreyi topladıklarını ifade etmiş ve "Memlekette bir Milli Kütüphane vücuda getirdik. Bunu en uzak köye kadar götürmek, yalnız götürmek değil, okutmak zevkini daimi surette idame etmek bu kongrenin yapacağı programa tabi olacaktır." Demek suretiyle, işin ilmî ve teknik kısmını M. Vekili H. A. Yücel'e bırakarak sözlerini noktalamıştır.

Başvekil R. Saydam'ın bu kısa nutkundan sonra Maarif Vekili H. A. Yücel kürsüye gelerek Maarif Vekilliği'nin Türk Neşriyat Kongresi'ni hangi düşüncelerle topladığını ve bu kongreden neler beklediğini izah etmiştir. İrfah hayatımızda ehemmiyetli ve tesirli bir hareket uyandıracığı muhakkak bir teşebbüs etrafında toplanan iyi isteklerin ve güzel düşüncelerin hakim olduğu bir hava içerisinde Birinci Türk Neşriyat Kongresinin çalışmalarına başladığını kaydetmiş ve eskiden beri Maarif Vekâletleri'nin telif ve tercüme işlerinde başarısız olduklarını ifade etmiştir. Kongrenin sadece Maarif Vekilliği'nin meşgul bulunduğu neşir işleriyle değil; bir küll halinde, bütün memleket fikir hayatını ilgilendiren her çeşit neşir faaliyetlerinin temas ettiği muhtelif ihtiyaçları tetkik ile uğraşacağını kaydeden Yücel, kongrenin mahiyetini şu şekilde izah etmiştir; "Şüphesiz ki bu kongrenin de mahiyeti istişaridir. Fakat çalışmaların neticesinde varılan kararlar önümüzdeki senelerde, gerek Devlet teşkilatı, gerek hususi neşir teşebbüsleri için en esaslı bir program vazifesini görecek ve burada teşhisi konan, ıslah ve tanzimi için yolu gösterilen dertler, Cumhuriyet Hükümeti'nin enerjik ve pratik çalışma metotları ile birer birer gerçekleşecektir." Konuşmasında çeşitli mevzulara ilişkin görüşlerini açıklayan Yücel, Türk

⁴⁴² Akşam, 2.5.1939 s. 1, 13; Cumhuriyet, 2.5.1939, s. 9.

devletinin kültür politikasını ve yapılacak tercüme hususunda da şunları ifade etmiştir;

“Garb kültür ve tefekkür camiasının seçkin bir uzvu olmak dileğinde ve azminde bulunan cumhuriyetçi Türkiye, medeni dünyanın eski ve yeni fikir mahsullerini kendi diline çevirmek ve bu alemin duyuş ve düşünüşü ile benliğini kuvvetlendirmek mecburiyetindedir. Bu mecburiyet, bizi geniş bir tercüme seferberliğine daver ediyor. Bunu nasıl yapacağız? Neleri tercüme etmeliyiz ve hangi sıra ile nasıl bir yoldan bu işleri başarmalıyız? Bugün, bütün iyi niyetlere rağmen, elde muayyen bir program bulunmayışı yüzünden bu yolda heba olan emeklere ve paralara acımıyor muyuz?”

“Memlekette geerk telif ve gerek tercüme suretiyle vücuda getirilen kıymetli eserlerin sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Fakat henüz layık-ı vechile, bir tanıtma ve yayın teşkilatından mahrum bulunuşumuz, neşriyatımızın sürümünü güçleştirmekte ve neşrolunan kitapların maddi neticesi hem yazanı, hem basanı memnun etmekten uzak kalmaktadır. Kıymetli eserleri vücuda getirenlerin bu durum karşısındaki yılgınlık ve kırgınlıklarını önlemek, muhtelif ilim ve ihtisas şubelerinde orijinal tetkik mahsulü telif eserlerin, doğrudan doğruya yazıldığı lisandan muvaffakiyetce yapılmış tercümelerin ve günün tekniğine göre güzel basılmış kitapların neşrini teşvik etmek maksadıyla telif ve tercüme ve neşir mükafatları ihdası kabul edilmıştır. 1939 mali yılı bütçesine mütevazi de olsa bu maksat için başlangıçta kafi sayılacak bir tesisat konuşmuştur. Yüksek heyetimizin bu işle meşgul olacak encümenince de müzakere olunduktan sonra kabul edilecek esaslar dahilinde 1940 senesi başından itibaren kalem ve fikir adamlarımızın değerli eserleri ve neşirlerimizin güzel basılmış kitapları bu mükafatlarla taçlandırılacaktır.”⁴⁴³

Maarif Vekili Yücel’in bu nutkundan sonra reis Refik Saydam 10 dakikalık bir istirahat için celseyi kapatmış. Kongrenin ikinci celsesi açıldığında Maarif Vekili Yücel riyaset makamına geçmiş ve kongre divanı oluşturulmuştur. Daha sonra şahsi konuşmalar yapıldıktan sonra reis celseyi tatil etmiş ve encümenler

⁴⁴³ H. Ali Yücel, Milli Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçler, Ankara 1993, s. 3-6; Cumhurbaşkanları, Başbakanlar ve M. E. Bakanlarının Milli Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçleri (Cumhurbaşkanları) II, Ankara 1946, s. 240-45; Akşam, 3.5.1939, s. 10; Cumhuriyet, 3.5.1939, s. 9.

öğleden sonra kendilerine ayrılan dairelerde toplanarak çalışmalarına başlamışlardır.

II. Neşriyat kongresi, mesaisini 5 Mayıs Cuma günü öğleden evvel ve sonra Maarif Vekili H. A. Yücel'in başkanlığında toplanarak encümenlerden gelen raporlardaki dilekler üzerinde müzakerelerde bulunarak ve bunları tasvip ederek devam ettirmiş, yine aynı gün H. A. Yücel'in bir konuşmasıyla çalışmalarına nihayet vermiştir⁴⁴⁴. Kongrede alınan kararlar ise zaman geçmeden uygulama sahasına konulmuştur.

İşin fikrî cephesine bakacak olursak; Farlık devirlerde farlık yön ve usullerle faaliyet gösteren tercüme hareketleri, İnönü döneminde en sistemli ve en velid dönemini yaşamıştır. Bu dönemde diğer devirlerden özellikle (temelde aynı düşüncede olsalar da) Atatürk döneminden bile farlık bir kültür dokusu oluşturulmaya çalışılmıştır. Atatürk döneminde radikal laik düzenlemeler çerçevesinde boşaltılan dinin yeri milliyetçilik mefhumu ile doldurulmaya çalışılıyordu. İnönü döneminde ise milliyetçilikten de vazgeçilmiş, yerine Yunan ve Latin (hümanist) kültür ikame edilmeye başlanmıştır⁴⁴⁵. Gerekçe ise şudur; Buhranlı ekonomik günlerden geçilmektedir. Memleketin kısa bir zaman zarfı içerisinde kalkınmasına ihtiyaç vardır. Kalkınmayı başarabilmiş toplumlar ise kültürel seviyesi yüksek olan batı toplumlarıdır. Batı toplumlarının temelinde ise eski Yunan ve Latin kültürleri vardır. Şayet Türkiye'de batının takip etmiş olduğu bu yolu izlerse batının bugünkü seviyesi hem ekonomik hem de kültürel planda yakalanmış olacaktır. Bu sebeple ekonomik gelişmenin temelinde yatan asıl unsurun kültürel gelişmenin olduğuna inanan İnönü, döneminde, Türk müziğini yasaklamak, okullarda batı müziği öğretmek, opera ve konservatuarlar açmak gibi faaliyetlere hız vermiş ve bu dönemin belirleyici özelliği olmuştur⁴⁴⁶.

Batı kültürüne kaynaklık eden Yunan ve Latin klasiklerinin öne alınarak tercüme edilmek istenmesindeki asıl maksat ise; toplumu süratli bir şekilde islâmi

⁴⁴⁴ Yücel, a.g.e., s. 6-7; Cumhurbaşkanları s. 245-246; Akşam, 6.5.1939, s. 2; Cumhuriyet, 5.5.1939, s. 3.

⁴⁴⁵ Şükrü Karatepe, Tek Parti Dönemi, İstanbul 1993, s. 87.

⁴⁴⁶ Karatepe, a.d.e., s. 88.

muhteva taşıyan Türk kültüründen uzaklaştırarak, Greko-Latin temeline dayalı yeni bir kültür meydana getirmektir⁴⁴⁷.

I. Neşriyat kongresi çalışmaları çerçevesinde oluşturulan Tercüme Encümeni'nin raporu kongrenin hitamında görüşülerek kabul edildikten sonra, kısa bir müddet içerisinde teşkil edilen Tercüme Bürosu'nun da programı olmuştur. Bu şekilde zaman geçirilmeden hümanist kültür politikasının uygulamasına geçen Maarif Vekâleti tarafından toplanan Tercüme Heyeti İlk toplantısını Ankara'da 28.02.1940 tarihinde yapmıştır⁴⁴⁸. Bu ilk toplantıda hazır bulunanlar şunlardır;

1. Halide Edip Adıvar.
2. Saffet Pala.
3. Dr. Adnan.
4. Bedri Tahir Şaman.
5. Avni Başman.
6. Nurettin Artam.
7. Ragıp Hulusi Erdem.
8. Sabahattin Eyüpoğlu.
9. Nurullah Ataç.
10. Kadri Yörükoğlu.
11. Bedri Tuncel.
12. Abdülkadir İnan.
13. Sabahattin Ali.
14. Cemal Köprülü.
15. Enver Ziya Karal.

Aktedilen bu ilk toplantı Maarif Vekili H. A. Yücel'in gayesi izah eden ve tercümenin ehemmiyetini ortaya koyan bir konuşması ile açıldıktan sonra, Neşriyat Kongresi Tercüme Encümeni'nin raporu okunmuş ve ondaki esaslar çerçevesinde çalışılması kararlaştırılmıştır. Toplantıda bilhassa tercüme usulleri üzerinde, daha iyi tercümelerin yapılabilmesi için bir lugat hazırlanması, tercümelerin bir heyet tarafından kontrolü meselesi üzerinde müzakerelerde

⁴⁴⁷ Beşir Ayvazoğlu, İslâm Estetiği ve İnsan, İstanbul 1989, s. 241; Karatepe, a.g.e., s. 90.

⁴⁴⁸ Tercüme Dergisi (TD), 1940, sayı 1, s. 112.

bulunulmuş; ayrıca tercümelerde, latin harfleri kullanan milletlerin özel isimlerinin imlasına riayet edilmesine diğerleri için de bir transiption esasının kabul olunmasına karar verilmiştir. Bu ilk toplantıdan sonra Tercüme Heyeti, Dr. Adnan'ın başkanlığında dört toplantı daha yapmış ve tercüme edilecek eserlerin listesini hazırlamıştır. Bu şekilde ortaya üç çeşit liste çıkmıştır. Bir ve ikinci listedeki eserleri Maarif Vekâleti tercüme ettirip bastıracaktı. Üçüncü listedekiler ise tercüme etmek isteyenlere tavsiye edilen eserlerdir. Nümune olmak üzere bu ilk listeleri Büro'nun faaliyetleri kısmında vereceğiz.

Son toplantıda bir de daimi büro kurulmasına karar verilmiştir. Buna göre Tercüme Büro'sunun;

a - Gayesi;

Tercüme Bürosu; “Maarif Vekilliğince memleketimizdeki tercüme faaliyetlerini takip ve tenkid etmek, milli kütüphanemiz için lüzumlu bulunan eski ve yeni edebi klasikleri bir plan ve sistem dahilinde dilimize çevirmek işleri ile meşgul olmak üzere”⁴⁴⁹ teşkil edilmiştir.

Tercüme Bürosu ve özel çeviri hareketlerindeki faaliyetlerinden tanıdığımız Vedat Günyol ise, Tercüme Bürosu'nun gayesini şu şekilde izah etmektedir;⁴⁵⁰ “Yüzyıldan beri sürüp gelen çeviri davamızın, Batıyla kısa yoldan buluşup tanışmamızın kaçınılmaz koşulu olan çeviri davamızın, rasyonel bir düzeye oturtulmasıydı. Cumhuriyete gelinceye kadar, aydınlarımız, kişisel çabalarıyla verimli bir bileşim sağlayamamışlardı. H. Ali Yücel'in deyişiyle bu işler başka ülkelerde büyük etkinliği olan yayıncıların bilgili önyak oluşlarıyla gerçekleşiyordu. Ne varki bizde böylesi girişimler yoktu. Onun için, özel girişim ve kuruluşlarla yürütülmesi gereken bu büyük kültür davasının devlet eline geçmesi, bu nedenlerle kaçınılmazdı.”

b - Vazifesi;

Tercüme Büro'sunun vazifesi; gelecek tercümelemleri tetkik edecek kimselere göndermek ve iki ayda bir çıkacak olan Tercüme Mecmuası'nı hazırlamaktır.

⁴⁴⁹ H. Ali Yücel'in; 31.5.1940 tarih, 82/4942 sayılı ve 409 nolu tamimi. Maarif Vekilliği Tebliğler Dergisi, 3.6.1940, s. 216.

⁴⁵⁰ Vedat Günyol, Türkiye'de çeviri, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi (CDTA), cilt 2, s. 328, İstanbul

yazmış olduğu yazıda,⁴⁵³ düşüncelerini açık bir şekilde dile getirmiştir ki dönemin zihniyetini göstermesi açısından da mühimdir. Yazısında medeniyetin bir bütün olduğunu, bu medeniyete Türklerin de birşeyler kattığını, ondan birşeyler aldığını ve daha önceki asırlarda da medeniyetin ağırlık merkezinin Avrupada olması hasebiyle milletimizin Avrupa kültürü ile temasa geçtiğini ifade eden Yücel, bizdeki tercüme faaliyetinin başarılı olamamasının sebeplerini şu şekilde açıklamaktadır;

“Münevverlerimiz, kendi aralarında verimli bir birleşme yapamadıkları ve bu işlerde başka memleketlerde büyük müessiriyeti olan naşirlerin bilgili önyak oluşlarına imkan bulunmadığı için tercüme davamız bir türlü rasyonel bir tertibin zincirini takip edemedi. Hususi teşebbüs ve teşekküllerle vücut bulması temenniye çok layık olan bu büyük kültür davasının devlet eline intikali, bu sebeplerle bu zaruret olmuştur.” Tercümenin; zihni, fikrî ve medeni bir intibak olduğunu, Maarif Vekilliğinin tercüme işi ile ciddi manada meşgul oluşunun temelinde, bu hareketin devlet kadrosu dışında inkişafına bir başlangıç olmasının yattığını ifade eden Yücel, tercümenin toplumumuza kazandıracakları ve Tercüme Dergisi'nin çıkma maksadı konusunda da şunları açıklamıştır; “Tercüme, bizim nazarımızda, mekanik bir nakil hareketi değildir. Herhangi bir eser, ana dile geçirilmiş sayılabilmek için bu işi yapanın, müellif zihniyetini benimsemesi, daha doğrusu müellifin mensub olduğu cemiyetin kültür ruhuna gerçekten nüfuz etmesi lazımdır. Böyle oluncada o cemiyetten alacağı mefhumlarla kendi cemiyetinin fikir hazinesini zenginleştirmesi tabiidir. Bunun içindir ki, ana dilimizin, bu inzibatı, fikir çalışmaları ile, yepyeni tekamül imkanları kazanacağına inanmaktayız. Her anlayış bir yaratma olduğuna göre, iyi bir mütercim, büyük bir müellif kıymetindedir.

Muayyen kitapların tercümesi teşebbüsü yanında bizzat tercümenin ne olduğu ve nasıl olması lazım geleceği hakkında bizden başka milletlerin bir hususta neler yaptıklarını da görüp göstererek tercüme işine bir istikamet ve hız vermeyi ihmal etmedik. Tercüme Mecmuasını bu maksatla Türk münevverine takdim ediyoruz ve kendilerini bu vasıfta sayanları bize yardıma davet ediyoruz.”

⁴⁵³ TD, 19 Mayıs 1940, sayı 1, s. 1; Yücel, a.g.e., s. 55; Cumhurbaşkanları s. 316-7.

Ayrıca Yücel, yayınladığı tamimlerle⁴⁵⁴ Tercüme Dergisi'ne abone olunarak destek çıkılmasını, muallim ve talebelerin de bu dergiden azami derecede faydalanmaları gerektiğini vurgulamıştır.

2. TÜRKÇE: Edebiyat eğitimi yapmak ve mekteplerde okuma alışkanlığı kazandırmak konusunda özel bir kurulca hazırlanan TÜRKÇE adlı beş-altı ciltlik eser. (Bu eser daha sonra yaktırılarak ortadan kaldırılmıştır)⁴⁵⁵.

3. Liselerde yardımcı kitap olarak okutulmak üzere, açıklamak yorumlu olarak hazırlanan 4 klasik eser; Cimri, Sokrates'in Savunması, Hamlet ve Michael Kohlas⁴⁵⁶.

4. Tercüme Bürosu'nun en fazla tenkide ve aynı zamanda övgüye tabi tutulduğu çalışmasıdır. Yukarıda da açıkladığımız gibi Tercüme Heyeti, 1940 yılında Dr. Adnan'ın başkanlığındaki dördüncü ictimainın sonunda tercüme edilecek üç ayrı liste hazırlanmış ve bunları yayınlamıştı. Örnek olması açısından, heyet tarafından tesbit edilen bu ilk üç listeyi aşağıya alıyoruz;⁴⁵⁷

BİRİNCİ LİSTE

Liste harici olarak⁴⁵⁸

Homeros Destanları

1. Sofokles	: Kırıl Odipos
Oidipos Kolonna'da
Aias
Filoktetes
Elektra
Trakyalı Kadınlar
2. Erasmus	: Deliliğin Methiyesi
3. Cervantes	: Don Kişot

⁴⁵⁴ Misal için bkz; 31.5.1940 tarih, 82/4942 sayı ve 409 sıra numaralı tamim (Maarif Vekilliği Tebliğler Dergisi, 3.6.1940, s. 216); 25.10.1940 tarih, 2/3815 sayı ve 504 sıra numaralı tamimler. M. V. Tebliğler Dergisi, 28 Birinci teşrin 1940, s. 54.

⁴⁵⁵ V(edat) G(ünyol), Tercüme Bürosu Konusunda ..., GÖSTERİ (Edebiyat, Sanat Dergisi), Temmuz - 1981, sayı 8, s. 65.

⁴⁵⁶ Suat Karantay - Yurdanur Salman, Vedat Günyol'la Söyleşi, Metin Çeviri, 1988 Kış, s. 13; V. G. a.g.mk., s. 65.

⁴⁵⁷ TD, a.g. haber, s. 113-4.

⁴⁵⁸ Liste harici demek, bu eserin tercümesi kimseye havale edilmeyecek ve her gelen tercüme tetkik edilip iyi bulunduğu takdirde Vekâlet tarafından mükafatlandırılacak demektir.

4. Shakespeare : King Lear
Hamlet
Antony And Cleopatra
Much Ado About Nothing
Tempest
5. Molière : Le Misanthrope
Le Tartufe
Les Femmes Savantes
L' Ecole des Femmes
6. J. J. Rousseau : Emile
7. Goethe : Wilhelm Meister
8. Stendhal : Le Rouge et le Noir
9. Balzac : Le tys dans la Valle'e

İKİNCİ LİSTE

Liste harici olarak

Dante: Divina Commedia

1. Eshilevs Külliyyatı
2. Eflatut : Devlet yahut Cumhuriyet
3. Cesar : Gallia Muharebeleri
4. Sadi : Gülistan
5. Machiavelli : Hükümdar
6. Swift : Gulliver'in Seyahatları
7. Woltaire : Felsefi mektuplarından ve felsefe diksiyonerinden seçmeler
8. Rousseau : Les Confessions
9. Lessing : Laocoon
10. Tolsfoy : Harp ve Sulh

ÜÇÜNCÜ LİSTE

- Jane Austen : Pride and Prejudice
- Emily Brontë : Wuthering Heights
- Fielding : Tom Jones
- Mark Twain : Seçmeler

Kleist	Michael Kohlhaas ve diğer hikayeler
Keller	Hikayeler
Hoffmann	Hikayeler
Zola	Germinal
Balzac	La Peau de Chagrin
Stendhal	Chroniques italiennes
Dostoyevski	Budala
Lermontof	Zamanımızın Bir Kahramanı
Boccacio	Decamerone'den Seçmeler.

Tercümesi kararlaştırılan dünya şaheserleri (eski ve yeni klasikler, bilim eserleri, tiyatro eserleri v.s.)nin bir kısmını Tercüme Bürosu yetkilileri üzerlerine almış, bir kısmı tercüme yapabilecek zevata havale olunmuş, bir kısmına da tercüme yapabilecek vatandaşların -tercüme yapabilecek kudrette olduklarını gösterir nümunelerini Büro'ya ibraz ettirmek suretiyle- katılımı sağlanmıştı. Daha sonra yapılan bu tercüme büro yetkilileri tarafından kontrole tabi tutulmuş, gerekli inceleme ve tashihler yapılmıştır. Genellikle Dünya Edebiyatından Tercüme serisindeki eserler Türkçeye asıl metinlerinden çevrilmiştir. İkinci elden olanlar eserin çeşitli dillerdeki tercümeleriyle karşılaştırılmak suretiyle yapılmıştır.

Yunan, Latin ve batılı eserlerin kahir ekseriyetini oluşturduğu bu çeviri hareketleriyle hümanizma kültürü Türkiye'de bizzat devlet idarecileri vasıtasıyla gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. İsmet İnönü 1.8.1941'de Maarif Vekâleti tarafından yayınlanmaya başlayan Klasikler dizisine yazdığı kısa önsözünde bu düşüncesini açıkça ifade etmiştir;⁴⁵⁹

“Eski Yunanlılar'dan beri milletlerin sanat ve fikir hayatında meydana getirdikleri şaheserleri dilimize çevirmek, Türk milletinin kültüründe yer tutmak ve hizmet etmek isteyenler en kıymetli vasıtayı hazırlamaktır. Edebiyatımızda, sanatlarımızda ve fikirlerimizde istediğimiz yüksekliği ve genişliği bol yardımcı vasıtalar içinde yetişmiş olanlardan beklemek, tabii yoldur. Bu sebeple tercüme külliyyatının kültürümüze büyük hizmetler yapacağına inanıyoruz.”

H. Ali Yücel'de yazdığı önsözde;⁴⁶⁰ “Hümanizma ruhunun ilk anlayış ve duyuş merhalesi, insan varlığının en müşahhas şekilde ifadesi olan sanat eserlerinin benimsenmesiyle başlar. Sanat şubeleri içinde edebiyat, bu ifadenin zihin unsurları en zengin olanıdır. Bunun içindir ki bir milletin, diğer milletler edebiyatını kendi dilimizde, daha doğrusu kendi idrakinde tekrar etmesi; zeka ve anlama kudretini o eserler nisbetinde artırması, canlandırması ve yeniden yaratmasıdır. İşte tercüme faaliyetini biz bu bakımdan ehemmiyetli ve medeniyet davamız için müessir bellemekteyiz (...). Bu itibarla tercüme hareketini sistemli ve dikkatli bir surette idrak etmek, Türk irfanının en önemli bir cephesini kuvvetlendirmek, onun genişlemesine, ilerlemesine hizmet etmektir.”

Şimeli Maarif Vekâleti tarafından 1940 yılından 1940 yılı sonuna kadar ayrı ayrı her yıl içinde baskıları tamamlanan ciltlerin yıllara göre taksimini ele alalım;⁴⁶¹

	Birinci Basım	Müteakip Basımlar
	(Yalnız Devlet Konservatuarı Yayınları)	
1940'da 10 cilt	10	-
1941'de 13 cilt	13	-
1942'de 27 cilt	27	-
1943'de 68 cilt	67	1
1944'de 97 cilt	97	-
1945'de 115 cilt	110	5
1946'da 152 cilt	143	9
1947'de 57 cilt	57	-
1948'de 46 cilt	46	-
1949'da 64 cilt	64	-
1950'de 42 cilt	42	-
1951'de 23 cilt	23	-
1952'de 31 cilt	31	-
1953'de 18 cilt	17	1

⁴⁶⁰

⁴⁶¹ Heyet, Dünya edebiyatından Tercüme KLASİKLER BİBLİYOGRAFYASI (1940 - 1966), Ankara 1967.

1954'de 26 cilt	24	2
1955'de 36 cilt	32	4
1956'da 24 cilt	21	3
1957'de 11 cilt	10	1
1958'de 36 cilt	14	22
1959'da 26 cilt	18	8
1960'da 25 cilt	9	16
1961'de 14 cilt	11	3
1962'de 45 cilt	18	27
1963'de 59 cilt	25	34
1964'de 63 cilt	17	46
1965'de 75 cilt	17	58
1966'da 44 cilt	10	34
TOPLAM 1247 Cilt		

Birinci basım ve müteakip basımlar istatistikleri 1950 yılına kadar kitapların baskı yıllarına göre, 1951-66 devresinde ise Türkiye Bibliyografyasına girdikleri yıllara göre sayılmıştır.

1940-66 yılları içerisinde Türkçeye tercüme edilen ve cilt sayıları 1247 olan 1120 eser şu serilere aittir;

	<u>Eser Sayısı</u>
Alman Klasikleri	113
Alman Klasiklerine yardımcı eserler	1
Modern Alman Edebiyatı	2
Yeni Alman Edebiyatı	5
Alman Bilim Eserleri Serisi	1
Amerikan Klasikleri	5
Yeni Amerikan Edebiyatı	4
Amerikan Bilim Eserleri	1
Avusturya Klasikleri	1
Modern Avusturya Edebiyatı	2
Babil Klasikleri	1

Çin Klasikleri	7
Danimarka Klasikleri	1
Fransız Klasikleri	308
Fransız Klasikleri İçin Yardımcı Eserler	14
Modern Fransız Edebiyatı	11
Yeni Fransız Edebiyatı	2
Fransız Bilim Eserleri Serisi	6
Hint Klasikleri	3
İngiliz Klasikleri	80
Modern İngiliz Edebiyatı	3
Yeni İngiliz Edebiyatı	4
İngiliz Bilim Eserleri Serisi	6
İran Klasikleri İçin Yardımcı Eserler	2
İskandinav Klasikleri	24
İspanyol Klasikleri	2
İtalyan Klasikleri	29
Modern İtalyan Edebiyatı	5
Latin Klasikleri	47
Latince Klasikler	4
Latin Amerika Klasikleri	1
Macar Klasikleri	20
Yeni Macar Edebiyatı	2
Macar Bilim Eserleri Serisi	2
Polonya Klasikleri	3
Rus Klasikleri	88
Rus Klasikleri İçin Yardımcı Eserler	3
Rus Bilim Eserleri Serisi	3
Şark-İslâm Klasikleri	66
Eski Türkçe Metinler	1
Şark-İslâm Klasikleri İçin Yardımcı Eserler	1
Yunan Klasikleri	94
Yardımcı Eserler Serisi (Yunan Klasiklerine)	1

Devlet Konservatuarı Yayınları Serisi	1
Modern Tiyatro Eserleri Serisi	124
Okul Klasikleri	10
Tiyatro Sanatı Üzerine Eserler Serisi	6

Neşredilen bu tercümelerin tümü orijinal değildir. Dil yönünden bozuk ve aslına sadık olmayan ifadeler söz konusudur. Eserlerin seçilmesinde ve öncelik verilme hususunda hatalar yapılmıştır⁴⁶². Bazı eserler de klasikler içerisinde yayınlanmıştır ki bunların klasik eser olma özelliğini taşıdıkları söylenemez.

Tarihimizde devlet eliyle yapılan tercüme hareketleri içerisinde (Müsbet ve Menfi yönleriyle) en verimli İsmet İnönü devrinde Hasan Ali Yücel'in gayretleriyle gerçekleştirilen tercüme hareketidir. Bu hareketin, hem bir devlet politikası olması hasebiyle hem de nesiller üzerinde icra ettiği tesir açısından ehemmiyeti büyüktür.

⁴⁶² Maarif Vekâleti'nin yayınladığı klasikler hususunda birçok tenkitler yapılmıştır. Örnek olmak üzere bkz. Erol Güngör, *Sosyal Meseleler ve Aydınlar* (Yay. Haz. R. Güler - E. Kılınç), İstanbul 1994, s. 129-132, 132-138; Peyami Safa, *Sevvet Edebiyat Tenkid*, İstanbul 1990, s. 145-46, 146-148.

NETİCE

Memleketimizde devlet eliyle gerçekleştirilen tercüme hareketlerinin üç asra yakın bir mazisi vardır. Devlet eliyle ilk tercüme faaliyeti III. Ahmet döneminde Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın gayretli çalışmalarıyla başlamıştır. Bunun sebeplerinden birinin 1699 Karlofça Antlaşmasından sonra Osmanlı Devletinin batı karşısındaki yenilgisini kabul ederek batıyla temasa geçmek istemesi, batının üstünlüğünün sebepleri ve devlet için kurtuluş yollarının aranması hususudur. Diğer bir sebebinde birinin de o devrede iktidarı ellerinde bulunduran şahısların ulemayı ve diğer devlet adamlarını meşgul etmek suretiyle daha fazla iktidarda kalabilmenin yollarını aramış olabileceklerini düşünüyoruz. Çünkü, bu devrede yapılan dört tercüme eserden üçünün de umumi tarihe ait olması ve bu eserlerin devrin en mühim aydın şahsiyetlerine havale edilmesi akla bu ihtimali getirmektedir. Bu devir de tercüme edilen eserlere baktığımızda genellikle doğudan yapılan tercümeyle karşılaşmaktayız.

Osmanlı Devletinde Lale Devrinden sonra devlet eliyle tercüme hareketinin başlamasını görmek için bir yüzyıl kadar beklemek gerekecektir. Osmanlı Devleti adına bir kültür hamlesi olan ve Maarif Nezareti'ne bağlı olarak 1851 yılında kurulan Encümen-i Daniş bünyesinde hem dahili hem de harici önemli şahsiyetler toplamasına rağmen, maalesef kuruluş aşamasındaki yanlış hareketler, iç ve dış şartlar yüzünden istenilen seviyede başarılı olamamıştır. Maalesef dahili üyeler arasında bulunan Ahmet Cevdet Paşa'nın bir ifadesine dayanılarak Encümen tamamen başarısızmış gibi gösterilmeye çalışılmıştır. Ancak biz bunun tersine ortaya koyduğu eserleri dikkate alarak Encümen-i Dâniş'in o kadar da başarısız olmadığı kanaatine vardık. Herşeye rağmen Osmanlı devletine yeni bir anlayış getirmesi kendisinden sonra kurulmuş müesseselere model olması ve Tarih-i Cevdet gibi klasik bir tarih eserinin ortaya çıkarılmasına vesile olan Encümen-i Dâniş'i takdir etmek gerekir. Encümen-i Dâniş'te dikkat çeken bir husus ta, bünyesinde klasik Osmanlı ulemasının yanında ekseriyetle batı tarzı yetişmiş aydın tipinin de bulunmasıdır. Alishılmışın aksine başkanlığa da biri doğu dillerine vakıf biri de batı dillerine vakıf iki kişi getirilmişti. Encümen-i Dâniş hem doğudan hem de batıdan eser tercümesine ağırlık vermiştir. Bu yönüyle Lale Devrinden ayrılmaktadır.

ED'ten sonra Maarif-i Umumiye Nezareti'ne bağlı olarak kurulan diğer bir müessesede de 1865 yılında Münif Efendi başkanlığında kurulan Tercüme Cemiyeti'dir. Bu Cemiyet güzel bir nizamname hazırlamış olmasına rağmen hayatiyete geçirememiş ve başarılı olamamıştır.

1865 Tercüme Cemiyeti faaliyet gösteremeyerek kaldırıldıktan sonra bu cemiyetin görevleri 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile kurulan M. Kebir-i Maarife verilmişti. Bu Meclis Daire-i İlmiye ve Daire-i İdare diye ikiye ayrılıyordu. Bu dairelerden D. İlmiye Tercüme Cemiyeti'nin vazifelerini yerine getiriyordu.

Bu meyanda bir de Meclis-i Kebir-i Maarif tarafından Tercüme Tarihimizde önemli bir yeri olan 1870 Telif ve Tercüme Nizamnamesi hazırlanmıştır. Üç ana başlık halinde yayınlanan nizamname, ilkokullarda okutulacak kitaplar ve kitapların içerisinde yer alması gereken konular hakkında da geniş bilgiler verilmektedir.

Osmanlı devletinde Tercüme Cemiyetlerinin Maarif Nezaretlerine bağlı kuruluşlar olmaktan çıkararak Maarif'in merkez teşkilatlarından biri haline getirilmesi ilk defa II. Abdülhamit döneminde 1879 yılında yapılan Maarif Teşkilatındaki düzenleme sonucu olmuştur. Fakat Tercüme meselesi bir devlet politikası haline gelmesine rağmen çeşitli sebepler yüzünden başarılı olamamıştır. Zaten bu müessesede de kısa bir zaman içerisinde lağvedilerek Matbaalar İdaresiyle birleştirilmesi ile dönemin önemli bir kurumu olan ve tercümeyle ilgisi olmayan Encümen-i Teftiş ve Muayene kurulmuştur.

Maarif Nezareti'ndeki düzenlemeler çerçevesinde bahsedebileceğimiz diğer bir müessesede de 1912 yılında Meclis-i Kebir-i Maarif'e bağlı olarak kurulan Telif ve Tercüme Heyeti'dir. Bununla beraber Telif ve Tercüme Dairesi bu düzenlemede eskiden olduğu gibi Maarifin merkez teşkilatından çıkarılarak Meclis-i Kebir-i Maarif'e bağlanmıştır. Fakat araştırmalarımıza rağmen bu müessesenin faaliyetlerini tesbit edemedik.

Osmanlı devleti'nin en velud Telif ve Tercüme Dairesi, 1914 yılında Maarif'teki bir düzenleme sonucu yeniden Maarif Nezaretini merkez teşkilatına alınan Telif ve Tercüme Dairesi olmuştur. Bu daire geniş bir ye kadrosu ile faaliyete başlamış ve 100'n üzerinde çeşitli konulara dair eser yayınlamıştı.

Ancak mütareke döneminde Prusya'dan getirilen bir uzmanın görüşlerine uyularak 1919 yılında bu daire de lağvedilmiştir.

Osmanlı Maarif Nezareti Telif ve Tercüme Daireleri genellikle batıdan eser tercümesine ağırlık vermiştir.

Osmanlı devleti döneminde tercümeyle ilgili bütün nizamnamelere baktığımızda genelde küçük farklılıklarla birbirlerinin aynısı olduğunu görmekteyiz. Hazırlamış oldukları bu nizamnamelerle kendi kapasitelerine göre faaliyette bulunmaya çalışmışlardır.

Anadolu'da milli mücadelenin başlaması ile birlikte daha önce İstanbul'da kurulanlara benzer müesseseler Büyük Millet Meclis'inin açılmasından sonra tedrici olarak kurulmaya başlamıştır. Bu meyanda 1921 yılında teşkil edildiğini gördüğümüz Telif ve Tercüme Heyetleri, başarılı çalışmalarda bulunmuşlardır. BMM Hükümetleri döneminde kurulan Samih Rıfat'ın başkanlığındaki Heyetin vazifelerinden birinin de batıdan eser tercümesinin yanında islam akidelerinin memleket fertlerine talimi amacıyla eser hazırlamaya başlamasını göz önüne alırsak, tercüme meselesinin dönemlere göre değiştiğini gördüğümüz gibi, hükümet politikalarına göre de değiştiğini müşahede edebiliriz.

Telif ve Tercüme Heyetleri Cumhuriyet'in ilanından sonra da çalışmalarını sürdürerek bu dönemde yayınladıkları kitaplar ve talimatname/nizamnamelerle geniş bir yayın faaliyetine girişmişlerdir. Tercüme müesseseleri Osmanlı devleti zamanında olduğu gibi Cumhuriyet döneminde de önceleri Maarif Nezareti'ne bağlı olarak çalışmıştır, daha sonra da Maarif Vekaleti'nin teşkilatı arasına girmişlerdir.

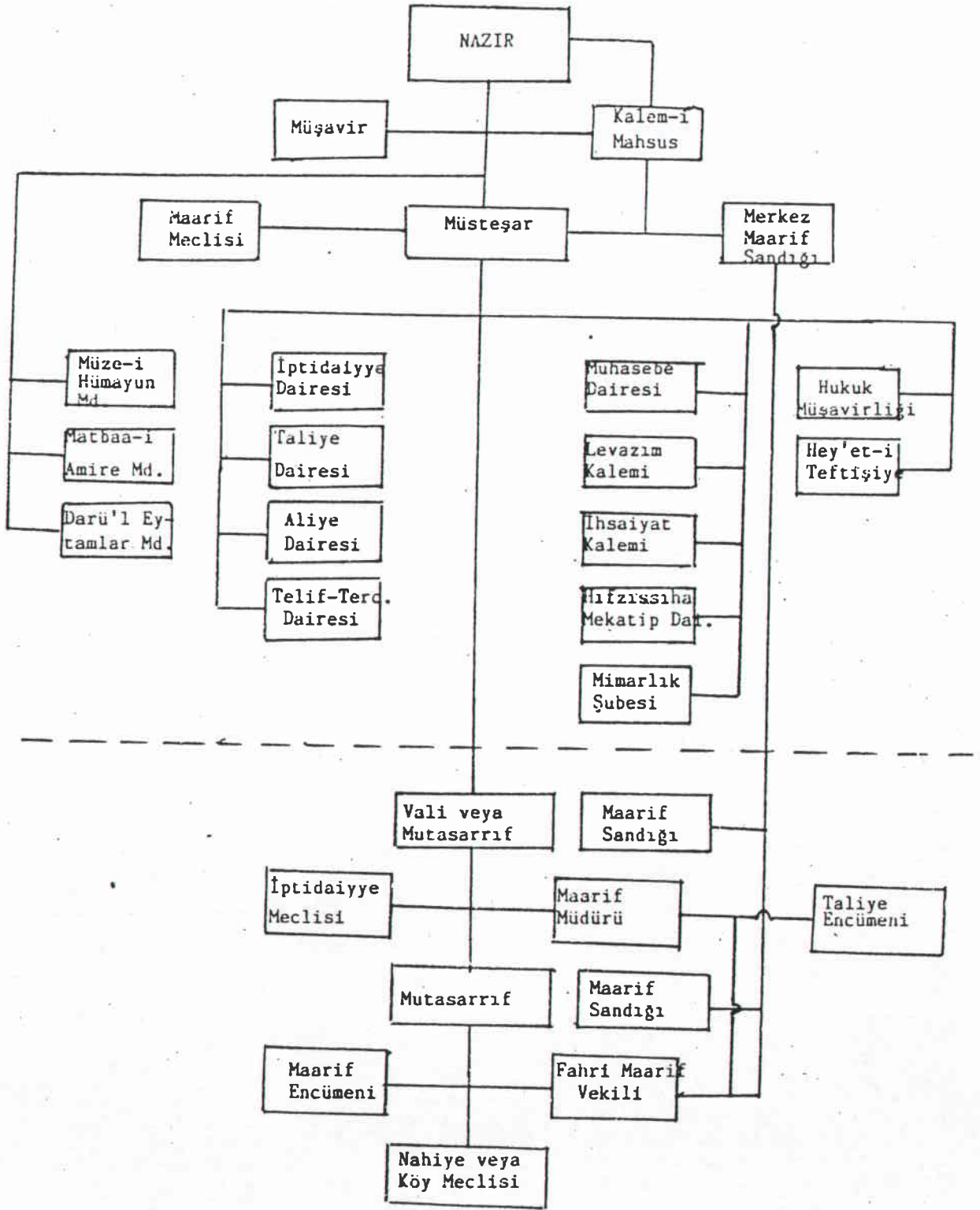
Bu dönemle ilgili olarak atlanılmaması gereken bir noktada Cumhuriyet dönemi Telif ve Tercüme Encümeni'nden bahsedildiğinde genellikle bu Encümenin başında, diğer başkanlardan daha az bir zaman vazife yapmış olan Ziya Gökalp akla gelmektedir. Bunun sebebinin daha çok Gökalp'in şahsi popülaritesinden kaynaklandığını zannediyoruz. Çünkü diğer şahısların başkanlıkları esnasında daha fazla faaliyet gösterilmesine rağmen bu dönemler maalesef Gökalp'in gölgesinde kalmıştır.

Cumhuriyet döneminde 1926 yılında Maarif'te yapılan değişikliklerden biri de Telif ve Tercüme Heyetinin başarısız bulunarak kaldırılmış bulunmasıdır. Telif ve Tercüme Heyeti'nin kaldırılmasına gerekçe olarak başarısızlığı ve

gayesinden sapmalar olduğu gösterilse de biz, Heyet'in latin alfabesinin alınmasına giden yolda bir engel teşkil ettiği düşünceyle kaldırılmış olduğu düşüncesindeyiz. Yoksa Telif ve Tercüme Heyeti iddia edildiği gibi başarısız değil bilakis o dönemde mühim faaliyetlere damgasını vurmuştur.

Cumhuriyet tarihinde belki bütün bir tarihimiz içerisinde tercümenin bir devlet politikası olarak ele alınması 1940 yılında H.A. Yücel'in çalışmaları neticesinde olmuştur. Devlet bünyesindeki tercüme hareketleri genellikle özel teşebbüslere göre genelde hep başarısız olmasına rağmen bu dönemde fevkalade bir çalışmayla Dünya Edebiyatından Klasikler serisi yayınlanmaya başlamış ve bu sahadaki tercüme faaliyetlerinde mühim ilerlemeler kaydedilmiştir. Çok sıkı çalışmalar neticesinde batı menşeli hümanist kültürün temsilcisi bütün eserler (klasik olsun olmasın) tercüme edilmiştir. Bu dönemin kültür ve düşünce tarihimiz açısından ayrıca ele alınarak değerlendirilmesinde fayda vardır.

Özetlersek, Lale Devri tercüme hareketinin yönü doğuya, Encümen-i Dâniş'te hem doğuya hem batıya, 1865 Tercüme Cemiyeti'nden osmanlının son Telif ve Tercüme Dairesi'nin kaldırılmasına kadarki dönemde batıya yönelik olmuştur. BMM ve Cumhuriyet Hükümetleri döneminde batıya dönük yapılan tercüme faaliyetlerine 1940'ta hümanizma ruhu da eklenerek tercüme hareketine ayrı bir boyut getirilmiştir.

Ek:1- Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı (1916)

Şekil, Halil Aytekin'in, 'Hikmet ve Terakki Dönemi Eğitim Yönetimi', s.279'dan alınmıştır.

BİBLİYOGRAFYA

A - ARŞİV VESİKALARI

1. İrade Dahiliye: 1430, 4972, 15100, 16023, 16336, 16459, 20391, 20476, 21277, 21953, 26109, 27484, 28235, 28751, 29043, 31170, 31280, 32267, 35337, 40678, 40982, 42235, 44115, 44408, 67818.
2. İrade Meclis-i Vala: 6740, 7511, 23733.
3. İrade Maarif: 3/23. N. 1332.
4. İrade Mesail-i Mühimme: 46.
5. İrade Meclis-i Mahsus: 344
6. Cevdet Maarif: 5361.
7. Bab-ı Ali Evrak Odası Ayniyat Defteri: 1068, 1069, 1243, 1308, 1418, 1419, 1420.

B - YAYINLANMIŞ BELGELER

Düstur, I. Tertib, II. Cilt.

Düstur, II. Tertib, IV. Cilt.

Düstur, III. Tertib, XI. Cilt.

Devlet Salnamesi: 1296, 1297, 1298, 1333/34.

Maarif-i Umumiye Salnamesi (2).

TC. Devlet Salnamesi: 1925-26 Maarif-i umumiye Salnamesi.

1. Telif ve Tercüme Heyeti Talimatnamesi, Matbuat ve İstihbarat Matbaası Ankara, 1938.
2. Telif ve Tercüme Edilecek Asar Hakkındaki Talimatname, Yenigün Matbaası, Ankara 1341.
3. Telif ve Tercüme Heyeti'nin Mesai Usulüne Müteallik Dahili Talimatname, "Yenigün" Matbaası, Ankara 1341.
4. Telif ve Tercüme Edilecek Eserler Hakkındaki 24 Kanun-ı Sani 1341 Tarihli Talimatnamenin Birinci Maddesi Mucibince Tanzim Edilen Umumi Neşriyat Defterinden 341 Senesi Zarfında İlan Olunmak Üzere Tefrik Kılınan Eserleri Muhtevi Cetvel, İktisat Matbaası, Ankara 1341.

C - KİTAP VE MAKALELER

- ABİDİN, Adile, “Aynî'nin İkdü'l-Cuman Fi Tarih-i Ehli'z-Zaman Adlı Tarihinde Osmanlılara Ait Verilen Malumatın Tetkiki”, **İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Semineri Dergisi-II**, İstanbul 1938, s. 113-150.
- ADIVAR, Adnan, **Osmanlı Türklerinde İlim** (Yay. Haz: Aykut Kazancıgil-Sevim Tekeli), İstanbul 1991.
- AĞIRAKÇA, Ahmet, **Müneccimbaşı Ahmed b. Lutfullah, Camiü'd-Düvel, Osmanlı Tarihi (1299-1481)**, İstanbul 1955.
- Ahmed Cevdet Paşa, **Tezakir (1-12/40)**, (Yay. Haz: Cavid Baysun), Ankara 1991.
- Ahmed Lutfi Efendi, **Ahmed Lutfî Tarihi** (Yay: M. Münir Aktepe), C. XI (İstanbul 1984) - 10 (Ankara 1988).
- Ahmet Refik, **Alimler ve Sanatkârlar** (Yay. Haz: Vahit Çabuk), Ankara 1980.
- AKTEPE, Münir, “Türkiye’de Akademi Meselesi ve II. Abdülhamid’e Dil Akademisi Hakkında Sunulan Layiha (I)”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Mayıs 1968, sayı: 8, s. 22-8.
- “Damat İbrahim Paşa (Nevşehirli)”, **TDV, İ.A.**, c. 8, İstanbul 1993, s. 441-443.
- AKYILDIZ, Ali, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform**, İstanbul 1993.
- AKYÜZ, Kenan, **Encümen-i Daniş**, Ankara 1975.
- AKYÜZ, Yahya, **Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1993’e)**, İstanbul, 1994.
- ANTEL, S. Celal, “Tanzimat Maarifi”, **Tanzimat-I**, İstanbul 1940.
- ARSLAN, Ali, **Darülfünundan Üniversiteye**, İstanbul 1995.
- AYAS, Nevzad, **TC. Milli Eğitimi Kuruluşlar ve Tarihçeler**, Ankara 1948.
- AYDÜZ, Salim, **Nevşehirli Damad İbrahim Paşa ve Lale Devrinde Yapılan Tercüme Faaliyetleri (1718-1730)**.
- AYTAÇ, Gürsel, **Goethe Der ki**, Ankara 1982.

- AYTEKİN, Halil, **İttihat ve Terakki Dönemi Eğitim Yönetimi**, Ankara 1991.
- AYVAZOĞLU, Beşir, **İslam Estetiği ve İnsan**, İstanbul 1989.
- A. (E). K., "Encümen-i Dâniş", **İkdam**, 14.3.1924, s. 2.
- BAŞGÖZ, İlhan, **Atatürk Devri Türk Eğitimi**, Ankara 1982.
- BAYKARA, Tuncer, **Zeki Velidi Togan**, Ankara 1989.
- BAYRAM, Ali, M.S. **Seyfeddin Özege Bağış Kitapları Kataloğu (5 cilt)**, Erzurum 1978.
- Çögenli, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, İstanbul 1978.
- BERKES, Niyazi, "Tercüme Odası", **OTAM**, Sayı: 1, Ankara 1990, s. 29-43.
- BİLİM, Cahit, **Türkiye'de Eğitim Bilimleri Tarihi**, İstanbul 1995.
- BİNBAŞIOĞLU, Cavid, "Tercüme ve Dünya Edebiyatı", **Tercüme Dergisi**, sayı 3, Ankara 1940, s. 283-286.
- CAMBORDE, Jean, **Ziya Gökalp'in Eğitim Sosyolojisi**, İstanbul 1990.
- CELKAN, H. Yıldırım, "The Encümen-i Dâniş And Ottoman Modernization", **VIII. TT Kongresi**, Ankara 11-15 Ekim 1976, Kongreye Sunulan Bildiriler, II. cild, TTK Ankara 1981, s. 1283-89
- CHAMBERS, Richard L., **Cumhurbaşkanları, Başbakanlar ve Millî Eğitim Bakanlarının Millî Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçleri**, II. cild, Ankara 1946.
- ÇAĞATAY, Neşet, "Tanzimat ve Türk Eğitimi", **Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri -Bildiriler-** Ankara 13-14 Mart 1985, Ankara 1994, s. 53-64.
- ÇELEBİZADE, Asım, **Tarih-i Çelebizade Efendi**, İstanbul 1153.
- ÇİÇEK, Kemal, "Osmanlı Devletinde Yabancı Konsolosluk Tercümanları", **Tarih ve Toplum**, Sayı 146, Şubat 1996, s. 17-23.
- DANIŞMEND, İ. Hami, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, c. 4, 1972.

- DAVİSON, Roderic H., “Osmanlı Türkiye’inde Batılı Eğitim”, (çev): Mehmet Seyitdanlıoğlu, **Belleten**, c. LI, sayı 200 (Ağustos 1987’den ayrı basım), TTK Ankara 1987, s. 1031-1044.
- DOĞAN, İsmail, **Tanzimatın İki Ucu: Münif Paşa ve Ali Suavi (Sosyo Pedagojik Bir Karşılaştırma)**, İstanbul 1991.
- DOĞAN, Mehmet, **Dil-Kültür-Yabancılaşma**, Ankara 1984.
- DOHSON, M.’de M., **18.yy Türkiye’inde Örf ve Adetler**, (çev: Erhan Yüksel), Tercüman 1001 Temel Eser, Tarihsiz.
- DURUKAN, İlker, **1908 ile 1928 Yılları Arasında Türkiye’de Basılan Kitaplar ve Kritiği**, İstanbul (Mez. Tezi) 1972.
- ERASLAN, Cezmi, **Dünya Edebiyatından Tercümeleler, KLASİKLER BİBLİYOGRAFYASI (1940-1966)** (Heyet), Ankara 1967.
- ERAT, Muhammed, **II. Abdülhamit ve İslam Birliği**, İstanbul 1992.
- ERDEM, İlyas, **Türk Basınında Alfabe Meselesi (1862-1918)**, İ.Ü. Sos. B. Y. Ens. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1991.
- ERDOĞDU, A. Teyfur, **1893-1908 Yılları Arasında Türk Yayın Hayatı**, (Mez. Tezi), İstanbul 1973.
- ERGİN, Muharrem, **Maarif-i Umumiye Nezareti (İdari Teşkilat Açısından)**, İ.Ü. Sos. Bil. Ens. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1995.
- ERGÜN, Mustafa, **Türk Maarif Tarihi**, c. 1, İstanbul 1977.
- ERİŞİLGİL, M. Emin, **Atatürk Devri Türk Eğitimi**, Ankara 1982.
- Fatma Aliye Hanım, **Ziya Gökalp (Bir Fikir Adamının Romanı)**, (Yay. Haz: Aykut Kazancıgil-Cem Alpar), İstanbul 1984.
- GENCER, Ali İhsan, **Ahmed Cevdet Paşa ve Zamani (Sadeleştiren Metin Hasırcı)**, İstanbul 1994.
- GÖKBİLGİN, Tayyib, **“Encümen-i Dâniş ve Mustafa Reşid Paşa”**, **Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri -Bildiriler-** Ankara, 13-14 Mart 1989, Ankara 1994, s. 31-37.
- “Müneccimbaşı”, **MEB, İA**, İstanbul 1979, 801-806.

- GÜNALTAY, Şemseddin, **İslam Tarihimiz Kaynakları -Tarih ve Müverrihler-**, (Yay. Haz: Yüksel Kamaz), İstanbul 1991.
- GÜNGÖR, Erol, **Sosyal Meseleler ve Aydınlar** (Yay. Haz: R. Güler-E. Kılınç), İstanbul 1994.
- GÜNYOL, Vedat, "Türkiye'de Çeviri", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, c. 2, İstanbul 1985, s. 324-330.
- _____ "Tercüme Bürosu Konusunda...", **Gösteri (Edebiyat, Sanat Dergisi)**, Sayı 8, Temmuz 1981, s. 65.
- GÜREL, Zeki, **İbrahim Alaaddin Gövsa**, Ankara 1995.
- GÜRSEL, Nedim, "Uygarlık ve Çeviri", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, c. 2, İstanbul 1985.
- HITZEL, Frederic, **Dil Oğlanları ve Tercümanlar**, İstanbul 1995.
- İHSANOĞLU, Ekmeleddin, "Darü'l-Fünûn Tarihçesine Giriş İlk İki Teşebbüs **Belleten LIV/210**, Ankara 1990, s. 699-738.
- _____ "Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı", **150. Yılında Tanzimat** (Yay. Haz: H. Dursun Yıldız), Ankara 1992, s. 335-396.
- _____ "Modernleşme Süreci İçinde Osmanlı Devletinde İlmî ve meslekî Cemiyetleşme Hareketlerine Genel Bir Bakış", **Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri** (Yay. Haz: Ekmeleddin İhsanoğlu), İstanbul 1987, s. 1-31.
- _____ "Darü'l-Fünûn", **TDV. İA**, c. 8, İstanbul 1993, s. 521-25.
- _____ "Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri, **Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri** (Yay. Haz: Ekmeleddin İhsanoğlu), İstanbul 1987 s. 197-220.
- İNAN, Afet, **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi**, Ankara 1991.
- İNAN, M. Rauf, "1920'lerde Türk Millî Eğitimi", **Cumhuriyet Döneminde Eğitim**, İstanbul 1983.

- İPŞİRLİ, Mehmet, “Lale Devrinde Teşkil Edilen Tercüme Heyetine Dair Bazı Gözlemler”, **Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri**. (Yay. Haz: Ekmeleddin İhsanoğlu), İstanbul 1987 s. 33-39.
İstanbul Kütüphaneleri Arap Harfli Türkçe Basmalar Kataloğu.
- KANSU, Mazhar Müfit, **Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber**, c. 1, Ankara 1988.
- KANTARCIOĞLU, Selçuk, **TC. Hükümet Programlarında Kültür**, Ankara 1990.
- KARAHANOĞLU, Müştak Hatifi - Kırgızıoğlu Fahrettin, **Karahanoglu Aile Tarihçesi ve karahanoğlu M. Muhtar’ın Şiirleri-Kitaplığı**, Atatürk Üniversitesi, Erzurum 1986.
- Karal, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, c. 6-7-8, Ankara 1988.
- KARAMUK, Ziya, **Cumhuriyetin 50. Yılında Millî Eğitim**, İstanbul 1973.
- KARANTAY, Suat-Yurdanur Salman, “Vedat Günyol’la Söyleşi”, **Metis Çeviri**, 1988 Kış, s. 11-19.
- KARATEPE, Şükrü, **Tek Parti Dönemi**, İstanbul 1993.
- KARLIĞA, Bekir, “Yirmisekiz Mehmet Çelebi’nin Yeni Bulunan Bir Fizik Kitabı Tercümesi ve 18.yy’ın Başında Osmanlı Düşüncesi”, **Bilim Felsefe Tarih (BFT) Dergisi**, sayı 1, İstanbul 1991, s. 277-327.
- KAYA, Mahmut, **İslâm Kaynakları Işığında Aristoteles ve Felsefesi**, İstanbul 1983.
- KOCATÜRK, Utkan, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi (1918-38)**, Ankara 1988.
- KOÇ, Havva, **1928’e Kadar Matbaa-i Amire ve Bastığı Eserler (Mez. Tez.)**, İstanbul 1972.
- KOÇ, Nilgün, **1918-28 Yılları Arasında Türk Yayın Hayatı ve Tercüme Eserler Bibliyografyası (Mez. Tez.)**, İstanbul 1973.

- KOÇER, Hasan Ali, **Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu (1773-1923)**, İstanbul 1991.
- KOÇKUZU, Ali Osman, **Türk Milli Eğitim Teşkilatı - I**, Ankara 1981.
- KODAMAN, Bayram, **Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi**, Ankara 1991.
- KORKMAZ, Alaaddin, **Ziya Gökalp (Misyonu, Meşrutiyet ve Cumhuriyet Üzerindeki Tesirleri)**, İstanbul 1994.
- KURAN, Ercüment, **“Türk Tefekkür Tarihinde Ahmed Cevdet Paşa’nın Yeri”**, **Ahmed Cevdet Paşa Semineri, 27-28 Mayıs 1985 -Bildiriler-** İstanbul 1986, s. 7-12.
- KURAN, N. Pınar, **Kültürlerarası İletişim Aracı Olarak Çeviri**, İstanbul 1993.
- KÜTÜKOĞLU, Bekir, **“Tarihçi Cevdet Paşa”**, **Ahmed Cevdet Paşa Semineri, 27-28 Mayıs 1985 -Bildiriler-** İstanbul 1986, s. 107-114.
- LEVEND, Ağah Sırrı, **“Türk Kültürünün Gelişmesinde Derneklerin ve Kurumların Rolü”**, **Türk Dili**, Sayı 198, Mart 1968, s. 649-654.
- LEWIS, Bernard, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, Ankara 1988.
- Mahmut Cevat Nafi, **Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı**, Matbaa-i Amire 1338.
- MAZIOĞLU, Hasibe, **Nedim**, Ankara 1988.
- Mehmet Tahir (Bursalı), **Osmanlı Müellifleri (c. 2-3)**, İstanbul 1975.
- MERİÇ, Cemil, **Bu Ülke**, İstanbul 1994.
- Sosyoloji Notları ve Konferanslar**, İstanbul 1993.
- Millî Kütüphanede Mevcut Arap Harfli Kitapların Muvakkat Kataloğu (Genişletilmiş İkinci Baskı) (II cilt)**, Ankara 1964.
- Nafi Atuf, **Türk Maarif Tarihi**, Ankara 1931.
- ORHUNLU, Cengiz, **“Tercüman”**, **MEB, İA**, c. 12/1, İstanbul 1993, s. 175-181.

- O.İ., “Encümen-i Dâniş”, **Türk Ansiklopedisi**, c. 15, MEB 1968, s. 190-191.
- ÖZALP, Reşat-A. Ataünal, **Türk Millî Eğitiminde Düzenleme Teşkilatı**, İstanbul 1977.
- ÖZCAN, Abdülkadir, “Tanzimat Döneminde Öğretmen Yetiştirme Meselesi”, **150. Yılında Tanzimat** (Yay. Haz: Dursun Yıldız), Ankara 1992, s. 441-474.
- ÖZKEREM, Nevnihal, **1875-1892 Yıllarında Türk Yayın Hayatı**, (Mez. Tez.), İstanbul 1972.
- ÖZTÜREN, Ümit, **1876-1908 Yıllarında Türkiye’de Basılan Tercüme Kitaplar Bibliyografyası** (Mez. Tez.), İstanbul 1972.
- ÖZTÜRK, Kâzım, **Atatürk’ün TBMM Açık ve Gizli Oturumlarındaki Konuşmaları**, c. II, Ankara 1992.
- Rıza Nur, **Hayat ve Hatıratım**, (Yay. Haz: Abdurrahman Dilipak), c. 3, İstanbul 1992.
- SAFA, Peyami, **Sanat Edebiyat Tenkit**, İstanbul 1990.
- SARINAY, Yusuf, **Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları (1912-31)**, İstanbul 1994.
- SEBİT, Meral, **1876-1907 Yılları Arasında Türkiye’de Basılan Eserler** (Mez. Tez.), İstanbul 1972.
- SERTOĞLU, Mithat, “Türkiye’de İlk İlimler Akademisi “Encümen-i Dâniş”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, sayı 64, s. 12-15.
- SHAW, Stanford, S. - Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye** (çev: Mehmet Harmancı), c. II, İstanbul 1983.
- SÖNMEZ, Abidin, **Resulullahın Diplomatik Münasebetleri**, İstanbul 1984.
- ŞAPOLYO, E. Behnan, “Encümen-i Dâniş’in Tarihçesi”, **Türk Kültürü**, sayı 67, Mayıs 1968, s. 39-44.
- Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, İstanbul 1989.
- ŞİMŞİR, Bilal N., **Türk Yazı Devrimi**, Ankara 1992.
- TANPINAR, A. Hamdi, **19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul 1988.

- TEKELİ, İlhan - Selim İlkin, **Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü**, Ankara 1993.
- TOGAN, Z. Velidi, “Handmir (Gıyaseddin)”, **MEB. İA**, c. 5/1, İstanbul 1993, s. 210-211.
- TUĞLACI, Pars, **Ansiklopedik Sözlük**, c. 9, İstanbul 1980.
- TURAN, Şerafettin, “A. Cevdet Paşa’nın Kültür Tarihimizdeki Yeri”, **Ahmed Cevdet Paşa Semineri 27-28 Mayıs 1985 - Bildiriler-**, s. 13-20, İstanbul 1986.
- TC. Kültür Bakanlığı, Millî Kütüphane Başkanlığı Türkiye Basmaları Kataloğu Arap Harfli Türkçe Eserler (1729-1928)**, 1. c, 1. bl., Ankara 1990.
- UÇMAN, Abdullah, “Encümen-i Dâniş”, **TDV, İA**, c. 11, İstanbul 1995, s. 176-8.
- UNAT, F. Raşit, **Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış**, Ankara 1964.
- _____
Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri, (Tamamlayıp Yayınlayan: B. Sıtkı Baykal), Ankara 1992.
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, **Osmanlı Devletinde Merkez ve Bahriye Teşkilatı**, Ankara 1988.
- _____
Osmanlı Tarihi (c. III - Kısım II/c. IV - Kısım I/c. IV - Kısım II), Ankara 1988.
- ÜLKEN, H. Ziya, **Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi**, İstanbul 1994.
- _____
Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü, İstanbul 1935.
- ÜLKÜTAŞIR, M. Şakir, “Encümen-i Dâniş”, **Aylık Ansiklopedi**, İstanbul 1950, s. 113-114.
- _____
“Encümen-i Dâniş (İlk Türk Akademisi)” **Akademi (Fikir Hareketleri) Dergisi**, sayı 6, 15 Temmuz 1946, s. 17-19.
- YÜCEL, H. Ali, **Millî Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçler**, Ankara 1993.
- _____
Türkiye’de Orta Öğretim, Ankara, 1994.

D - GAZETELER VE DERGİLER

1. Gazeteler

Akşam

Cumhuriyet

Hakimiyet-i Milliye

İkdam

Takvim-i Vekayi

2. Dergiler

Eğitim Hareketleri Dergisi

Maarif Vekaleti Mecmuası

Maarif Vekilliği Tebliğler Dergisi

Tercüme Dergisi

